

ft 2023/1

"NO MORE NEGOTIATIONS, SIGN 504!"

FOGYATÉKOSSÁG ÉS TÁRSADALOM

A FOGYATÉKOSSÁGTUDOMÁNY ÉS A GYÓGYPEDAGÓGIA FOLYÓIRATA

HUNGARIAN JOURNAL OF DISABILITY STUDIES & SPECIAL EDUCATION

FOGYATÉKOSSÁG ÉS TÁRSADALOM

A fogyatékoságtudomány és a gyógypedagógia folyóirata

2023/1

Alapítók: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar • ELTE Eötvös Kiadó Kft. • Fogyatékoságügyi Tudásbázis Alapítvány

A FOGYATÉKOSSÁG ÉS TÁRSADALOM évente kétszer megjelenő szakmai, tudományos periodika. Cikkeit magyar vagy angol nyelven közli.

A tanulmányok felhasználási jogairól [a folyóirat honlapján](#), [a kiadói politika menüpontban](#) lehet tájékozódni.

A közlésre szánt kéziratokat a következő címen fogadjuk: ftszerkesztobizottsag@gmail.com

Kiadó: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar

A kiadásért felel: az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar dékánja

Szerkesztőség:
1097 Budapest, Ecsery út. 3. Telefon: +36 1 3585537

MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság: "A" besorolású folyóirat

MTA Szociológiai Tudományos Bizottság: "C" besorolású folyóirat

MTA Állam és Jogtudományi Bizottság: "D" besorolású folyóirat

A nemzetköziesítési folyamatot támogatja az ELTE Folyóiratfejlesztési Alap

Borítógrafika: Pixabay (Geralt)

Minden jog fenntartva.

Főszerkesztő:

Hoffman István, PhD, DSc

Alapító főszerkesztők:

Könczei György, PhD, DSc
Mesterházi Zsuzsa prof. emerita

Alapító tanácsadó testület:

Amita Dhanda prof. emerita
Lex Grandia †
Hankiss Elemér, PhD †
Heller Mária, PhD habil.
Jancsó Miklós †
Krémer Balázs, PhD
Lányiné Engelmayer Ágnes prof. emerita
Nagase Osamu, PhD
Adolf Ratzka, PhD

Szerkesztőbizottság:

Bányai Borbála, PhD
Cserti-Szauer Csilla PhD jelölt
Hernádi Ilona, PhD
Horváth Péter László, PhD
Katona Vanda, PhD
Kunt Zsuzsanna, PhD
Maléth Anett PhD jelölt
Sándor Anikó, PhD
Zászkaliczky Péter PhD

Szöveggondozás: Németh Boglárka

Layout: Durmits Ildikó

HU ISSN 2060-8292
10.31287/FT.hu-en.2023.1

FOGYATÉKOSSÁG ÉS TÁRSADALOM

Hungarian Journal of Disability Studies & Special Education

2023/1

Founders: Eötvös Loránd University Bárczi Gusztáv Faculty of Special Needs Education • ELTE Eötvös Publisher Ltd. • Disability Knowledge Base Foundation

The HUNGARIAN JOURNAL OF DISABILITY STUDIES & SPECIAL EDUCATION is a professional, scientific periodical published twice a year. Articles appear in English or in Hungarian. Information on the licence can be found on the journal's website, under the [Publisher's Policy](#) section.

Submissions are accepted at the following address:
ftszerkesztobizottsag@gmail.com

Publisher: Eötvös Loránd University Bárczi Gusztáv Faculty of Special Needs Education

Accountable for publishing: the dean of Eötvös Loránd University Bárczi Gusztáv Faculty of Special Needs Education

Editorial Office: 1097 Budapest, Ecséri St. 3. Hungary.
Telephone: +36 1 3585537

Hungarian Academy of Sciences, Committee on Pedagogy:
journal classified "A"

Hungarian Academy of Sciences, Committee on Sociology:
journal classified "C"

Hungarian Academy of Sciences, Committee on Legal and Political Sciences: journal classified "D"

Internationalisation Process Supported by
the ELTE Journal Development Fund

Cover graphics: Pixabay (Geralt)

All rights reserved.

Editor-in-Chief:

HOFFMAN István, PhD, DSc

Founding Editors:

KÖNCZEI György, PhD, DSc
MESTERHÁZI Zsuzsa prof. emerita

Founding Advisory Board:

DHANDA Amita prof. emerita
GRANDIA Lex †
HANKISS Elemér, PhD †
HELLER Mária, PhD habil
JANCSÓ Miklós †
KRÉMER Balázs, PhD
LÁNYINÉ ENGELMAYER Ágnes prof. emerita
NAGASE Osamu, PhD
RATZKA Adolf, PhD

Editorial Board:

BÁNYAI Borbála, PhD
CSERTI-SZAUER Csilla PhD candidate
HERNÁDI Ilona, PhD
HORVÁTH Péter László, PhD
KATONA Vanda, PhD
KUNT Zsuzsanna, PhD
MALÉTH Anett PhD candidate
SÁNDOR Anikó, PhD
ZÁSZKALICZKY Péter, PhD

Proof-read by: NÉMETH Boglárka

Layout: DURMITS Ildikó

HU ISSN 2060-8292
10.31287/FT.hu-en.2023.1

TARTALOM • CONTENTS

2023/1

CSERTI-SZAUER Csilla – SÁNDOR Anikó: Szerkesztői előszó – Innovatív utakon	5
KÖNCZEI György – HERNÁDI Ilona: Viták álruha nélkül. Vitairat fogyatékoság-tudományi vitáink tipológiájáról, hatalmi keretezettségéről és tudást konstituáló szerepéről	7
GEREBEN Ferencné – SÁNDOR Anikó: Együtt mégis könnyebb lesz – Szempontok a tudományos dialógusaink felelevenítéséhez	27
Viktória SZIRMAI – Júlia SCHUCHMANN – Annamária UZZOLI: The socio-spatial features of the COVID-19 pandemic: the formation of new disability issues (global and Hungarian trends)	41
Gutama NAMOMSA: Disability and response to COVID-19. On social protection in sub-Saharan African countries – The case of Ethiopia	53
FAZEKAS-VINKOVITS Ágnes Sarolta: A zűmmögő szavak és ami mögöttük rejlik. Befogadás és Sokszerűség érvényesítése a CHARM-EU európai felsőoktatási szövetségben .	62
CZAKÓ Gabriela – SZALAY Anna Lilla: „Mi ketten, mi ketten együtt...” Párkapcsolat és szexualitás témakörének vizsgálata – egy partícipatív kutatás tapasztalatai	80
FARKAS Jácint: Egzisztenciális fogyatékoság és akadálymentesség, avagy a filozófia mint „szubjektív” tudomány	97
Stefania SPAN – Patrizia CLEMENTI – Deborah ARBULLA: Akadálymentes múzeum. A könnyen érthető nyelv és az augmentatív és alternatív kommunikáció a tudományos ismeretterjesztés szolgálatában	107
Leealaura LESKELÄ – Auli KULKKI-NIEMINEN: Útmutató az egyszerűen érthető irodalmi szövegek szerzőinek	115
HÖRCSIK Diána: Megváltozott munkaképességű édesanyával a családban és a munkába vetett hit – Hogyan lettem gyógypedagógia szakos hallgató?	121
SZŐKE Mihály: Lakatosból jelnyelvi mesemondó	125
ÁMONTNÉ SZŐKE Bernadett: Két világ között	131
Szerzők/Authors	137

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

CSERTI-SZAUER Csilla

ELTE BGGYK Általános Gyógypedagógiai Intézet
szauer.csilla@barczy.elte.hu
<https://orcid.org/0000-0002-6433-7564>

SÁNDOR Anikó

ELTE BGGYK Fogyatékoság és Társadalmi Részvétel Intézet
sandor.aniko@barczy.elte.hu
<https://orcid.org/0000-0001-7960-8294>

Innovatív utakon

Sokszínű lapszámunkat két olyan személynek ajánljuk, akik nélkül a fogyatékos emberek mozgalma és a fogyatékoságtudomány nem lenne olyan, amilyennek ma ismerjük.

Hale Zukas (1943-2022) és Judith „Judy” Heumann (1947-2023)

A 21. század általunk megélt évtizedeiben meglehetősen összetett feladat a tudományos tartalomszolgáltatás. Egyrészt amiatt, mert erős a verseny a sokféle akadémiai lap között, másrészt pedig azért, mert kifejezetten összetett menedzsment feladat a szükséges erőforrások szervezése, előteremtése az ebben való helytálláshoz.

A Fogyatékoság és Társadalom, a fogyatékoságtudomány és a gyógypedagógia folyóirataként közel másfél évtizede van jelen a hazai tudományos életben. Alapítói kezdettől fogva fontosnak tartották a magyar nyelvű publikációk hozzáférhetővé tétele mellett, az angol és német nyelvű tanulmányok megjelentetését is. Így válhatott a folyóirat nemcsak közösségformáló erővé, de folyamatos szakmai vitát és tudástranszfert biztosító felületté is Magyarországon innen és túl.

Ezt a kétnyelvűséget kívánjuk most tovább erősíteni azzal, hogy a külön magyar és angol lapszámok helyett, magyar – angol periodikák jelennek meg. Úgy véljük, hogy a tanulmányok hozzáférhetősége és olvasottsága is nő ezzel, még nagyobb teret adva az inkluzív és tudományos vitának, ezen a számunkra meghatározó szakterületen.

A lap mellett honlapunk is változik. A magyar nyelvű felület mellett ezentúl angolul is megtalálható itt minden lényeges információ. Köszönjük Horváth Péter László

(Apor Vilmos Katolikus Főiskola) és Koltai János (ELTE Természettudományi Kar) kollégáinknak a fejlesztő munkát, amit végeztek, hogy átlátható, hozzáférhető és esztétikus környezetben tájékozódhatunk a fogyatékoságtudomány és a gyógypedagógia eredményeiről.

A fogyatékoságtudomány és gyógypedagógia képviselői több évtizede dolgoznak együtt az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Karán. A két terület közös pontjai, összefonódásai vitathatatlanok, azonban tudományos vitáinknak is fontos teret adni. Ebben a lapszámban kísérletet teszünk arra, hogy ezeket a szakmai nézeteltéréseket felelevenítsük annak érdekében, hogy konstruktív módon tudjunk együttműködni a jövőben. Emellett megjelennek a COVID-19 járványt elemző kutatások, inkluzív és partícipatív felsőoktatási gyakorlatok, hozzáférhetőségről szóló elemzések, valamint egyéni narratívák is.

A lapszámot *Könczei György és Hernádi Ilona* elméleti tanulmányával vezetjük be, amely a viták természetrajzáról és az ún. nemviták vagy álviták jellemzőiről szól. Ezt követően *Gereben Ferencné és Sándor Anikó* dialógusát ismerhetik meg, amely ösztönözni kívánja az Olvasót arra, hogy átgondolja a két tudományterület lehetséges jövőjét, együtt.

Szirmai Viktória, Schuchmann Júlia és Uzzoli Annamária a COVID-19 járvánnyal kapcsolatos nemzetközi és hazai trendeket elemzik a fogyatékoságügy vonatkozásában. *Gutama Namomsa* Etiópia példáján keresztül hívja fel a figyelmet azokra a társadalmi problémákra, amelyek a szub-szaharai afrikai országokban jelentek meg a COVID járványhoz kapcsolódóan.

Fazekas-Vinkovits Ágnes Sarolta ezt követően az inkluzív felsőoktatás témakörébe kalauzolja az Olvasót és bemutatja a CHARM-EU projekt aktuális eredményeit. Az inkluzivitás egy másik aspektusát mutatja be ezt követően *Czakó Gabriela* és *Szalay Anna Lilla*, a párkapcsolatról és szexualitásról szóló partícipatív kutatásukkal.

A hozzáférhetőségről szóló blokkot *Farkas Jácint* hermeneutikai tanulmánya nyitja meg, amely arra keresi a választ, hogy mit jelent a fogyatékoság egzisztenciális értelemben és hogyan viszonyul ehhez az akadálymentesítés elmélete és gyakorlata.

Stefania Span, Patrizia Clementi és Deborah Arbull arról gondolkodnak, hogy hogyan lehet a múzeumokat hozzáférhetőbbé tenni a könnyen érthető kommunikáció segítségével. *Leealaura Leskelä és Auli Kulkki-Nieminen* pedig egy útmutatót biztosítanak az egyszerűsített nyelvezetű irodalmi szövegek szerzőinek.

Hörcsik Diána élettörténetéből megismerjük, hogy hogyan élte meg a megváltozott munkaképességű édesanyja nehézségeit és ez milyen módon befolyásolta a szakmaválasztását. Végül *Szöke Mihály* számol be a mesemondói tevékenységéről, amelyet siket emberként az anyanyelvén, jelynyelven végez. A lapszámot *Ámontné Szöke Bernadett* narratívája zárja arról, hogy hogyan nőtt fel halló gyermekként Siket szülőkkel. Cikkéből megismerhetjük, hogy miképpen éli meg egy CODA (Child Of Deaf Adults) személy a kétnyelvűségét és kultúráját.

KÖNCZEI György

ELTE BGGYK Fogyatékoság és Társadalmi Részvétel Intézet

<https://orcid.org/0000-0002-5036-027X>

konczei.gyorgy@barczy.elte.hu

HERNÁDI Ilona¹

ELTE BGGYK Fogyatékoság és Társadalmi Részvétel Intézet

<https://orcid.org/0000-0003-4974-1080>

ilonahernadi@yahoo.com

Viták álruha nélkül

Vitairat fogyatékoságtudományi vitáink tipológiájáról, hatalmi keretezettségéről és tudást konstituáló szerepéről

„Számos út vezet Athénba”
(Bertolt Brecht 1952, 19672)

„...a tudomány vitatható szöveg és hatalmi erőter...”
(Donna Haraway 1988, 123)

Absztrakt

A cikk adalék a nemzetközi tudományos vitairadalomhoz. A tudományos viták mibenlétét értelmezi, tipizálja, funkcióit elemzi és helyezi azokat új fogalmi kontextusokba. A tudományos vitákról alkotott általános következtetéseit a fogyatékoságtudomány (Disability Studies & Critical Disability Studies) belső vitáinak eredményeibe ágyazza. Célja: téziseinek *igazolása helyett* azoknak inkább azok levezetése és további viták számára néhány vezető szempont rögzítése.

A *vita fogalmát és fajtáit* értelmezzük, majd azokra a *nagyobb összefüggésekben folyt* tudományos vitákra leszünk kíváncsiak, amelyek, így vagy úgy, de legalább részben magát a *gondolati teret* változtatták meg a fogyatékoságtudomány világában.

A két szerző százas nagyságrendben vett részt kisebb-nagyobb szaktudomány-területi vitában az elmúlt három és fél évtizedben. Ezek nyomán tett megfigyeléseik részleges lenyomatát bocsátják vitára alább.

Kulcsszavak: tudományos vita típusai, hatalom, hatalmi keretezettség, (kritikai) fogyatékoságtudomány, rejtett vita, nemvita, tudáskonstituálás

1 A szöveg első változatának készültékor mindkét szerző affiliációja az ELTE, Eötvös Loránd Tudományegyetem, BGGYK, Fogyatékoság és Társadalmi Részvétel Intézet; bemutatásra került egy szociológiai konferencián: „A szociológia egy sikeres évszázad előtt?”, *Ti szokatok-e halottakkal vitakozni?* címmel, Budapesten, 2020. október 8-án.

2 Mivel az alábbi két idézet a mottót érinti, hivatkozásuk technikailag lábjegyzetben történik. „*In der Kunst sind Wissen und Phantasie keine unvereinbaren Gegensätze. Auch gibt es viele Wege nach Athen. Und es ist Kunst nötig, damit das politisch Richtige zum menschlich Exemplarischen werde.*” Bertolt Brecht *Gesammelte Werke* Vol19 Banden Werkausgabe Edition Suhrkamp 1967, 527.

És: „In art, knowledge and imagination are not irreconcilable opposites. There are many roads that lead to Athens. And art is necessary, because that which is politically just becomes humanely exemplary”, p. 21. Dante Maffia & Márcia Theóphilo 2005 *Antologica Aldo Turchiaro: animali di ariamareterra 1966-2005*. Soveria Mannelli: Rubbettino Editore

Debates Unmasked

A polemic essay on our scientific debates in Disability Studies – typology, framings and their role in constituting knowledge.

Abstract

This polemic essay is a contribution to the international literature on scientific debates. It interprets and typifies the nature of scientific debates, analyses their functions and places them in new conceptual contexts. Its general conclusions about the scientific debates are embedded in the results of internal debates in the field of Disability Studies and Critical Disability Studies (CDS). The aim here is to create some new, e.g., power related frameworks, points for future discussions.

We interpret, reinterpret the concepts and types of scientific debates, reflecting some international ones, those which partly or fundamentally changed the intellectual realm of CDS. The authors took part in hundreds of scientific debates in the last three, four decades. A partial record of their observations in the wake of these discussions is presented below.

Keywords: types of scientific debate, power, framing by power relations, (Critical) Disability Studies, hidden debate, nondebate, constituting knowledge

Viták álruha nélkül

Vitairat fogyatékoságtudományi vitáink tipológiájáról, hatalmi keretezettségéről és tudást konstituáló szerepéről

A mesterséges intelligencián alapuló ún. *chatbot robot*³ 2023 februárjában – kérésünkre – huszárosan kivágta a tudományos vita definícióját. Mielőtt a nem mesterséges intelligencia eredményeire térnénk, igazítás nélkül ideidézzük választát:

„A tudományos vita egy folyamat, amelyben a tudósok vagy a tudományos közösség tagjai vitatkoznak és elemeznek egy adott tudományos elméletet, hipotézist vagy eredményt, annak érdekében, hogy megtalálják a valóságot. Ennek célja, hogy ellenőrizzék, validálják vagy cáfolják az elméletet, és javítsák annak pontosságát és teljességét. A tudományos viták részei a tudomány fejlődésének, és fontosak annak biztosítása érdekében, hogy a tudomány tényeken és bizonyítékokon alapuló legyen.”

0. Kiindulópont

Vajon igaz-e, hogy amikor Bolyai János megalkotta a nem-euklideszi geometriát, egy hozzávetőleg 2100 évvel korábban élt görög filozófussal bocsátkozott vitába? Alternatív látásmódjával rámutatott-e a *paradigmák közötti átjárás korlátaira* is? Tartható-e az állítás, hogy Bolyai ott és akkor nem egyszerűen csupán *egyed fogalmakat*, hanem a *geometriai gondolkodás komplex terét* írta át? Egyáltalán mit jelent és milyen úton valósul meg a gondolkodás terének megváltoztatása?

3 <https://chat.openai.com/auth/login>

1. Tézisek⁴

1. A tudományos vita más természetű, mint a mindennapi életbeli. Az említettek alapfunkciói, változatai, argumentumtípusai, tipikus kontextusai, de működési módjaik is eltérőek.
2. A tudományos vita szoros kötésben, ráadásul fordított arányosságban áll a provincializmussal.
3. A tudományos vita, minden botladozásával együtt is, a (fogyatékoságtudományi) tudás létrehozatalának és legitimálásának elidegeníthetetlen eszköze.
4. Az új tudáshoz vezető fogyatékoságtudományi viták kizárólag **A** vitája **B**-vel formát ritkán öltik. Mivel azok (az „A vs. B” viták) zömmel még csupán *indulópozíciókat* rögzítenek, nem, vagy csupán felelhető mértékben *hoznak létre új tudást*. Az új tudáshoz vezető vitákban – mivel azok számottevő részben folyóiratokban vagy kötetekben zajlanak, tehát *publikusak* – passzívan vagy aktívan a tudományos közösség egésze részt vesz⁵.

2. Lehatárolások

2.1. A tudományos vita fogalmához

Az alábbi szövegben a *tudományos vita* fogalmát úgy értjük, hogy annak részét képezi mindenfajta, tudományos problémáról/kérdésről szóló vitahelyzet, történjen az személyes jelenléttel (amikor vitapartnerek konferenciahelyzetben vannak, vagy akár szemben ülnek egymással, és egymás állításaival kapcsolatban érvelnek), vagy akár online, akár publikációk útján. Alkalmanként nem csupán az ellentétes érvek ütköztetését, hanem az egyezésekről történő közös elgondolkodást is jelenti. Attribútuma, hogy *publikus*.

Példa: a doktori védési cselekmény, ezen belül az a forma is, amikor térben és időben elkülönülten merülnek fel érvek egyes állítások, elméletek mellett vagy ellen. (Ennek pedig tipikus esete a doktori védést megelőző opponensi bírálatok beérkezése és az azokra formált doktoranduszi válaszok).

A vita jelen megközelítésünkben természetesen nem kizárólag dialogikus jellegű lehet, és nem csupán olyan, amelyhez szükséges volna a felek egyidejű fizikai vagy akár online jelenléte.

2.2. Kiegészítő szűkítés: a nemvita

A *nemvita*⁶ többnyire tudományos is, és vitaszerű helyzet is, amely azonban elveszíti vita-jellegét. Miközben számos vita többé vagy kevésbé hatalommal keretezett,

4 A kifejtésben alább először a tézis szerepel, szám szerint összesen négy, majd azok alatt kifejtésük, értelmezésük következik a fejezetek aktuális sorrendjében.

5 Kevésbé szigorúan fogalmaz Hársing 1985, 49: „A kutatónak sohasem szabad megfeleledkezni[e] arról, hogy a tudomány közösségi tevékenység”.

6 Több forrás – pl. Margitay 2007, 59. – gyakran él az *álvita* fogalmával. Itt jelezzük, hogy ennél a fogalomhasználatnál gazdagabb jelentéstartalmakkal ruházzuk fel ezt a fogalmat, és a keveredés elkerülése érdekében a kognitív pszichológiában (régóta – 1960-ban még *non-word* formában – használt *nonword* fogalom képzésének analógiájára) vezetjük be az itteni *nemvita* fogalmat.

a hatalmi kötés itt annyira erős, hogy a látszat ellenére itt valójában *nem zajlik vita*, mert az egyik vitapartner nem érdeklik az ellenérvek, csupán minősít, vagy kizárja a vitapartner a vitából – és azzal kész. Öspéldája a közismert nevén Galilei-per. Így nevezzük most – mert még, ha nem is fejtjük ki: *joggal tesszük!* –, *Galilei-vita* (1613-1633). A nemviták érvelési stratégiái, azon esetekben, amikor éppen egyáltalán léteznek ilyenek, kifejezetten kezdetlegesek. (Ld. erre még pl.: Graham 2008 ún. érvelési piramisának alsó négy szintjét: pusztá ellentmondás a vitapartnernek, stílusának kritizálása, személyeskedés, szidalmazás).

Egyik konkrét példája az a szakterületi vita, amelyen 2017 júniusában a kifejezetten fiatal doktorandusz egy Budapesten megrendezett doktori konferencián bemutatta kutatási tervét. Ezt követően az egyik tudós résztvevőtől, minimálfölvezetést követően ezt az ellenvéleményt kapta: „Ez pófátlanág” – a felszólaló azután ismét elhelyezkedett a székén.

Lássuk e konkrét – valódi vitába ágyazott, mert konferencia volt – nemvita *elméleti*, valamint *lokális* hátterét! A vitapartner – idősebb, befutott kutató – azért lehetett meggyőződve igazáról, mert szimplán *átvetítette* saját tudományterületének (pszichológia) módszertani standardjait a kutatási tervben szereplő kettő másikra (antropológia és fogyatékoságtudomány). Ezt pedig azért vélte megtehetőnek, mert az adott lokalizációban létezik egy – *megfigyelt* és több vitában *le is írt, elemzett* – részben rejtett, ugyanakkor erősen hierarchizált tudományelméleti felfogás, értékrend, amelyben az általa művelt diszciplína az adott lokalizációban jelenlévő *összes többi* (minimum 7-8) *főltt* helyezkedik el⁷. Ez a jelenség egyértelműen a provinciálmusz (részletesebben ld. a 4.2. alfejezetben) következménye. Annál is inkább, mivel a nemzetközi tudományos térben *egyetemek közötti* sorrendiség létezik, ám közmegegyezésen alapuló tudományterületi a legkevésbé sem⁸. Ráadásul éppen ez korlátozta e nemvita-partnert abban is, hogy a *de facto evidence based* motívumot képes legyen észlelni a vita alapjául szolgáló kutatási terv készítésének éveit alatt hangyaszorgalommal, bár „csupán” antropológiai módszerekkel ezerszámra gyűjtött adattömegben.

Másik nemvita-példánk az a vitahelyzet, amely a 2000-es évek végén Indiában egy nagy pszichiátriai kongresszuson alakult ki. Itt a pszichiáterek között meghívott előadóként/vitapartnerként jelen volt egy nemzetközi hírű emberi jogi harcos, egyetemi ember, és vele egy indiai jogi egyetem professzornője. Mindketten pszichiátriai szelvények. Attól vált nemvitává, hogy pszichiátriai szelvényük feltárása után egész egyszerűen nem kaptak szót és nem álltak szóba velük, mivel ők a pszichiátria páciensei (voltak).

Ennek oka, hogy a páciens státusza éppen abban a pszichiátriai kultúrában a jelzett periódusban feltétlenül *munkadarab-státusz*nak minősült. A munkadarab pedig – az egyetlen: Pinokkió esetétől eltekintve – soha *nem beszél*. (Az eset leírását részletesebben ld.: Gombos –Dhanda, 2009, 79–83.) Ne legyünk restek, vegyük észre az empirikus példában kendőzetlenül arcot öltő provinciálmuszt! A *nemvita* kialakulása – mondhatjuk így is: a vita ki-nem-alakulása – tehát leggyakrabban a tudomány hie-

7 Ez a jelenség hasonlít a *közgazdaságtani imperializmus* jelenségéhez, ami az *Economics* felsőbbrendűségi tudatából ered. Ezért és néhány további észrevételért a szerzők köszönettel tartoznak Zsolnai Lászlónak.

8 https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=%22international+ranking%22+%22scientific+disciplines%22&btnG=

rarchizáltságának, ill. az egy-egy adott lokalizációban jelen lévő provincializmusnak, továbbá rejtett vagy kevésbé rejtett hatalmi relációknak a következménye. A hatalmi motívum mindkét főnti példának többszörösen is sajátja, de ezzel itt nem áll módunkban részletesen foglalkozni.

2.3. A jelen vitacikk megállapításainak diszciplináris érvényessége

Megállapításainkat, miként téziseinket és azok levezetését is kizárólag saját területünkön, a *fogyatékoságtudományban* – Disability Studies, Critical Disability Studies – tekintjük helytállóknak (minimálkitekintéssel a mindennapi életbeli vitákra). Érvényességük tehát megáll saját diszciplinánk határainál.

2.4. A tudományterületi háttér

A jelen cikk választott megközelítése részben *tudományszociológiai*, részben *fogyatékoságtudományi*, és csupán a tárgy által elvárt minimális mértékben tudománytörténeti.

Terjedelmi okokból nem foglalkozhatunk tudományfilozófiai vitákkal, így például a Kuhn elméletéről folytatl sem. Kimarad Vekardi Lászlónak Lakatos Imre és Szent-Györgyi Albert nyomán összeállított ígéretes tudománytörténeti hipotézisének vizsgálata is, mert a jelen vitacikk keretei között nincsen mód annak megvizsgálására, hogy akár csak a fogyatékoságtudományban igazolható-e a tudományos gondolkodás mindennapi működését javító kisebb lélegzetű, „rendszerstabilizáló” nóvumoknak a nagyobb felfedezésekhez viszonyított gyorsabb áttörése (Vekardi, 1976, 247–8). S bár választhatunk volna számos nagy természettudományi fölfedezést és vitát – még akár a Bohr-féle atommodell vitáját is (1913-tól hosszan zajlott) – kiindulásul, de nem tesszük. Akár nagyobb lélegzetű filozófiai viták is szolgálhattak volna elemzéseink empirikus bázisául – a mi Mannheimünk tudásszociológiai vitája (kb. az 1920-as végétől a '30-as évek derekáig⁹), a strukturalizmus-vita (az 1960-as évek első és az 1970-es évek második feléből), a Foucault vs. Chomsky (1971), a pozitívizmus-vita (1961–1963), a Gadamer–Habermas vita (1970–1971), vagy éppen Walter Benjamin vitája Adornoval (1936) stb. *Saját terepünkön maradunk.*

3. Kifejtés, tézisek

ELSŐ TÉZIS:

A TUDOMÁNYOS VITA EGYES HASONLÓ ELEMEEK ELLENÉRE MÁS TERMÉSZETŰ, MINT A MINDENNAPI ÉLETBELI.

Bár a főnti állítás első látásra magától értetődő, kísérletet teszünk itt röviden néhány új elemet bemutatni az összevetés során.

9 Sőt, ha Popper kései kritikáját vesszük, legalább 1945-ig is (Popper 1945, 384-394).

Az említett két vitahelyzet és -típus alapfunkciói, változatai, argumentumtípusai, valamint működési módjai is eltérőek. Az alábbiakban tehát az elsőnek a másodiktól való elválasztására teszünk kísérletet.

3.1. A mindennapi életben lefolytatott viták fajtái és természete¹⁰

A mindennapi életbeli viták többnyire *magukba zártak*. Ezen jellemzőjüket nempublikusságuk okozza. Eredetük alapvetően abban áll, hogy a vitát itt a felek kifejezetten ritkán folytatják annak érdekében, hogy *megtudjanak valamit*, vagy hogy *meggyőzzék vitapartnerüket*, vitapartnereiket. Éppen ellenkezőleg: a mindennapi életbeli viták elsődleges célja az, hogy a felek megerősítsék *saját maguk* elgondolásait és pozíciójukat.

E viták néhány típusa:

- i) *Manifeszt hatalmi erőttől áthatott vita*: itt az érvelés is harci cselekmény. Egyaránt van győztese és vesztese. Megborult belső erőegyensúlyú partnerkapcsolatokban, családokon belül lefolytatott viták gyakran ilyenek.
- ii) *Nyilvános vita*: itt az érvelések szükségképpen közönség jelenlétében mennek végbe, gyakran médiaközvetítéssel. Nézői/hallgatósága, bár többnyire passzív részesei, de feltétlenül részesei, ráadásul a vita végén valamilyen formában gyakran éppen ők dönthetik el, hogy melyik vitapartneret tekintették jobbnak, és mennyiben mutatkoztak számukra elfogadhatónak a vitapartnernek által bemutatott érvelési stratégiák, érvek.
- iii) Vegyes formát mutat a *politikai vita*. *Lényegét tekintve* ezt is a mindennapi élet tipikus vitaformájának tekintjük. Természetéhez tartozik, hogy nem tiszta – pontosabban „szennyezett tiszta” – *hatalmi erőterben* zajlik, így elsősorban nem a ráció vezet, legföljebb bizonyos *más racionalítások* szerint vezérelt. Működésének gyakori iránya a vitaellenfél szavahihetőségének, pozíciójának rontása révén hatalmi súlyának minimalizálása. A megfigyelt gyakorlat szerint dezinformálni, *csúsztatni*, sőt *hazudni* mintha nem csupán „szabad” volna benne, hanem mintha még kötelező is lenne. (Ld. erre ismét Graham 2008 ún. érvelési piramisának alsó két szintjét.)

3.2. A fogyatékoságtudományban lefolytatott viták természete

A tudáshoz, annak megszerzéséhez vezető út alapszinten itt, mint számos más tudományszakban, a szakirodalom olvasásán keresztül vezet, és/vagy „egyszerűen” gondolati úton. Azon túl pedig interdiszciplináris kutatáson, ahol a valamivel nagyobb léptékű, esetenként elméleti, alkalmanként fogalmi eredmények zömmel inkább kvalitatív, ritkábban kvantitatív kutatásokon nyugszanak. E tudományterületen a kvantitatív kutatások is feltétlenül alkalmasak új ismeretek létrehozatalára, de valamelyest kisebb mértékben, mivel ezek a vizsgálatok többnyire a diszciplínában megfigyelt

¹⁰ E viták és stratégiáik erős, de csupán *technikai* típusú és érveléscentrikus részletezését ld.: Herring 2013.

és leírt nagyszámú, ám gyakorta *elaprózott* jelenségek erős górcső alá vételén alapulnak. A tudás termelésének erős olvasztótégelyei a viták (ezt részletesebben ld. később).

MÁSODIK TÉZIS:

A TUDOMÁNYOS VITA SZOROS KÖTÉSBEN, RÁADÁSUL FORDÍTOTT ARÁNYOS-
SÁGBAN ÁLL A PROVINCIALIZMUSSAL.

4.1. A tudományos vita fajtái

Magának a tudományos vitának is van szakirodalma, de a tudományelmélet szintjén, metaszinten jóval kevesebb, mint az egyes szaktudományok saját terébe rejtetten. Még a nagyobb tudásszociológiai művek, s kompendiumok is inkább csak konkrét vitákat említene, és a bennük sorolt érveket, tisztázatlanságokat, heurisztikus összefüggéseket, esetenként *címkéket* mutatják fel. A tudományos vita szakirodalma az elmúlt évtizedekben világszinten elsősorban az összejtudatás és a klímaváltozás terén hozta a legtöbb eredményt. A tudományos vita tipológiája kevésbé letisztult még. Sokkal inkább technikai (azaz: *hogyan érveljünk különféle vitahelyzetekben?*), hozzáadott értékekkel szolgál a tudományos vitairodalom¹¹. Az alábbiakban emiatt kísérletet teszünk egy kezdetleges, mégis használhatónak tűnő *saját tipológia* felvázolására.

4.1.1. Szűkített vita: mások, esetleg már nem is velünk lévő kutatók korábbi állításainak és elméleteinek vitatása¹² – itt az eddigi tapasztalat szerint nem szükséges, de nem is lehetséges a viszontválasz.

Példa: „ebben a tekintetben nincs igaza Arisztotelésznek/Marxnak/Freudnak... – ezt az állítást az alábbi megfigyelések alapján és a következő érvekkel támasztjuk alá...”

Amiről a fenti példában szó esik, azt az „óriások vállán” fordulatot „fejezi ki – Chartres-i Bernát és Isaac Newton nyomán – a *Google Scholar* szlogenje. Deleuze (2014, 19) pedig ugyanezt ekképpen formulálja: „...a modern festészetet megszállják, ostromolják a fotók és a klisék, s már azelőtt megtelepsznek a vásznon, hogy a festő munkához látna. Hiba volna, ha azt hinnénk, hogy a festő egy üres és szűz felületre dolgozik. A felületet virtuálisan már teljesen belepi az összes klisé, amelytől meg kell szabadulnia.”

Ez a vitatípus kifejezetten gyakori. Elég itt Michel Foucault példáját, székfogalójának (Foucault, 1970, 72–74) azt a részét megidézni, ahol Jean Hyppolite Hegellel folytatott vitáját bemutatja. Jelenlévővé teszi „a roppant hegei árnyat”, majd letisztázza a felmerülő kérdéseket.

¹¹ Így van ez akkor is, ha ezt monografikus teljességgel teszi, mint pl. a nemzetközileg is aligha felülmúlható szintet hozó Margitay 2007, vagy ha erősen felkapott is, mint a TED-bajnok, Cohen 2003. Sajnos Laudan 1984, xiii, 3, 16, 24, 27, 34 is *más, zömmel technikai szinten dolgozik* (tudományos döntéshozatal, az ésszerű konszenzus kialakításának modellje, egyet nem értés, parlamenti vita stb.). Néhány összefüggésben szolgál még értékes adalékokkal Hársing 1985; ezeket idézzük a szövegben.

¹² Ez indokolta a jelen szövegnek, az 1. lábjegyzetben említett eredeti, előadásváltozatának címét.

Azaz: a múltbéli elméletek, tudományos állítások, tételek feldolgozása a jelenben a már csak gondolataikkal velünk lévő elődökkel folytatott, s persze publikált módon, *szűkített vita* formájában valósul meg.

További értelmezésül lássunk egy újabb példát! Davis (2007) meglátása szerint Said egész munkássága tükrözi azt a meggyőződését, hogy korokon, kultúrákon átnyúlva képesek lehetünk kommunikálni történelmi szövegekkel. Ennek igazolásául létrehozott egy saját metafizikai klubot, *kiemelkedő elmék pantheonját* (πάνθειον = minden istenek temploma), olyan személyeket, akiknek az elméleteit rutinszerűen beépítette a gondolkodásába, s újra és újra visszatért hozzájuk. Ez a szinte csak férfiakból álló intellektuális „templom” – Barthes, Spitzer, Dilthey, Foucault, Adorno, Gramsci – egyúttal az ő *Fight Club*-jaként is működött. A művek szigorú olvasása révén belépett a jelzett szerzők világába, megtanulta „beszélni a nyelvüket”, arra törekedett, hogy megértse őket, majd ezt az immár valamiféle kollektív bölcsességgé transzformált fundamentális tudást vette igénybe ahhoz, hogy vitát kezdeményezzen velük, sőt: vitázzon másokkal is. (Itt kiegészítésül jelezzük, hogy az általunk itt *szűkített vitának* nevezett motívumot Fehér M. 2015 egyszerűen *kritikának* veszi.)

4.1.2. A saját korábbi tudományos pozíciónk megváltoztatását, esetleg meghaladását eredményező vita. Ezt a fajta vitát gyakran önmagunkkal folytatjuk, visszahivatkozva akár saját meghaladott publikációinkat is. Erre a mozzanatra utal több más egyéb összefüggés mellett a „kritikai fogyatékoságtudomány” kifejezés is.

4.1.3. Rejtett vita: a Szerző és a Lektor közötti vita ez *single* vagy *double anonymous peer review* esetén. A társadalomtudományok világában, így a fogyatékoságtudományban is inkább az utóbbi forma az uralkodó. Itt a folyóirat belvilága, azaz a Szerkesztő Bizottság áthatolhatatlan, súlyos szövegből szőtt függőnye rejti el a vitapartnereket egymás elől. (Fehér M. 2015 megközelítésében a *rejtett vita* is egyszerűen *kritikaként* jelenik meg.)

4.1.4. Nyilvánosság előtt zajló vita. Ez a leginkább közismert és általunk a leggyakoribbnak is tekintett forma. Az elnevezéssel a vita publikussági attribútumára utalunk. A tudományos vita egyes fajtagyakorításainak mérési adatairól nem rendelkezünk pontos információval. 4.1.1.-re és 4.1.2.-re például jelen tudásunk szerint még sosem készült mérés.

4.2. Egy segédfogalom: a „provincializmus” megjelenési formáiról

Amikor a provincializmus valóban teret nyer, a tudományos műhely halálos agóniájára veszi kezdetét. Abban a pillanatban, amikor egy konkrét tudományos műhely vagy tudományos közösség saját magát, saját személyi összetételét, esetleg vezetőjét mások és mások fölé helyezi, attól fogva nem a legmagasabb színvonal és egyetemes/progresszív értékek (=frontiers of science) szerint, hanem saját, belső, izzadságszagú és görcsös működésétől vezéreltetve működik. Az izzadságszagú görcsös működés pedig *ex definitione* tudományon kívüli kategória.

A provincializmus fogalma

Ahány szerző, annyiféleképpen használja a fogalmat, alkalmanként érzelmi motívumokkal terhelt formákban is. A tudományos vitákra vetítve különösen fontos az a tulajdonsága, hogy szélesebb hatókörű következtetések kialakítását és tágabb látásmódot igénylő megfigyelések, szempontok használatát bizonyos történeti/kulturális értékek, normák, szokások, hagyományok által korlátozza. Miközben etimológiailag-fogalmilag a *centrumtól való távolságot* jelenti, *tartalmilag az adott helyhez kötöttséget* is jelzi. Ugyanakkor a „centrumtól való távolság” is valós, különösen akkor, ha a „centrumot” nem földrajzilag, hanem egy-egy adott diszciplína egyetemes tudományos értékei és színvonal-kritériumai szerint értelmezzük.

A *provincializmust* a jelen vitákat *leíró*, ugyanakkor *negatív értéktartalommal bíró* fogalomnak/jelenségnek tekinti. Olyanként, amely intenzitásának függvényében szoros vagy kevésbé szoros kötésben áll a (részleges) elzártsággal, a vertikális hatalommal.

Provincializmus minden egyetemen és tudományos közösségben megfigyelhető – ebben nincsen különbség. Különbség annak *intenzitásában* van.

A Harvard Egyetem és a Princeton is provinciális a maga belső értékvilága vagy hagyományai tekintetében. Ám a fogyatékoságtudományon belüli felbukkanása és működési módjai további összefüggésekre is ráirányítják a figyelmet. Mindenekelőtt arra, hogy a provincializmusnak is *szintjei vannak*. Másnak látjuk, ha egy *intézményen belül* figyeljük azt meg, és mást mutat akkor, ha földrészeken-kultúrákon átnyúló formájában is felismerjük. Elegendő ennek megértéséhez csupán Edward Said (1983, 226–247) *utazó elmélet* fogalmát (*traveling theories* – N.B.: ez nem fogyatékoságtudományi eredetű fogalom) és emellett az *orientalizmus* általa elvégzett kritikai vizsgálatát is tekintetbe vennünk. Ekkor kiderül, hogy diszciplínánk főárama egészen keletkezése óta dominánsan az angolszász szellemi térben született elméleteket vette/veszi tekintetbe, mintha holland, német, osztrák, magyar stb. szerzők, elméletek, fogalmi konstrukciók és saját(os) értékvilágok nem is léteznének.

S hogy miért tűnik ez szembe Magyarországon *éppen nekünk*? Nos, jó eséllyel Donna Harawaynek a szituált tudásról szóló, eredetileg 1988-ban bemutatott leleményes analízise folytán.

4.3. Az egyetemi provincializmus vitagyilkos erőteréről

A Harvard Egyetem és a Princeton (ezek itt természetesen csupán átgondoltan kiragadott példák) provincializmusa a saját maga gyártotta nimbuszban is megmutatkozik. Aki ugyanis valaha folytatott tudományos vitákat például *harvardiánusokkal*, az pontosan tudja, hogy a Harvardon végzeteknek két fő típusa van: az egyik, akin látszik, és a másik, akin nem. És az első típusba tartozók meglepően kevesen vannak. A nimbusz pedig azért veszélyes, mert a tekintély által a tudományos vita fölé tornyosulva, annak háttérében megbújó hatalmi aspektusként működve, *rejtett argumentumformát* képes ölteni.

A tudományos viták szabályozott és intézményesült terei közé tartoznak évszázadok óta az egyetemek. Eredetileg a már rendelkezésre álló tudások kritikai felül-

vizsgálatának, adott esetben újraértékelésének, illetve új tudások létrehozásának helyszínei voltak. Mára azonban az egyetem „univesztas”-ból *nagyüzemi tudás-gyárrá*, a piacósított tudástermelés eszközévé vált, ahol növekvő szerepet kap az apolitikus, pragmatikus, sőt technicista szemlélet is (Braidotti, 2019). A 21. század elejére az egyetem részben elveszítette ezen originális rendeltetését. Eagleton az egyetemek lassú halálaként értelmezi az általunk jelzett jelenséget, azt, hogy többé már nem, vagy csupán töredékesen képes a kritikai gondolkodás központjaként működni (Eagleton, 2015) és egyben széles orientációt nyújtani. Ráadásul a harvardi vagy a princetoni diplomával rendelkezők maguk is *a brand hordozói*, tehát részben maguk is áruk, részben pedig – tetszik, nem tetszik – különféle piacok szereplői. E piacok közül bennünket itt a tudományos piac érdekel, ám az világosan látszik, hogy az egyetem ilyenképpen maga is a „kognitív gazdaság” részeként egy bonyolult piaci szegmensbe toldott (Tamás, 2012).

Mindeközben új természetű egyenlőtlenségek alakulnak ki, és a *hagyományosan felépített humántudományok* versenyhátrányba kerülnek. A humán- és társadalomtudományok jelenlegi sajátos helyzete a fogyatékoságtudomány (és persze egy sereg további ún. *studies*) akadémián belüli hely-nem-foglalásában is megmutatkozik. Helyük, határaik a tudományos palettán tisztázatlanok, holott e relatíve új tudományterületeknek, *studies*-oknak szükséges lesz megtalálniuk helyüket a már régtől intézményesült diszciplínák között. Hiszen így inkább lehetőségük nyílhat arra, hogy eredményeikkel további szerepet vállaljanak új fogalmak, új értelmezési keretek létrehozásában.

HARMADIK TÉZIS:

A TUDOMÁNYOS VITA, MINDEN BOTLADOZÁSÁVAL EGYÜTT IS, A (FOGYATÉKOSSÁGTUDOMÁNYI) TUDÁS LÉTREHOZATALÁNAK ÉS LEGITIMÁLÁSÁNAK ELIDEGENÍTHETETLEN ESZKÖZE.

Amennyiben ugyanis a tudomány *valóban vitatható szöveg*, akkor a szövegek vitatása maga végül *átírja azokat*: új és másfajta, rétegzettebb és gazdagabb tudáshoz vezet. Ám ha a tudomány *hatalmi erőter*, akkor az egyes szituációkban megszülető tudások különféle hatalmi erőterekben egymástól külön és elszigetelve keletkeznek, működnek, *nyernek saját kontextust* és foglalnak teret. S ha ezek *külön állnak*, akkor valójában egyetlen módja mutatható meg a konkrét hatalmi erőterekből történő kilépésnek és az álláspontok (fogalmak, elméletek stb.) egymásra vetítésének, meg a további haladásnak: ez pedig nem más, mint szigorú kritikai szemléletű tudományos vita¹³. Ez az az eszköz, amely *legalább elvben* képes lehet egyszerre figyelembe is venni, értelmezni, de le is foszlatni a konkrét hatalmi erőteret és a konkrét, helyhez, státuszhoz, történelmi időhöz, kultúrához fűződő kontextust.

Ugyanakkor a tudományos vita céljai is sokfélék. Jelen van bennük az a vonatkozás is, amelyet a mindennapi életbeli viták egyik céljaként említettünk korábban: a felek azért folytatják a vitát, hogy megerősítsék *saját maguk* elgondolásait és gondolati pozíciójukat. Annál is inkább, mivel az elméletalkotás szakirodalmi előkészítésének folyamatában a kutató szembenéz az elméletével szembenálló érvekkel és elméletekkel is, de egyben törekszik olyanok összegyűjtésére és kritikai interpretálására,

¹³ Ezt az összefüggést sokan, így Hársing 1985, 50 is alapvetőnek tekinti; de ő „intézményesített kritikai szemlélet”-ként tárgyalja.

amelyek saját fölfogását, elméletének igazolását szolgálhatják. A jelen vitacikk szerzői sem tettek másként.

A tudományos vita gyakran említett céljai között találjuk a hipotézisek ellenőrzését, azok korroborálását és falszifikálását is. Bizonyosan volnának, akik „a” tudományos igazság vagy az objektív igazság keresését is említenék, mi a jelen vitacikkben nem megyünk ilyen messzire. Annyiban biztosak vagyunk, hogy a *deskriptív logika*: a jelenségek leírása és elemzése feltétlenül máig is érvényes, több évszázados módszere a tudományos vitának. Alább hozunk majd kiegészítésül *konstruktivista* és a korai fogyatékoságtudományból vett példát olyan elméletalkotó megközelítésre is, amely fogyatékosággal élő személyek *konkrét helyzetének* javítását célozza.

5. További összefüggések

5.1. Vita és hatalom

Komolyan véve Vekardi (1976, 245) intését: „a vita alapvető tudományszociológiai feltétele az ellenvélemény több-kevesebb szabadsága”, most rátekintünk a helyi és a nemzetközi vita kibontakozását, ill. az ellenvélemények megformálódását és kommunikációját korlátozó hatalmi mozzanatokra.

Láttuk már, hogy a tudományos vita gyakran hatalommal keretezett. Az azonban minden esetben külön figyelmet érdemel, hogy egy-egy adott tudományos vita *pon-tosan miféle* hatalmi relációk foglya.

Bachrach és Baratz (1970, 105) az ún. „közösségi hatalom” vitához nyújtott fontos megállapítását alább analógiaként használjuk. Arra hívják fel ugyanis a figyelmet, hogy a *politika* vizsgálatában egyaránt fontos az összpontosítás arra, hogy *ki mit, mikor és hogyan kap*, de arra is, hogy *kit és hogyan hagynak ki*.

A ehhez hozzátesszük még azt is, hogy *miért*, kiviláglik, hogy a látszat ellenére a tudományos vitában is van jelentősége a gondolatnak: üzenete saját mostani területünkre azt hozza, hogy még a tudás és a tudás termelésének komplex folyamatai is képesek hozzájárulni a részrehabjlás és a tudományos kirekesztés kialakulásához. (Azzal a mechanizmussal, amely *áthozza* a politikai terület működési módjait a tudományba, itt most nem áll módunkban foglalkozni.) A társadalomtudományokban annyi azonban enélkül is bizonyos, hogy *tudományos szabályok működnek arra*, hogy bizonyos csoportok tudását másokénál érvényesebbnek nyilvánítsanak, akár politikai, akár intézményi érdekek következtében. Erre a jelenségre a mostani tanulmányban utaltunk már, de ide sorolható egyebek mellett még a szakértők tudásának a laikusokétól való megkülönböztetése is.

A kutatásokra elnyert támogatások aszimmetriái, egyenlőtlenségei azzal is járnak, hogy bizonyos kérdések és bizonyos csoportok markánsan több figyelmet kapnak, mint mások. Ehhez hozzáadódik még, hogy meghatározott módozatok, játékszabályok működnek arra is, hogy bizonyos hangokat beengedjenek a folyamatba, míg másokat, mivel az ő hitelességüket éppen aláássák, ne. Mindez a tudományos vitákra nézve kettős hatással jár. Az egyik az, hogy a privilegizált kutatók és személyek hangja erősebben szól, ami a *tudományos vitán kívüli* elemként hat az ő álláspontjuk, argumentációik mellett. A másik pedig: még ha a korábban, vagy részben kirekesztett szereplők képesek is bejutni a társadalomtudományi vitafolyamatba, el-

várhatják tőlük, hogy a hatalommal rendelkezők nyelvét és keretezési módjait – hozzátehetjük: még értékvilágát is – *majmolják* ahhoz, hogy egyáltalán meghallgassák és tán meg is hallják őket (Gaventa & Cornwall, 2015, 466).

Hayward (1998, 12) pedig Foucault eredményeitől eggyel még tovább rugaszkodik, és némi aktivizmust is mutatva a *hatalom eltorzításának* szükségessége mellett érvel. Magát a hatalmat pedig társadalmi jelenségként tekintve, azt korlátok hálózataként értelmezi újra, olyanként, amely mindenkit képessé is tesz, de egyben korlátozó is a cselekvésben (Hayward, 1998, 1–2).

Ha pedig a szabadság nem más, mint képesség e korlátok feszegetésére, az a fogyatékoságtudomány művelői számára is nyújt állhatatos *átkeretezési és határátmozgatási*, azaz folyamatos *újraértelmezési feladatokat* külső és belső vitáik során.

5.2. A félperiféria kérdése

Kik tudnak megnyilvánulni a tudományos vitákban? A centrum, a periféria és a kettő között elhelyezkedő *félperiféria* részei vajon valamennyien? Kinek a tudása számít? S vajon kiknek a hangja uralja és fogja uralni a vitát?

Miközben a kritikai fogyatékoságtudomány közelmúlt évtizede egyre hangsúlyosabban erősíti fel a Globális Dél lokális tudásait a nyugat-európai és észak-amerikai dominanciájú diskurzusokkal szemben, figyelmen kívül hagyja az Európán belüli tudáshierarchiák problémáját. Nem vizsgálja azt a régóta fennálló rendet, amelyben a Balkánon vagy Kelet-Európában keletkezett tudás a Nyugathoz felzárkózni igyekvőként megkésett fejlődésűnek és *látszatra* elmaradottnak mutatkozik. A fogyatékosággal kapcsolatos elméletek jellemzően Nyugat-Európából és Észak-Amerikából *utaznak* (Said 1983) a mi közelebbi régióinkba, ezért aztán a *főáramot figyelők* nem sokat tudnak meg az azon kívüli kutatásokról, diskurzusokról, vitákról.

Ettől még a kritikai fogyatékoságtudomány egyik hangsúlyos megközelítési lehetősége a *Globális Dél fogyatékoságtudománya*, amely válaszlépésként is felfogható a fogyatékoság lokális tudásait és gyakorlatait elnémitő nyugat-európai és észak-amerikai dominanciájú attitűdre. Ám ez a megközelítés nem sorolja a Globális Dél régiói közé az ún. poszt-szocialista országokat, így figyelmen kívül maradnak az eltérő európai humán- és társadalomtudományi diskurzusok karakterek, a tudáshierarchiák eltérő strukturális, történeti és gazdasági hátterei is.

Mivel a fogyatékoságtudomány diskurzusait a mai napig is meghatározza a két-pólusú beszédmód, ezzel még munka lesz, nem is kevés.

NEGYEDIK TÉZIS:

AZ ÚJ TUDÁSHOZ VEZETŐ FOGYATÉKOSSÁGTUDOMÁNYI VITÁK RITKÁN ÖLTIK KIZÁRÓLAG **A** VITÁJA **B**-VEL FORMÁT. MIVEL AZOK (AZ „A vs. B” VITÁK) MÉG CSUPÁN *INDULÓPOZÍCIÓKAT* RÖGZÍTENEK, NEM, VAGY CSUPÁN FELEJTHETŐ MÉRTÉKBEN *HOZNAK LÉTRE ÚJ TUDÁST*. AZ ÚJ TUDÁSHOZ VEZETŐ VITÁKBAN – MIVEL AZOK SZÁMOTTEVŐ RÉSZBEN FOLYÓIRATOKBAN VAGY KÖTETEKBE ZAJLANAK, TEHÁT *PUBLIKUSAK* – PASSZÍVAN VAGY AKTÍVAN A TUDOMÁNYOS KÖZÖSSÉG EGÉSZÉ RÉSZT VESZ.

6. A fogyatékoságtudományi viták erőteréből kinyert, új tudást teremtő példák

6.1. Példák nemzetközileg zajlott vitákra, amelyek nem azért folytak, hogy valamit (örökre) eldöntsünk

6.1.1. Mi a fogyatékoságtudomány? Valódi tudományág, igazi diszciplína, vagy egyszerűen „csak” egy perspektíva?

Ez egy fél évszázada folyó vita, amelyhez az újabb generációk is sorban hozzáteszik a maguk eredményeit, ám a kérdések folyamatosan *főnt vannak*: funkciójuk pedig a szakadatlan kritikai reflexió. Olyanok, mint egy gyakori edzés-sorozat: ébren tartanak és életben tartják az alkotó távolságtartást.

S vajon szükséges-e, hogy saját profilját megalkotva önálló identitást hozzon létre? Vagy inkább csak elméleteket, kutatási eredményeket, gondolatokat alkot, mindig újabbakat? Esetleg annak érdekében teszi, hogy ne vagy ne csak azt sikerüljön megállapítani, hogy valami A vagy B, vagy C, vagy D, vagy hogy B nem A, nem C és nem D, hanem azt írja le, hogy mi történik A, B, C, D között a folyamatokban, a kölcsönkapcsolatokban, és e kölcsönkapcsolatok hová vezetnek?

6.1.2. Ezzel analóg régi vitakérdés az is, hogy lehet-e a fogyatékoságtudomány úgy tudomány(os), hogy összefonódott a mozgalommal

A hagyományos, „rég”i viták eredménye szerint éppen a mozgalom – és persze benne az egyéni életek! – tették föl a fogyatékoságtudomány számára a megvizsgálandó kutatási kérdéseket. Fogyatékosággal élő kutatók – sokak mellett olyanok, mint a pszichológus Victor Berel (Vic) Finkelstein és a szociológus Irvin Kenneth (Irv) Zola – dolgoztak ki így teóriákat. A korai szerzők szerint az elméletalkotás legfőbb célja az érintett személyek helyzetének megváltoztatása, ez azonban a mindennapi étellel való szoros kapcsolat megtartásán keresztül érhető el. S bár ma már sokkal inkább a tudomány (CDS) kérdezi *saját magát*, a mozgalmi/egyéni szempont továbbra is jelen van, elsősorban az emancipatív, másodsorban a participatív kutatások nyomán.

Ez a szempont, azaz nagyjából a „lehet-e tudományos...” kérdés a 2000-es évektől vesztett az erejéből, mert a régi nagy összefonódás kötései meglazultak a Critical Disability Studies dominánssá válásával. Emiatt is erősödött fel a következő szempont jelentősége.

6.1.3. A viták egy széttartó eredménye.

Egyáltalán ki van fölkenve arra, hogy tudományosan megnyilvánuljon? És ki kutathatja, művelheti?

Ha ugyanis kimozdul a diszciplína a mozgalmi kötésből, akkor vajon mi biztosítja a *lényeghez történő leköveteltségét*? Hiszen az vitán felül áll, hogy a lényeg – ha létezik

olyan egyáltalán – itt, a fogyatékoságtudományban sem más, mint a Marc Bloch történettudományi maximájában volt: „a levéltárak porában, a könyvtárak csendjében is az élő embert kell keresni” (Duby, 1971, 1).

Miközben erre a „ki művelheti?” kérdésre kultúránként és tudományos vitakultúránként valamelyest más választ kapunk, az is feltűnik, hogy a viták erőterében megképződő tudás egyes releváns tartalmai nagy kultúrák kutatói közösségei között eltérőek, hiszen az angolszász világ válasza e kérdésre tipikusan az, hogy „elsősorban bizony az a helyes, ha az érintettek, ők maguk művelik”, míg másutt, például Észak- vagy Közép-Európában ezt az elvet egyáltalán nem tekintik ennyire szigorúan.

Példa: negyed évszázaddal ezelőtt a Barnes–Shakespeare–Oliver-vitában a fő kérdés még az volt, hogy a fogyatékosággal élő személyeket be kell-e vonni, illetve milyen szinten kell bevonni az őket érintő tudományos kutatásokba. Barnes ott az emancipatív kutatások mellett tette le a voksát, Shakespeare akkor még amellett érvelt, hogy a kutatásnak egyértelműen tudományosnak kell lennie, amelyet az adott terület tudósai végezzenek. Mike Oliver volt az, aki máshová helyezte a hangsúlyt a vitában, új kutatási episztemológiát javasolt, olyat, amely szerint maga a kutatás az emancipáció, vagyis elsősorban azt tartotta fontosnak, hogy csak az kutasson a fogyatékoságtudomány keretein belül, akinek komoly szándéka a társadalom megváltoztatása, a fogyatékos emberek életének javítása (Barnes, 1996; Shakespeare, 1997; Oliver, 1998).

6.1.4. A „Mi az ember?” kérdés és a fogyatékoságról való gondolkodás

A hosszú ideje zajló vita eredményei szerint a posztumán perspektívaváltás konkrét fogalmi keretet nyújt, amelyen belül újragondolhatók az *emberről* alkotott képzeink. Az ember-állat-technológia összeolvadása következtében felmerülő témák közül különösen az emberi jogokkal, az interdependenciával kapcsolatosak tartanak számot kiemelkedő érdeklődésre.

A fogyatékoságtudományon belül ma is dinamikus vita folyik annak a kérdésnek a megválaszolásáról, hogy napjainkban mit jelent embernek lenni, és mely elméletek segítenek abban, hogy az *épségista* és *normatív* humán kategorizálás kényszereit sikerüljön megzavarni.

A fogyatékoságtudományon belül a posztumán látásmód alternatív alakzatai közül az egyik legvitatottabb Donna Haraway (1991) *kiborgja*. Elmélete és centrális fogalma azokra a testekre utal, melyek a társadalmi kategóriák *köztes tereit* foglalják el. Ha értelmezni kezdjük, azonnal szembejön az a kérdés, hogy az ember, az állat és a gép hibridizációjának e jelképes figurája vajon segítségünkre van-e megfáradt fogalmaink újragondolásában (fogyatékoság, normalitás, s.i.t.): annak érdekében, hogy *újraértelmezzük az embert*. Első látásra hasznos, hiszen aláássa azt a duális, hierarchikus rendszert, amelyben egyes entitások kölcsönösen kizárják egymást (természet–kultúra, biológia–technológia, nő–férfi, test–lélek, ember–gép, ember–állat), és felforgatja a másságról folytatott diskurzusainkat.

A fogyatékoság kapcsán azonban további problémák merülnek fel, mivel a fogyatékosággal élő emberek esetében az új technológiák, a technikai novumok a rehabilitáció, illetve a normalizálás eszközei. A kiborgelmélet kiindulópontja mindig a tökéletes emberi test, amelynek képességeit a technika megnöveli. A kiborg

a technikailag továbbfejlesztett humanizmus által meghatározott ember, nem hozza létre az ember új koncepcióját, éppen ezért Barnes és Mercer (2003) úgy gondolják, hogy a fogyatékoságtudományban Haraway elmélete irreleváns. Donna Reeve (2012) mindezen gondolatokat figyelembe véve is azt állítja, hogy felhasználható a teória arra, hogy új és produktív szemszögből váljon vizsgálhatóvá a megtestesülés és a szubjektivitás kérdésköre.

6.1.5. Viták a szociális modellről (és a többiről)

Vitáink egyik vezérmotívumát az ún. *fogyatékoságtudományi modellekről* alkotott felfogásaink tartalmi szolgáltatják (részletesebben ld. pl. Goodley 2019; Könczei & Hernádi 2011), hiszen a *modellek* mint elméleti építmények valójában *eltérő paradigmákként működnek* a fogyatékoságtudományon belül, de erősen hatnak más tudományágakban is. A tudományos vita szemszögéből nézve, más-más értékválasztások, módszertani megközelítések és eltérő fogalomkészlet jellemzi őket. A modellektől függ sok más mellett az is, hogy miként tekintünk a fogyatékoság jelenségére, hiszen egy-egy modell adja azt a keretrendszert, amelyben a vele kapcsolatos kérdéseket feltesszük, és válaszaink után kutatunk. Másképpen látjuk, ha az egyén jellemzőjeként fogjuk fel, de másként akkor, ha társadalmi térbe helyezzük.

A szociális modell az 1990-es években radikális alternatívaként jelent meg az individuális modellekkel szemben. A fogyatékoságot társadalmilag konstruáltként, kulturálisan meghatározottként fogta fel. A gondolati keret a brit fogyatékosmozgalomhoz köthető: az UPIAS (Union of Physically Impaired Against Segregation) különbséget tett a károsodás és a társadalmi elnyomás-ként értelmezett fogyatékoság között. Rámutatott, hogy a fogyatékoság sokkal inkább társadalmi és kulturális, mintsem biológiai jellegű. Társadalmi, gazdasági, kulturális kontextusba helyezte a fogyatékoságot: a kirekesztésre, a másság kérdésére, az emberi jogokra fókuszálva újraértelmezte azt, így feltárhatóvá váltak a társadalom rejtett elnyomó hatalmi struktúrái. Az üzenete, hogy nem elsősorban az érintett személynek kell megváltoznia, sokkal inkább megfelelő politikai stratégiák kialakításának segítségével a társadalmi akadályokat kell eltávolítani, felszabadító erővel hatott a fogyatékosággal élő emberekre. Erős indító muníciót adott ezzel az egyenlő állampolgári jogokért folytatandó harcnak. Ez a modell makroszintű modell volt. Az az elképzelés pedig, hogy a fogyatékoság társadalmi konstrukció és a társadalom teszi fogyatékosá a embereket, a testet, a fogyatékos emberek testi tapasztalatait háttérbe szorította.

Miközben szemnyitogató tett volt a szociális modell megalkotása, többen is kritizálták amiatt, hogy nem képes magába építeni a károsodás testet öltött tapasztalatát. Shakespeare és Watson (2001) vagy Siebers (2001) a test, illetve az érintett személyek tapasztalatainak beemelésével egy új, a korábnál holisztikusabb megközelítést javasolt a fogyatékoság komplexitásának megragadására. Ezzel szemben többen, például Koch (2008) attól tartottak, hogy a test megjelenítése depolitizálja a fogyatékoságtudományt, eltávolít a mozgalmtól, s enged a biológiai esszencializmus térnyerésének. A szociális modellel kapcsolatos tudományos viták eredményeképpen többféle megközelítési mód és számos új modell jelent meg a fogyatékoságtudományban.

A modelleken belül és azok vitáiban felmerültek újabb fundamentális tudományos vitakérdések, melyek bioetikaiak is, ám létproblémák is egyben. Néhány ezek közül:

Meg kell-e szüntetni a fogyatékoságot?

Mi a prenatális tesztek *valódi funkciója*, és miben határozható meg relevanciájuk?

Hogyan tekintünk a fogyatékosnak diagnosztizált magzat abortálására?

Helyes-e szerepet adni, s ha igen, miféle, az eutanáziának?

Ezek a kérdések részben eltérő válaszokhoz vezetnek az egyes modellek terrénján belül. A modellek különbségei a határterületeiken bonyolódó vitákat *megnehezítik* ugyan, de nem lehetetlenítik el azokat. (További részletezésüket jobb időkre tartogatjuk.)

6.2. Hazai viták példái

6.2.1. Viták a Fogyatékoságtudományi Doktori Műhelyben

A Műhely 2010-ben történt alapítása óta százával zajlottak ott kisebb-nagyobb lélegzetű tudományos viták, ám ezeknek eredménye többnyire nem került publikálásra. Így – elfogadva azt, hogy hatásuk erősen formálta a bennük részt vevő kutatók gondolkodását – a jelen vitacikk megelőlszik említésükkel, de nem tárgyalja őket.

Összesen két kivételt említünk: a *narratív rizoanalízis* – azóta több kutatásban is alkalmazott – módszerét és a *posztmodell* fogalmának kidolgozását. Formálisan mindkettő Hernádi eredménye (ld. Hernádi, 2014, ill. Könczei & Hernádi, 2011), de a konstrukciók alapját mindkét esetben a Műhelyben zajlott viták szolgáltatták.

6.2.2 Egy hazai vita tudományelméleti (vitaelméleti) kontextusa¹⁴

A 2014-ben zajlott, ún. Zászkaliczky–Könczei-vita nem titkolt célja volt, hogy a két tudományág (a fogyatékoságtudomány és gyógypedagógia) képviselőit és másokat is álláspontjuk tisztázására, a területek vitatott kérdéseinek érdemi végiggondolására, a véleménykülönbségek feloldására vagy éppen a kapcsolódási pontok megerősítésére készítse.

Besorolását tekintve a Zászkaliczky¹⁵–Könczei-vita tudományközi és – Kuhn (1962, 152), ill. pl. Laudan (1984, 70, 73) szavával élve – legalább valamelyest interparadigmatikus is *egyszerre*. Akkor is, ha Kuhn (1962) nem ebben a szemléletben dolgozik, lévén, hogy őt a *paradigmák* érdeklik, azokat pedig tipikusan *adott tudományterületeken belül leli föl és értelmezi*. Itt azonban más a helyzet. A fogyatékoságtudomány *tárgya* – első látásra, de csak első látásra! – a fogyatékoság jelensége¹⁶. Goodley (2019, 215) pontosan fogalmaz: „ámbar a kritikai fogyatékoságtudomány a fogyatékoságból indul ki, de soha nem ott végződik, mindig megőrzi politikai, ontológiai és elméleti összetettségét”.

14 A *Fogyatékoság és Társadalom* periodika I. évfolyamának első számában publikált vita elemzésétől itt eltekintünk.

15 A Zászkaliczky 2014-ben több ponton megmutatózó érvelési módot nevezi Margitay 2007, 568 *elfogult szakértő* formának: „A szakértő – éppúgy, mint bárki más – számos különböző okból lehet elfogult. Az elfogultság egyik oka lehet az érdek.”

16 Azzal, hogy ez csupán töredék részben igaz, itt nem áll módunkban részletesen foglalkozni.

Az a látszat keletkezik mégis, hogy az új egy réginek a *működési terepét kívánja elvenni, és ezáltal (a másikét) meg kívánja szüntetni*. Ráadásul egy olyan terepen ereszt gyökeret, amelyet akkor már közel 120 éve a gyógypedagógia ural. Erre utalnak egyebek mellett a vita következő megállapításai: „a gyógypedagógia a fogyatékoság tudománya” (Zászkaliczky, 2014, 73), és „ha megjelenik egy viszonylag fiatal diszciplína, és magáról állítja azt, hogy ő 'a' fogyatékoságtudomány, akkor az legalábbis nyelvi támadásként értelmeződhet...” (Zászkaliczky, 2014, 76)¹⁷.

Több nehezítő körülmény is felmerült a vitában. A gyógypedagógia saját helyértékének bizonytalansága, az identitás védelmének kényszere egzisztenciális szorongást, frusztrációt eredményezett a már intézményesült diszciplína számára. Ebben a helyzetben még érthetőnek is tekinthető az a harag, illetve félelem, amelyet az új terület (fogyatékoságtudomány) megjelenése előidézett.

Bár az említett felvetések korlátozták a vitában a megegyezésközeli helyzet kialakulásának lehetőségét, a tudományos érvek egymásnak feszülése, a látásmódok, perspektívák kölcsönhatása mindkét fél számára tanulságokkal szolgálhatott. S a *mindkét fél* itt a két kutatói közösség tagjait egyaránt jelenti (hiszen ne feledjük a negyedik tézis utolsó tagmondatát: a tudományos vitákban „passzívan vagy aktívan a tudományos közösség egésze részt vesz”).

Tudományos viták normál eseteiben az eltérő értelmezések gondolkodásra ösztönöznek és újabb kérdések felé indítanak. Abban az esetben akadálytalan ez, amikor kölcsönösség és egyenrangúság jellemzi a vitát. Ám ha a felek között nem kölcsönös az elismerés, ha alapjaiban kérdőjeleződnek meg az egyik fél által képviselt diszciplína eredményei, fogalomkészlete, módszertana, az egyik fél által képviselt diskurzus relevanciája – végső soron *létezése maga* –, akkor az érvek illegitimé válnak, mert olyan hatalmi erőteré képződik, amely a vita *lefojtásához* vezet, mivel a kisajátító hatalmi beszéd maga konstruálja meg a vita tárgyát. A diskurzív térben a megnevezés és az értelmezés lehetősége, annak formái is az ő kezében vannak. Redukálódik a jelentések sokfélesége, irányítottan határozódnak meg a keretek, és az egyik vitapartner beszédmódja kizárólagossá válik.

Itt egy tudományelméletileg eddig csupán részlegesen leírt (és szubjektív konzekvenciákkal¹⁸ is járt) vitahelyzet keletkezett. A részleges tudományelméleti nóvum az, hogy nem csupán paradigmaközi – mert az is! –, hanem diszciplínaközi vita is ez.

A *kihívást jelentő diszciplína* („challenger discipline”) fogalmát Kusch (1995) vezette be a tudomány-szociológiába. A fogyatékoságtudomány – mivel átmetsz diszciplínáris területeket, és tinfafoltszerű terjedésével addig zárt határokat nyit meg, és biztonságot nyújtó elméleti rendszereket kontinuus módon újra- és újraértelmez –

17 Fordított adalék: „Mannheim nem csak, hogy nem örült neki, de el is ítélte a német filozófiának azt a tendenciáját, amellyel 'szociologizmust' és 'pszichologizmust' kiáltott, amint egy diszciplína a tudás általános problémáinak megoldásához fogott.” Kusch 1999, 663.

18 A szubjektív konzekvenciák nem kifejezetten tudományosak. Közülük egy, mivel tudomány-szociológiai relevanciája van, talán mégis említhető. A vitában megmutatkozott attitűd az adott lokalizációban teljes *fogalmi negligálás*hoz vezetett. A gyógypedagógiai terület sok éven át tüntetőleg kerülte a *fogyatékoságtudomány* fogalom használatát. Saját lokalizációinkban esztendőnkön át csak a mi diszciplínánk képviselőitől hallhattuk/olvashattuk tudományterületünk megnevezését. Végül jelen vita, 2014. után néhány évvel egyetemünk egy másik Karán egy doktori védésen egy ottani professzor *tudományterületi meghatározásként használta a fogyatékoságtudomány* fogalmat. Mégis létezünk! Ez a helyzet végül a frissen alapítandó doktori iskola előkészítő megbeszélésein változott meg. A munkálatok első éveiben, a diszciplínáris helykeresés idején még a régi logikának megfelelően a „gyógypedagógia és a *hm* fogyatékoságügy...” kifejezésforma volt használatban. Ebben változás csak 2022 végével következett be, amikor letisztult, hogy a fogyatékoságtudomány lehet a gyógypedagógia mellett a másik diszciplínáris oszlopa a tervbe vett doktori iskolának.

ilyenek minősül. Okai ennek folyamatos belső differenciálódásai, a sokszínű, társadalom- és tudománykritikai, de önmagát sem kímélő kritikai látásmódja is. A jelenség a tudománytörténet számára nem ismeretlen: ilyenek írta le Martin Kusch a szociológia és a pszichológia 19. századi felbukkanását és a 20. században bekövetkezett meggyökeresedését. A szerző a kognitív pszichológiát azonosítja a 20. században a nyugati filozófia számára kihívást jelentőként (Kusch, 1999, 672).

A tisztulás útját itt is és ott is szenvedélyes tudományos viták, néhol még tudományos háborúk is övezték.

A Zászkaliczky–Könczei-vita tanulságai nem a fogyatékoságtudomány terepén hoztak eredményeket, mint a főttebb – a 6.1. alfejezetben – bemutatottak, hanem inkább metaszinten járultak hozzá a *kihívást jelentő diszciplína* fogalmának újraértelmezéséhez és mögöttes empirikus bázisához.

7. Összegzés

Miközben Vekardi László 1976-ban – érthető okokból – még *vitára várt*, a főnti szöveg már, leginkább a *harmadik tézisben foglaltaknak* megfelelően kísérletet tehetett a *tudományos vita* friss értelmezésére is. Választott térénuma pedig a kritikai fogyatékoságtudomány világa volt.

Négy tézist állítottunk fel. Azok levezetése során nemzetközi és hazai tudáskonsztituáló vitapéldák sorával élve, megállapítottuk, hogy a mindennapi életben a vita más szabályok szerint működik, mint a tudományban.

Megmutattuk a *mindennapi életbeli vita* típusait, mozgatórugóit, funkcióit. Tisztáztuk azokat a hatásokat, amelyek eredményeként a *nemvita* kialakul. Értelmeztük a *szűkített vita* és a *rejtett vita* fogalmát és egyes formáit. Leírtuk a provincializmus vitagyilkos erőterét, és bemutattuk a tudományos viták egy többszintű, újfajta tipológiáját.

Nemzetközi nóvumként tisztáztuk a tudományos viták hatalmi keretezettségéből következő korlátokat is. Rámutattunk, hogy egyáltalán nem kizárólagosak a hatalmi kötések nélküli tudományos viták. Ha tehát gondolat kísérletként a jelen vitáikkben említett tudományos vitákat *hatalmi befolyásoltságuk csökkenése szerint* egy számegeyenesen, „vitaegyenesen” helyezzük el, akkor a nemviták annak egyik végén – Galilei, Gombos és Dhanda stb. – rögzíthetők. Ezekről valamivel távolabb a Zászkaliczky–Könczei-vita és a hasonló típusúak állhatnak. Azok a viták pedig, amelyek hatalmi kontextusa elhanyagolható, azaz pl. a 6.1. alattiak és a nagy filozófusviták, a vitaegyenes másik végén fognak tömörülni. (A tudományos vitákon kívüli területre esnek, de ábrázolásuk esetén a *mindennapi élet vitái* random gazdagsággal szóródának a vitaegyenesen.)

Szakterületi viták százaiból néhányat alaposabban megvizsgálva megállapítottuk, hogy a fogyatékoságtudományi viták, bár esetenként egyéniek, elsősorban nem egyének közöttiek. Bár természetesen ilyenek is léteznek, az új tudás létrejötté szempontjából ezek csak részleges relevanciával bírnak. Mivel az új tudástartalmak kialakulásához az egyéni teljesítmények hozzájárulnak ugyan, de az, amit *tudásnak* nevezünk, s az, amit *új tudásnak* tekinthetünk, valójában végső soron a *teljes tudományos közösség* szintjén születnek – még akkor is, ha eredendően kutatói rész-
kő-

zösségek hozzák is azokat létre, nem is feltétlenül egy-egy ország szintjén, hanem nemzetközileg.

Tudományos munkánk és vitáink során nemcsak emberekkel, hanem fogalmakkal és elméletekkel is találkozunk. Találkozni itt annyit tesz, mint rábukkanni, észrevenni, felismerni, kritikailag újraértelmezni. Az esetek többségében szükséges ehhez tudatosság, ám néha elég csak egy véletlen: a gondolkodást, miként a vitákat is, megindíthatja egy-egy felkínálkozó, megrázó esemény is. Deleuze úgy fogalmaz (Deleuze & Parnet, 2016), hogy *minden egyes gondolat vonalakat húz a másik gondolatban*. Ha megfelelően nyitottak vagyunk rá, észrevevesszük, hogy létrejön valami, ami egyikükhöz sem tartozik, ami nincs meg sem az egyikben, sem a másikban. Nem középen lévő találkozási pontok, inkább köztes területek ezek. Szinte sohasem egyesülések, nem alá-fölé rendelődések: sokkal inkább *szőkésvonalak*, amelyek újfajta összekapcsolódásokat hoznak létre. Az igazi kérdés mindig az, hogy találkozásaink képesek-e különleges *rákérdezéseket* és *szőkésvonalakat* felajánlani, s mi képesek vagyunk-e észlelni azokat.

E vitára szánt cikkben magunk sem véglegesnek szánt, megkérdőjelezhetetlen definíciókat hoztunk, s nem is nagy igazságokat. Inkább csak ilyen *szőkésvonalakat* rajzoltunk fel a tudományos viták világában. S hogy megállnak-e, működnek-e ezek és elméleti, fogalmi újításaink – mi más mutathatná meg jobban, mint éppen maga a tudományos vita.

Munkánkat egy igazi vitázó tudós: *Kindler József* (1929–2010) professzor emlékének és a közeli jövőben fogyatékoságtudományt művelő *Doktoranduszoknak* ajánljuk.

Irodalomjegyzék

- Bachrach, P. & Baratz, M. S. (1970). *Power and Poverty*. Oxford University Press.
- Barnes, C. (1996). Disability and the Myth of the Independent Researcher. *Disability and Society*, 11(1), 107–112. <https://doi.org/10.1080/09687599650023362>
- Barnes, C. & Mercer G. (2003). *Disability*. Polity Press.
- Braidotti, R. (2019). *Posthuman Knowledge*. Polity Books.
- Cohen, D. (2003). Schoolhouses, Jailhouses and the House of Being: The Tragedy of Philosophy's Metaphors. *Metaphilosophy*, 29(1-2). 6–19. <https://doi.org/10.1111/1467-9973.00077>
- Davis, L. J. (2007). Edward Said's Battle for Humanism. *the minnesota review*, 68, 125–135. <https://doi.org/10.1215/00265667-2007-68-125>
- Deleuze, G. (2014). *Francis Bacon. Az érzet logikája*. Atlantisz Könyvkiadó.
- Deleuze, G. & Parnet, C. (2016). *Párbeszéd*. L'Harmattan Kiadó.
- Duby, G. (1971). Les sociétés médiévales: une approche d'ensemble. *Annales*, 26(1), 1–13. <https://doi.org/10.3406/ahess.1971.422453>
- Eagleton, T. (2015). The Slow Death of the University. *The Chronicles of Higher Education*, 62(29), April, 5
- Fehér M. I. (2015). Filozófusok vitái, különös tekintettel a XIX–XX. századra. In Fehér M. I., Kiss A-L, Lengyel Zs. M. & Nyíró M. (szerk.): „Vitában egymással” *Filozófusok disputái, kontroverziái*. L'Harmattan Kiadó – MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoport, 25–65.
- Foucault, M. (1978). A diskurzus rendje. In Romhányi T. G. (szerk.): *A fantasztikus könyvtár*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 50–74.
- Gaventa, J. & Cornwall, A. (2015). Power and Knowledge. In Bradbury, H. (Ed.): *The SAGE Handbook of Action Research*. SAGE, 465–472. <https://doi.org/10.4135/9781473921290.n46>
- Graham, P. (2008). *How to disagree?* <http://paulgraham.com/disagree.html> (nem áll rendelkezésre lektorált forma)
- Gombos G. & Dhanda, A. (2009). *Catalyzing Self-Advocacy in India*. Bapu Trust.
- Goodley, D. (2019). *Fogyatékoságtudomány*. Interdiszciplináris bevezető. ELTE BGGYK.
- Graham, P. (2008). *How to disagree?* <http://paulgraham.com/disagree.html>

- Haraway, D. (1988). A szituációba ágyazott tudás. A részleges nézőpont a feminista tudomány-felfogásban (ford. Zentai Violetta). In Hadas M. (1994) (szerk.): *Férfiuralom – Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Replika Kör. 1994, 121–142.
- Haraway, D. (1991). *Simians, Cyborgs and Women. The Reinvention of Nature*. Free Association Books.
- Hársing L. (1985). *A tudományos vita és érvelés*. Akadémiai Kiadó
- Hayward, C. R. (1998). De-Facing Power. *Polity*, 31(1), 1–22. <https://doi.org/10.2307/3235365>
- Hernádi I. (2014). *Problémás testek. Nőiség, szexualitás és anyaság testi fogyatékossgal élő magyar nők önreprezentációiban*. Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Herring, J. (2013). *Érvelés. Hogyan győzzünk meg másokat az igazunkról?* Scholar Kiadó.
- Koch, T. (2008). Is Tom Shakespeare disabled? *Journal of Medical Ethics*, 34(1), 18–20. <https://doi.org/10.1136/jme.2006.019976>
- Könczei Gy. (2014). Együtt talán mégis könnyebb lesz. *Fogyatékossg és Társadalom*, 5–6, 86–94.
- Könczei Gy. & Hernádi I. (2011). A fogyatékossgtudomány főfogalma és annak változásai. Hipotetikus kísérlet rekonstrukcióra. In Nagy Z. É. (2011) (szerk.): *Az akadályozott és az egészségkárosodott emberek élethelyzete Magyarországon*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 7–28.
- Kuhn, T. S. (1962). *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat, 1984, 1984.
- Kusch, M. (1995). *Psychologism. A case study on the sociology of philosophical knowledge*. Routledge.
- Kusch, M. (1999). Philosophy and the Sociology of Knowledge. *Studies in History and Philosophy of Science*, 30(4), 651–685. [https://doi.org/10.1016/S0039-3681\(99\)00029-1](https://doi.org/10.1016/S0039-3681(99)00029-1) (A szöveg magyarul is megjelent: Kusch, M. (1999). Filozófia és tudásszociológia. In Fehér M. & Békés V. (2005) (szerk.). *Tudásszociológia szöveggyűjtemény*. Typotex, 329–376.)
- Laudan, L. (1984). *Science and Values. The Aims of Science and Their Role in Scientific Debate*. University of California Press.
- Margitay T. (2007). *Az érvelés mestersége*. Typotex.
- Oliver, M. (1998). Final Accounts and the Parasite People. In M. Corker & S. French (Eds.): *Disability Discourse*. Open University Press, 183–191.
- Popper, K. (1945). *A nyitott társadalom és ellenségei*. Balassi Kiadó, 2001.
- Reeve, D. (2012). Cyborgs, Cripples and Icrip. Reflections on the Contribution of Haraway to Disability Studies. In Goodley, D., Hughes, B. & Davis, L. (Eds.): *Disability and Social Theory: New Developments and Directions*. Macmillan, 91–112. https://doi.org/10.1057/9781137023001_6
- Said, E. (1983). *The World, the Text and the Critic*. Harvard University Press.
- Shakespeare, T. (1997). Rules of Engagement: Changing Disability Research. In L. Barton & M. Oliver (Eds.): *Disability Studies: Past, Present and Future*. The Disability Press.
- Shakespeare, T. & Watson, N. (2001). The Social Model of Disability: An Outdated Ideology? Exploring Theories and Expanding Methodologies. *Research in Social Science and Disability*, 2, 9–28. [https://doi.org/10.1016/S1479-3547\(01\)80018-X](https://doi.org/10.1016/S1479-3547(01)80018-X)
- Siebers, T. (2001). Disability in theory, from social constructivism to the new realism of the body. *American Literary History*, 13(4), 737–754. <https://doi.org/10.1093/alh/13.4.737>
- Tamás G. M. (2012). Néhány szó az egyetemről. n. k. (nem áll rendelkezésre lektorált forma) https://tgm.transindex.ro/?cikk=800&par_szo_az_egyetemrol
- Vekkerdi L. (1976). Vitára várva. In: Vekkerdi L. (1994). *Tudás és tudomány*. Typotex, 244–249.
- Zászkaliczky P. (2014). A gyógypedagógia a fogyatékossg tudománya. *Fogyatékossg és Társadalom*, 5–6, 73–85.

GEREBEN Ferencné

ELTE BGGYK Gyógypedagógiai Pszichológiai Intézet

gereben.ferencne@barczi.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0002-6578-8201>

SÁNDOR Anikó

ELTE BGGYK Fogyatékoság és Társadalmi Részvétel Intézet

sandor.aniko@barczi.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0001-7960-8294>

Együtt mégis könnyebb lesz

Szemponatok a tudományos dialógusaink felelevenítéséhez

Absztrakt

A tanulmány célja, hogy a gyógypedagógia és a fogyatékoságtudomány szemszögét ötvözve, (ön)kritikus és (ön)reflektív módon vizsgálja a hazai tudományos vitáink előzményeit, jelenlegi helyzetét és lehetséges irányait. A teljesség igénye nélkül felelevenít olyan jellegzetes tudományos kérdéseket, amelyek a két diszciplína első hazai találkozásai során konferenciákon és vitacikkekben felmerültek. Ezt követően bemutat egy korábban nem publikált belső vitaanyagot, amely a fogyatékoságtudomány mesterszak tervezése során 2016-ban készült. A tanulmány konklúzióként egy merész gondolat kísérletet tesz a két tudományterület lehetséges szintézisére, ezzel ösztönözve a további elméleti viták kibontakozását.

Kulcsszavak: gyógypedagógia, fogyatékoságtudomány, tudományos párbeszéd

It will be easier together

Considerations for reviving our scientific dialogues

Abstract

The aim of this paper is to examine the history, current situation and possible directions of the Hungarian scientific discourse, by combining the perspectives of special education and Disability Studies in a self-critical and self-reflective way. Without the pretense of completeness, it revives typical scientific questions that arose at conferences and in articles during the first encounters of the two disciplines in Hungary. It also presents a previously unpublished internal commentary, which was written in 2016 as a response to the draft version of the Disability Studies master's programme. As a conclusion, the paper makes a bold thought experiment on the possible synthesis of the two academic fields, thereby encouraging further theoretical discussions.

Keywords: special education, Disability Studies, scientific dialogues

Együtt mégis könnyebb lesz

Szempontok a tudományos dialógusaink felelevenítéséhez

1. Előhang

Bár nem példa nélküli a világban,¹ de ritka,² hogy a fogyatékoságtudomány és a gyógypedagógia tudományos közösségei egy tető alatt működjenek. Az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Karán ez az együttműködés immár két évtizedes múltra tekint vissza.

A két tudományterület természete és kialakulásuk eltérő gyökerei determinálják a súrlódásokat és vitákat.

A fogyatékoságtudomány kritikai, interdiszciplináris társadalomtudomány, amelynek esszenciája, hogy megkérdőjelezze a fogyatékos emberek támogatásában alkalmazott elméleteket és gyakorlatokat. A dekonstrukció módszerével elemzi, „darabjaira szedi”, majd újraalkotja a fogyatékoság értelmezési kereteit és az ahhoz kapcsolódó, domináns társadalmi narratívákat, rejtett hatalmi mechanizmusokat. Ennek során mindig támaszkodik a fogyatékos személyek hangjára, és a közös munka során hozzájuk alázattal viszonyul (Hernádi, Könczei, Sándor & Kunt, 2016). A hazai megnevezés ellenére, a fogyatékoságtudománynak³ nem célja, hogy önmagát a fogyatékoság domináns tudományaként értelmezze, mert ez tartalmában és szemléletében is idegen ettől a területtől. Ahogy Goodley (2011, p. 156) fogalmaz: „a kritikai fogyatékoságtudomány kezdheti a fogyatékosággal, de soha nem ezzel végzi: örökké éberben őrökdi a politikai, ontológiai és elméleti komplexitáson”.

A gyógypedagógia-tudomány integratív felületű, interdiszciplináris – napjaink korszerűbb megközelítése alapján multidiszciplináris – jellegű „nevelési, terápiás és rehabilitációs dominanciájú komplex embertudomány”. Ugyancsak a társadalomtudományok részeként, a neveléstudományba ágyazottan, annak speciális ismeretrendszereként értelmeződik, megkerülhetetlen természettudományos „áthallással”. Célja, tevékenységi területe a fogyatékosággal élő személyek nevelése, fejlesztése és a sikeres társadalmi integráció feltételeinek megteremtése – a teljes életívén át (Gordosné, 1996; Mesterházi, 2000). Szakmatörténeti tradíciók figyelembevételével „a gyógypedagógia a fogyatékoság tudománya” (Zászkaliczky, 2014; Gereben, 2015).

1 A George Washington Universityn találunk egy tanszéket, amelynek a neve Special Education & Disability Studies.

2 Néhány kiragadott példa: az egyik legismertebb német fogyatékoságtudományi műhely, az Internationale Forschungstelle Disability Studies például Kölnben működik Anne Waldschmidt vezetésével, aki az Universität zu Köln bölcsészettudományi karának munkatársa (<https://idis.uni-koeln.de/>). Az ausztrál Centre for Disability Studies a Sydney Medical Schoolal áll kapcsolatban (<https://cds.org.au/>), míg az azonos nevű, Centre for Disability Studies Nagy-Britannában a University of Leeds társadalomtudományi karához köthető (<https://disability-studies.leeds.ac.uk/>). Sokszínűek vagyunk tehát.

3 A „studies” jellegű diszciplínák fordítására nincs egységes formula, de a Disability Studies meghonosodott fordítása nem előzmény nélküli (l. pl. Women’s Studies – nőtudomány, Theatre Studies – színháztudomány stb.).

Az évek során többféle irányból közelítettük meg a két diszciplína hasonlóságait és különbségeit. Helyes-e a Disability Studies *fogyatékoságtudomány*ként való fordítása, a megnevezés alkalmazása? Tudomány-e a fogyatékoságtudomány? Pozicionálható-e a gyógypedagógia a fogyatékoságtudományaként a tradicionális fel fogás mentén a 21. században? Melyek a fogyatékoságtudomány medikális megközelítéséből fakadó előnyök és hátrányok? Értelmezhető-e a fogyatékoságtudomány kizárólag társadalmi és emberi jogi kérdésként? Miben hasonlít és miben különbözik a két diszciplína emberképe? Ezekről a kérdésekről konferenciákon és szakcikkekben is élénk párbeszéd zajlott (I. Zászkaliczky, 2009, 2014; Dederich, 2014; Könczei, 2014).

Visszatekintve látjuk, hogy bár a vitáink relevanciája kétségtelen, a kérdéseink, megközelítéseink nem minden esetben voltak precízek. Az indító hipotézisek sokszor félreértésekből, téves interpretációkból, néha akár félrefordításokból fakadtak, ahogy arra Könczei György nemrégiben, a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottsága Gyógypedagógiai Albizottságának ülésén elhangzott előadásában utalt.⁴ Cheryl-Marie Wade önérvényesítéséről szóló filmjében (Wade, 1996), melyet a Fogyatékoságtörténelmi Vándorkiállítás részeként vetítettek, az a fordítás hangzik el, hogy „Nem kell nekünk gyógypedagógia...”. Voltak szakemberek, akik ezt a gyógypedagógia létjogosultságát megkérdőjelező gondolatként értékelték, holott a magyar változat így teljes: „Nem kell nekünk gyógypedagógia, csak *hogyan összefogjunk*”, ami a fogyatékoságtudományi mozgalmak alulról szerveződő, ún. grassroots jellegére utal. Az eredeti performansz ráadásul a szabadságvonat metaforára épít, és egész pontosan a „We don’t need no special education, just get on board”, azaz „Nem kell nekünk gyógypedagógia/speciális pedagógia, csak szállj fel a (szabadságvonat) fedélzetére” mondat hangzik el.

A dal szövegének üzenete több szempontból is komoly kihívást jelent a pedagógia számára, és a bánásmód kérdését is érinti. A speciális neveléssel összefüggő egyes fogalmak angolszász és német nyelvi megfogalmazásai a fordítás függvényében – eltekintve most a fenti, aktuális szövegkörnyezettől – nem ugyanazt a tartalmat hordozzák a nevelési rendszerek országoként is különböző színterein. Elutasítást vagy támogatási igényt egyaránt kifejezhetnek. Ha mindezek figyelmen kívül maradnak, országokon belül és kívül jelentős nézetkülönbségek generálódnak, szakmai félreértések forrásává válhatnak. A fogalmak nemzetközi sajátosságainak figyelembevétele tehát alapkérdés, amelynek hazai válaszait folyamatosan a felszínen kell tartani (Mesterházi, 2007; Papp, 2012; Fónai, 2020; Krausz, 2020).

Könczei György 2014-ben, a *Fogyatékoságtudomány és Társadalom* hasábjain egy Zászkaliczky Péterrel folytatott tudományos vitájában azt kérdezi: „Lehet, hogy együtt mégis könnyebb lesz?” (Könczei, 2014, p. 86). Úgy tűnik, hogy a válasz: igen. És az együttműködésre a két diszciplína képviselőiként nyitottak vagyunk. Ráadásul az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógia Karon mára felnőtt egy gyógypedagógus generáció, amelynek tagjai a kutatásaikat elkötelezett gyógypedagógusokként, ám fogyatékoságtudományi megközelítésben végzik. Ötvözik a két terület érintkezési pontjait, tudástartalmait például a Könnyen Érthető Kommunikációt fejlesztő projektben, fogyatékos személyekkel közösen végzett kutatásokban vagy a mára már

4 Könczei György: *Gyógypedagógia – fogyatékoságtudomány: látásmódok, kutatások, felsőoktatás. Közös utunk kritikai összegzése*. Előadás a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottsága Gyógypedagógiai Albizottságának találkozáján. 2022. november 23.

ELTE know-howként bejegyzett „Együtt oktunk! participatív felsőoktatási módszer-tan” alkalmazása során.

Akár a gyógypedagógiával, akár a fogyatékoságtudománnyal azonosulunk is erősebben, a tudományelméleti és tudományrendszertani kérdések átgondolását fontosnak tartjuk, ezért közösen vesszük fel újra a korábbi beszélgetéseink szálait. A sort a *fogyatékoságtudomány mesterszak*⁶ létesítése kapcsán készített hozzászólás felelevenítésével kezdjük, melyet Gereben Ferencné, az ELTE professzor emeritája, a Gyógypedagógia MA szak gyógypedagógiai terápia szakirányú/specializációjú képzés egyik alapító felelőse írt. Az utóbbi évek képzésfejlesztési tevékenységével összefüggő szakmai munkásságához kapcsolódik a gyógypedagógia-tudomány és gyakorlat klinikai irányultságának elemzése, az ún. klinikai gyógypedagógia tanegységszintű kimunkálása és rendszerbe helyezése (Gereben, 2013, 2020a, 2022).

Cikkünk kétszólamú: bevezetésünket követően, Gereben Ferencné 2016-os hozzászólását egy 2023-as utóhang követi, amely nemcsak összegzést, hanem kitekin-tést is tartalmaz a két diszciplína jövőjére vonatkozóan.

2. Hozzászólás a „Fogyatékoságtudomány mesterszak” szakalapítási kérdéseihez a Gyógypedagógiai Pszichológiai Intézet szakmai vitáján⁶

„Egy tudomány értéke a fogalmainak szigorán áll vagy bukik. A fogalmak csak akkor használhatók a megértésre, a célok kijelölésére, gondolkodásra és cselekvésre, ha jelentésük tartalma meghatározott.”

Heinz Bach (1923–2013)

Egy mesterképzési szak alapítása minden intézmény életében nagy jelentőségű, és a szakmai továbbfejlesztés lehetőségét hordozza. Ez jelen esetben is így van, különös tekintettel arra, hogy a fogyatékosággal élő, életkorban és problematikában nagyfokú heterogenitást mutató népesség társadalmi integrációja megkerülhetetlen kérdések sorozatát veti fel. A mindennapokban megélt egyre korlátozottabb időkeretek jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy a fontos szakmai kérdésekről szóló viták lezáratlanok maradnak az építő jellegű, problémafeltáró konferenciákon, közleményekben, különböző fórumokon elhangzottak ellenére. Most is ilyen helyzetben vagyunk, amikor egy éles helyzetben, egy újabb szakindítási kérelem kapcsán kell a *fogyatékoságtudománnyal mint teljes képzési rendszerünk megkerülhetetlen alapkérdésével szembesülnünk*. Az időszűke miatt tartom szükségesnek, hogy írásban próbáljam összefoglalni ezzel kapcsolatos álláspontomat, elgondolásaimat, ismereteimet.

Aki olvasta a fogyatékoságtudomány és gyógypedagógia *Fogyatékoság és Társadalom* elnevezésű folyóiratát, sok fontos közlemény mellett megismerhette

5 Részből az alább olvasható kritikai észrevételek nyomán, a tervezett szak nevét megváltoztattuk. A létesítési dokumentációban a tervezett szak neve jelenleg: fogyatékoságtudományi tanulmányok.

6 Elhangzott 2016. április 26-án.

a 2014/5–6. szám olvastán a Zászkaliczky – Könczei-vitát, a vitapartnerek nézeiteit. Az igen érdekes és házon belül ismereteim szerint kevésbé reflektált anyag jól tükrözi azt a hallgatók és szakemberek, kollégák körében mindmáig feloldatlan, egymásnak feszülő ellentmondást, hogy létezik úgymond a Disability Studies mint „A fogyatékoságtudomány”, és létezik „A gyógypedagógia” mint a fogyatékoságtudomány. A közös tető alatt folyó békés együttélés megengedheti ezt a sajátos kettősséget, szakmafilozófiai, szakmapolitikai és képzésrendszer-tani szempontból azonban aggályosnak mondható. Kétségtelen tény, hogy a rohamosan felgyorsuló, a XX. század közepétől, itthon inkább a '90-es évektől meginduló társadalmi/gazdasági átalakulás a *gyógypedagógia identitásválságaként említett szakmai-társadalmi jelenségben fogalmazódott meg. Az identitás, azaz azonosságtudat, amióta Erikson 1950-től meghonosította a szociálpszichológiában és a szociológiában, nemcsak a szakmai, hanem a hétköznapi nyelvhasználat részévé is vált. Pataki Ferenc megfogalmazásában „a személyiség és a társadalmi struktúra közé elhelyezhető közvetítő kategória, amely az egyén-társadalom viszonyt reflektív módon és szimbolikus formákban építi fel” (Pataki, 1982, p. 9).*

A fentiekkel összefüggő problémákat tárgyalta Alfredo Artilesnek, az amerikai Vanderbilt Egyetem munkatársának tíz évvel ezelőtt, az *Iskolakultúra* 2006/10 számában megjelent tanulmánya *A gyógypedagógia változó identitása* témakörében (Artiles, 2006), amely sok más anyaggal együtt sajnálatosan az idők homályába veszett, s kevésbé van jelen a közös gondolkodásban. A szerző azokat a kérdéseket tekintette át hangsúlyosan az angol-amerikai szakmai megközelítések nézőpontjából, amelyekkel a gyógypedagógia hazai művelői és az érintettek különböző körei maguk is szembenézni kényszerülnek. Ezeket ugyanis, amint azt a Pataki-féle identitás-meghatározás hangsúlyozza, nem lehet csak a rendszer, a tevékenység, ill. annak művelői szemszögéből átgondolni, hanem azt a fogyatékosággal élők, a segítséget igénylők és családjaik szemszögéből, a társadalmi viszonyulás, a számukra jobb esélyt, biztosabb társadalmi beilleszkedési lehetőséget kínáló feltételek oldaláról, átfogóan kell szemlélni.

Az átfogó megközelítés a gyógypedagógiában a fogalom definiálásának kezdetétől jelen van. A köreinkben jól ismert és gyakorta hivatkozott J. G. Georgens (1823–1886) és H. M. Deinhardt (1821–1880) a XIX. sz. utolsó harmadában, korabeli ismeretek bázisán – még ha nem is ekként írták le – interdiszciplináris megközelítéssel a gyógypedagógia tudományfogalmát *Gesamtwissenschaft*ként határozták meg, és gyakorlatban a tevékenységet a társadalmi beilleszkedést segítő egyéni megsegítés technikáinak alkalmazásáig vitték el. Ebbe a szemléleti keretbe illeszkedik – évtizedeket átúgorva – Szondi felfogása, miszerint „a gyógypedagógia nem az elcsökevényesedett képességeket korrigáló pedagógia, sokkal inkább egy egységes, pedagógiai, orvosi, jogi-szociális, és vallás-etikai eszközökkel dolgozó tudományág a fogyatékos teljes személyiségének gyógyítására” (Szondi, 1931 idézi Gereben, 2004, p. 85). Nincs értelme most a „gyógyítás” kérdésébe beleakadni, aminek szellemtörténeti értelmezése önmagában is izgalmas tudományos-társadalomfilozófiai kérdés, de az tény, hogy Szondi a „fogyatékoságtudomány” hazai és nemzetközi képviselőivel egyetemben interdiszciplinárisan, a bio-pszicho-szociális paradigma mentén gondolkodott.

A XX. század közepétől sok szálon indult meg és érlelődött az ún. *fogyatékoságtudományi világorradalom* (Gordosné, 2004). Ennek szemléletformáló hatása jelentősen befolyásolta a gyógypedagógia elméletét és gyakorlatát is, a társadalom vi-

szonyulását a mássággal élni kényszerülők szakmai-társadalmi megsegítésének összetett jelenségéhez. A fogyatékoság helyett a személyt, a fogyatékosággal élő embert állította a középpontba. Azt hangsúlyozta, hogy a fogyatékos lét nemcsak állapot, hanem olyan sajátos társadalmi viszonyulás, amely egyúttal jelentős szociális hátrányteremtő tényező az érintettek számára. Más megközelítésben pedig a fogyatékos személy az általános emberi lét egy variánsának hordozója, akit mindaz megillet, ami a társadalomban a többségnek, az ún. „épeknek” jut osztályrészül. Meg kell jegyezni, hogy a magyar gyógypedagógiában Illyés Gyuláné már a hetvenes évek közepén egy szakmai beszélgetésben megfogalmazta: „a fogyatékos szót nem szeretjük, de jelenleg nem tudunk jobbat találni helyette...”⁷ Napjainkban is evvel próbálkozunk.

A fentiekben leírtak nem a pályán eltöltött évtizedek gondolkodásának, a „münder becsületének” védelmében fogalmazódtak meg, hanem a közös gondolkodás jegyében, a pályára kerülő hallgatók tisztánlátása érdekében. A gyógypedagógia szakos, gyógypedagógiai terápia szakirányú mesterképzésen megkerülhetetlen az ismeretrendszer tudományos irányultságú megközelítésének áttekintése, az újabb törekvések, irányzatok ismerete. A hazai „Disability Studies = fogyatékoságtudomány” értelmezés mentén a diagnosztika és terápia, annak medikális kihallása miatt egyrészt elutasított, másrészt „az egyén szintjén” megengedett, „ám egyáltalán nem mindegy ugyanakkor, hogy az adott definíciónak a szociális modelltől vett távolsága mekkora..., ha az a definíció az emberi méltóságot sértő, és akkor is, ha a diagnózis, a terápia és a további lépések megrekednek az adott részdiszciplína határain belül” (Könczei, 2014, 90). A továbbiakban nem részletezett vitaelemekből az is kiténik, hogy a medicínális–szociális modellek szembeállítása ugyan már meghaladott, s a klinikai nézőponttól nem lehet elszakadni a gyógypedagógiában, mögöttesen mégis az sejlik ki, hogy a gyógypedagógia valójában a praxis, a fogyatékoságtudomány pedig „A tudomány” nézőpontját képviseli.

S mivel ez nem így van, ettől a felfogástól el kellene szakadni, a korábbi vita szálait pedig mielőbb el kellene varrni, a készülő szak mint „tudományszak” megnevezésének kérdését nagyon alaposan át kell gondolni!

2.1. A fogalmak szigora – Id. Bach-féle idézet

Az összehasonlító gyógypedagógiai kutatások, amelyeknek eredményei napjainkban sajnos csak érintőlegesen vannak jelen az ismeretekben, fontos adalékkal szolgálnak. Klaus-Peter Becker professzornak (Humboldt-Universität zu Berlin, Institut für Rehabilitationswissenschaften) a tudományos, képzéspolitikai és lingvisztikai szükségletek kielégítésére vonatkozó terminológiaalkotás kérdéseit tárgyaló előadása nyomán (Becker, 2004) a plénum az alábbi szempontokat fogadta el:

- nemzetközileg tudományosan megalapozott, azonos tartalmú, fogalomhasználat;
- a népességcsoport általános és speciális sajátosságaira utaló megnevezés;
- anyanyelvi / angol és német nyelvi megfeleltetés;
- nemzeti szakmai/szaknyelvi megfeleltetés és tradíciók;
- a képzési rendszerrel történő összehangolás.

⁷ Idézet az Illyés Gyulánéval 1975-ben, a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola 75 éves jubileuma alkalmából készített videofelvétel anyagából.

A benyújtandó szakmegnevezés a fenti szempontokkal ütközik. A „fogyatékoságtudomány” mesterszak egy túláltalánosított megnevezést hordoz, ami ütközik a német és angol nyelvi változatokkal, melyek valójában a „fogyatékosággal összefüggő”, szerencsésebb módon „fogyatékoságügyi tanulmányok”-nak felel meg a hazai szakmai szaknyelvi megfeleltetés és a képzési rendszerrel történő összehasonlítás alapján. Tudományos megalapozottsága nem vitatható, de a fordítása önkényes. Hangzás szempontjából újszerű, s a gyógypedagógia fentebb említett identitásváltásával összefüggésben nagyon vonzó.

A fogyatékoságtudomány több képviselője szerint „...a társadalmi, a politikai és a kulturális elemzés olyan projektjének tekintendő, amelynek középpontjában a fogyatékos emberek konstrukciója, leértékelődése, elnyomása és szegregációja áll” (Dederich, 2014, p. 6). Mögöttes tartalma azonban nem kizárólag társadalomtudományi, hanem kifejezetten kritikai társadalomtudományi megközelítésű. Bár az inter- és multidiszciplinaritásra hivatkozik, hangsúlyosan szociológiai megközelítésű. Nem véletlen, hogy az európai nyelvek többsége nem használja az eredeti angol kifejezést, hanem a fogyatékoság (ún.) szociális modellje irányából történő megközelítést emeli be a kontextusba (ld. Zászkaliczky, 2014, 74.).

A fentiek értelmében teljesen egyetértek azokkal a megközelítésekkel, amelyek ezt az ismeretrendszert és a fogyatékoság megközelítésének ilyenfajta tudományos irányultságát más szakmegnevezésekhez hasonlóan, mint pl. az „Európai tanulmányok” vagy „Társadalmi tanulmányok”, kontextusba helyezi, és a kilépő szakembert pl. mint „fogyatékoságügyi szakértőt” nevesíti.

A szakmegnevezéskérdéséhez az is hozzátartozik, hogy a fogyatékoságtudomány általánosított megnevezése az ember problémáját csak egyfajta aspektusból, a *fel-nőtt ember* aspektusából közelíti. Az ember nemcsak szociális, hanem bio,- pszicho,- szociális lény, az első két aspektus figyelmen kívül hagyása az embermivolt leszűkítése, nemkülönben a fejlődési aspektus figyelmen kívül hagyása.

Azok a kritikai hangütések, melyek szerint a „fogyatékoságtudományt” „nem érdekli az orvosi ellátás javítása (!), vagy az oktatás optimalizálása (!)”, viszont „az analitikus és kritikai szemlélet felőli mindazokat a tudományos diszciplínákat, amelyek hozzájárulnak a fogyatékosággal kapcsolatos tudás előállításához” (l. Dederich, 2014, p. 6), nem fogadhatók el egy általánosított tudományfogalom esetén.

Simi Linton egyesült államokbeli fogyatékoságtudató véleménye mint rendkívül szélsőséges, radikális, bár bizonyára különböző negatív tapasztalatokat összegző (magán)vélemény a diszciplínák „speciális hazugságairól” (hazudik a pszichológia, az antropológia, a klinikai pszichológia, a szociológia) *megtévesztő és zavart kel-tő* (Linton, 1998, p. 182). „A fogyatékoságtudomány” és „nem-fogyatékoságtudomány” szétválasztása (mint pl. a gyógypedagógia-tudomány is!) akár kirekesztőnek, diszkriminatívnak is tekinthető. Ez pedig semmit nem visz előbbre! Ha Helen Keller (1880–1968) siket-öt kisgyermekként a maga korában nem kap segítséget a bostoni Perkins Intézetét látó lényegében egy életen át kísérő gyógypedagógusától, ha nincs módja normál, látó fiatalok között integráltan középiskolai tanulmányokat, majd egyetemi tanulmányokat folytatni, hangos beszédet tanulni, nem lett volna a fogyatékoságügy szószólója, a társadalmi integráció elősegítője – pozitívumokat felsorakoztató ellenpéldaként. Binet nem azért dolgozta ki az intelligenciatesztet, mert szegregálni akarta a gyerekeket, hanem azért, hogy az oktatásukat segítse. Ezt lehet ugyan diszkriminációként értelmezni, de úgyszintén félrevezető.

Kétségtelen tehát, hogy vannak különbségek, súrlódások és egyezések a gyógypedagógia és a fogyatékoságtudomány között (ld. Dederich, 2014). Hazai vonatkozásban az összeegyeztetés nagy kérdés, nem kis küzdelem. *Véleményem szerint hazai terepen a „fogyatékoságtudomány” mint a fogyatékos emberrel, a fogyatékos-sággal foglalkozó ösztudomány (Gesamtwissenschaft) a Zászkaliczky-féle – két-séggkivül tradicionális – megközelítésben értelmezhető* (Heil- und Sonderpädagogik), amelynek nagy handicapje a pedagógiai konnotáció. A „gyógyító pedagógia” a XX. század végére mind jobban szétfeszítette pedagógiai, neveléstudományi beágyazottságát, és a multidiszciplináris társadalomtudomány irányába mozdult el. *Egy képzési rendszerben ugyanarra a jelenségértelmezésre vonatkozóan kétfajta tudományfogalom nem alkalmazható, az összehangolásnak tehát mindenképpen meg kell történni.*

(Ráadásul a gyógypedagógiai elméletképzés részeként újabban megjelenő „klinikai gyógypedagógia”, a klinikai ismeretrendszer, a diagnosztikus, terápiás és rehabilitációs szükségletek, valamint a mögöttes értelmezés és tudásbázis erősödése a társadalomtudomány és egészségtudomány felé egyaránt nyitogatja a kapukat. Nem véletlen, hogy a Gyógypedagógia mesterszak besorolása „pedagógusképzési” szakterületbe rendkívül ingatag lábakon áll, különösen akkor, ha hozzátesszük, hogy a nem nevesített gyógypedagógiai terápia szakirány angol nyelvű diplomabejegyzése „MA in Special Education (Therapy)”. Lenne tehát mit végiggondolni!)

A szakmegnevezéssel összefüggő kérdést érdemes áttekinteni a *tudományok meghatározásának kritériumai alapján* is:

- i) Körülhatárolt, más tudományoktól elkülöníthető saját vizsgálódási területe és fejlődéstörténete van – ez a fogyatékos ember és a fogyatékoság, tudományosan a XIX. század utolsó harmadától a bio,-pszicho,- szociális modell mentén.
- ii) Kutatási témái (interdiszciplináris kutatások esetén is) saját vizsgálódási területre irányulnak: közvetlenül vagy közvetve a fogyatékos emberre, ill a fogyatékoságra.
- iii) Kialakult saját elméletképző (hazai és nemzetközi) irányzatai vannak.
- iv) Kialakult és folyamatosan fejlődő saját szaktudományi terminológiája van, definiált fogalmakkal – nemzetközi összehasonlításban is közzétéve (*Vergleichendes Fachwörterbuch der Pädagogik von Personen mit biopsychosozialen Beeinträchtigungen*, 1989/90, Gordosné, Mesterházi részvételével).
- v) Megalkotta és fejlesztette saját tudománydefinícióját – a gyógypedagógia-tudomány meghatározása és kutatásokon alapuló tudományszerkezete: nevelési, terápiás és rehabilitációs dominanciájú komplex embertudomány.
- vi) Gyakorlati alkalmazási területe van, amelyen saját módszereket dolgoztak ki, és erre szakemberképzést építettek – a gyakorlati alkalmazás területén különböző részterületek alakultak ki saját intézményrendszerrel, folyamatosan fejlődő speciális módszerekkel, az integráció és inklúzió lehetőségeinek kihasználásával.
- vii) A fenti kritériumok meglétét tudományos publikációkkal bizonyította – ld. a szakterületnek megfelelő közleményeket (Mesterházi, 2007, a BGGYK nevének megváltoztatásával összefüggő hozzászólás nyomán).

A fentieket összefoglalva úgy látom, bár talán meredeken hangzik, hogy a Disability Studies mint hazai megfogalmazásban „fogyatékoságügyi tanulmányok” a tágan értelmezett gyógypedagógia-tudomány, azaz „A fogyatékoságtudomány” integráns része (is lehetne). Az elméletképzés főbb irányai mellett (l. Mesterházi, 2000; Gereben, 2013) az emancipatív, a participatív, a feminista fogyatékoságügyi tanulmányok megújíthatják és erősíthetik a multidiszciplináris társadalomtudományi jelleget – nem az elkülönülés, hanem a közeledés mentén gondolkodva a közös tető alatt. Ehhez persze még sok vitát kellene lefolytatni, függetlenül a jelenlegi szakalapítás kapcsán felmerülő kérdésektől.

2.2. Kiegészítés a szakalapítási és szaklétesítési dokumentumhoz

- a) A szaklétesítési dokumentum ismeretében nem vitathatóak a szaklétesítés szakmai előzményei, a névváltoztatást azonban feltétlenül indokoltnak tartom. A hallgatók ugyanis felteszik a kérdést, hogy valójában miről, milyen összefüggésben beszélünk ismeretrendszerünk tudományos irányultságú megközelítése kapcsán. A terminológiaalkotás összehasonlító nemzetközi szempontjai elfogadható alapot nyújtanak ehhez.
- b) Vitathatónak tartom, hogy nem készíti fel a képzés egy konkrét, jól meghatározható munkakör betöltésére. Vajon az államnak érdemes finanszírozni egy olyan képzést, ahol a „fogyatékoságtudományi/fogyatékoságügyi szakértő” csak a „tudásbeli hiány megszüntetésére” képződik ki? A szaklétesítési anyag ugyanakkor azt is leírja, hogy a végzettek a „...fogyatékoságtudományban, szakpolitikában, civil szervezetekben vezető pozíciók betöltésére ...alkalmasabb szakemberekké válnak”. Ez ellentmondás.
- c) A szöveg a nemzetközi összehasonlításokat tárgyalja, és itt is beleütközik a szakmegnevezés angol nyelven megjelenített kérdéseibe.
- d) Tisztázatlan számomra, hogy a hazai mesterképzésben korábban akkreditált *Gyógypedagógia mesterszak „fogyatékos emberek társadalmi integrációja” szakiránya* mint hazai előzmény miért nem jelenik meg az anyagban, mi az ehhez való viszony.
- e) A Képzési és kimeneti követelményeket nem részletezem – ezek a tartalmak a módosított névváltoztatás esetén is megfelelőek lehetnének.
- f) A tantárgyi háló, a résztvevők személye egyelőre nem látható. Vajon az oktatói lefedettség házon belüli és kívüli aránya hogyan alakul?

Az eredeti hozzászólás terjedelmi korlátok miatt több részkérdést nem tárgyal, irodalmi hivatkozásokat nem közölt, a közös gondolkodás szándékával készült. A hivatkozásokat azonban jelen tanulmány készítésekor utólag beemeltük.

3. Utóhang

Amikor az ember évek távlatában – mások jóvoltából – a *Fogyatékoság és Társadalom* hasábjain szemebesül saját soraival, el kell gondolkoznia azon, hogy a leírtak vállalhatók-e napjainkban is egy korábban megkezdett tudományos dialógus folytatásának részeként. Rövidre zárva ezt a kérdést, a válasz részemről egyértelműen: igen. Mindjárt azonban azt is hozzá kell tennem, hogy a 2014-ben közzétett dialógus olvasatán, ami alapvetően a hivatkozott Könczei – Zászkaliczky vitában ölt testet, *a közös gondolkodás szándékának minden alapfelvetése megfogalmazódott, amelyekről lehet és kell is beszélni!* (Könczei, 2014; Zászkaliczky, 2014). Így hát nem egyszerű választ adni arra, hogy az eszmecsere az elmúlt években miért is nem folytatódott kimunkáltabbban, miért most, 2023-ban lendülünk újra neki, hogy „együtt mégis könnyebb lesz”?

A gyógypedagógia aspektusából szemlélve ezt a kérdést, ahogy magam teszem kellő kritikával, a következőket gondolom. A Disability Studies áttérésekor – tisztelet a kivételnek – szakmailag nem voltunk eléggé rátermettek, nem voltunk eléggé „készzen” a dialógusban való részvételre. Ennek sok oka van. Az ismeretrendszer újszerűsége, fogyatékoságtudományként történő nevesítése kétségen kívül kérdéseket generált, de feszültséget is keltett. Többeket közülünk megragadott a Disability Studies újdonságának varázsa, sokakat azonban fogva tartott a megszokás, a saját tevékenységi körök, a mindennapi rutinok, a „mi ezt így gondoljuk, így szoktuk” hagyományai, s az újabb nézőpontok kritikus elemzésének hártása. Bizonyára erősítette mindezeket a segítő tevékenység mindennapjait átszövő, többnyire paternalista személet, továbbá azon erőfeszítések meggyengülése, amelyeket a felvetésekre adott válaszok megfogalmazása semmiképpen sem nélkülözhet. Mindezek így együtt jelentősen közrejátszottak abban, hogy a vita alapfelvetéseinek ismeretében valójában magára hagytuk a gyógypedagógiai oldal jeles képviselőjét, önmagunk háza előtt nem sepregettünk kellő hatékonysággal. Ugyan több, főként későbbi közleményből (Lányiné, 2018) egyértelműen kiderül a dialógus folytatására irányuló készletet, valójában alkalmazkodtunk ehhez a helyzethez, és jól megvoltunk egymás mellett.

Pedig többszörösen is edzésben voltunk és vagyunk is! A képzésfejlesztés hatalmas szellemi erőfelfejtés. A formai elvárásokon, a tantervi háló létrehozásán túl egy szakma, szakterület fejlődése tudományos alapjainak újabb áttekintését is szükségessé teszi. Kihívások elé állít, új válaszok megfogalmazására készítet. Engem is ez a tevékenység sodort bele abba a folyamatba, amelynek keretében az ember túllépní kényszerült a napi praxison, esetemben a diagnosztikus-terápiás gyakorlaton, közvetlen oktatási feladatokon. A hallgatók és a pályán levők ugyanis folyamatosan figyelnek, kérdeznek. Tudni akarják, s erre egy mesterképzés kiváló terep, hogy újabb tanulmányaik során a fogyatékosággal élők problémáival összefüggésben újólag miről, hogyan beszélünk, szakmaiságuk megújítása milyen fogalmak mentén, milyen keretek között kerül értelmezésre (Gereben, 2020a).

A paradigmavita és a kutatómunka ösvényein járva kiderült, hogy a sokat emlegetett bio,-pszicho,-szociális paradigma nemhogy kiürült, hanem a komplex ember-tudományi megközelítés bázisán tudományfejlődésünk folyamatában egyre hangsúlyosabbá vált. Bármelyik szegmensét emeljük is ki, értelmezésük egyenértékűséget, az embermivolt szempontjából párhuzamosságot és nem szembeállást jelez. A Disability Studies ismeretrendszere kétségkívül a paradigma szociális hangsúlyait erő-

síti fel olyan kérdések mentén, amelyeket a gyógypedagógia-tudomány korábban érintőlegesen tárgyalt. De mondhatjuk azt is, hogy elhanyagolta, háttérbe szorította őket, vagy – tágan értelmezett ismeretrendszerét figyelembe véve – elemzésüket szociológiai kérdésként kezelte. A „bio”-ra most nem térek ki, a „medikális modell” hátrányát-előnyét elemezve erre bizonyára sor kerül a későbbiekben, illetve született is már erre iránymutató válasz (Kullmann & Kun, 2004).

A „tanuló neveléstudomány” ún. viselkedéstudományi paradigmája felerősítette a gyógypedagógia egyik határtudománya, a pszichológia sokszínű szerepét, amelynek szakmai gyökerei anno a klinikai tudástartalmak kialakulásáig, a századfordulóig vezethetők vissza (Gereben 2013, 2020b; Illyés, 2001; Lányiné, 2013). Új értelmet nyerhet evvel összefüggésben a többnyire medicinális kontextusban, negatívan értelmezett személyorientált-klinikai paradigma, amely a fogyatékossgát az egyénnel mint sérülésének hordozójával hozza összefüggésbe. Eltekintve az értelmezés alapjául szolgáló medicinális felfogástól, az egyéni életminőség javítására irányuló diagnosztika, terápia és rehabilitáció kérdésköre másfajta, újabb megközelítésben, az ún. edukációs modell alapján a gyógypedagógia-tudomány és -gyakorlat evidenciáit jelenti. Ez a felfogás segítheti a gyógypedagógia klinikai irányultságát érintő, magát a „klinikai gyógypedagógia-kontextust” is elutasító nézetek átértékelését (Mesterházi, 2004; Gereben, 2022). Talán kiragadott példának tűnik olyan forráskutatásokra hivatkozni az ötvenes évek (!) Amerikájának pedagógiai tapasztalatai alapján, hogy az egyébként már akkor erőteljesen támogatott inkluzív nevelés újraterezheti az iskoláskorú lemaradók hátrányait, csökkentheti a társadalmi beilleszkedés esélyeit, ha a „special needs education” keretei között a „nevelés klinikai aspektusai” nem érvényesülnek (Frostig, 1955 idézi Gereben, Reményi & Rosta, 2021).

A 2016-os hozzászólásomhoz fűzött *Utóhang* tartalmi reflexiója szempontjából végezetül nem kerülhetnek meg egy olyan tényanyagot, amely a hozzászólásban J. Artiliesnek *A gyógypedagógia identitásválsága* című, 2006-ban, az *Iskolakultúra* folyóiratban megjelent tanulmányához kapcsolódik. Ez az anyag az ezredforduló körüli évek jelentős nemzetközi-hazai vitaanyagának tekinthető. A benne foglaltak ma is igen aktuális felvetések, amelyeket másfél évtized távlatából egy tudományos dialógus folytatásának részeként mindenképpen érdemes számon tartani. A gyógypedagógia különböző berkeiben zajló vita összegzése Mesterházi Zsuzsának, ugyancsak az *Iskolakultúra* hasábjain, 2007-ben közzétett szélesívű reflexiója alapján történt meg (Mesterházi, 2007). Munkája összehasonlító gyógy/pedagógiai hangsúlyllyal kitekint a hetvenes évektől mind jobban megjelenő szakmai-társadalompolitikai törekvésekre a pedagógia különböző szinterein a sajátos nevelési igény fogalom hazai-nemzetközi értelmezésével összefüggésben. Rá kellett jönnöm, hogy ez a munka etalonnak számít a dialógus folytatásához. Visszatekintve a mögöttünk hagyott évtizedekre, olyan tényanyaggal szembesülünk, amelyek összezsengenek a Disability Studies problémálatásával. Ezek hazánkban és nemzetközi terepen más-más kontextusban jelentek meg – kitekintéssel az iskoláskorra, a köznevelés viszonyaira: gyógypedagógia és special education, tanulási nehézség és tanári kompetenciák, kultúra és környezet társadalmi összefüggései, inklúzió és individualizáció, szakmai-diagnosztikai és pénzügyi döntések összefüggései, egy szakma önmeghatározásának gyakorlati és tudományos kritériumai – paradoxonok és dilemmák, jelen esetben a gyógypedagógia szemszögéből, amelyek alapot kínálnak a közös gondolkodás folytatásához.

Az *Előszóban* felsorolt kérdéseink a fogyatékossgal élő személyek problémáinak ismeretében tehát akár újabbakkal is bővíthetők lennének. Érdemes lenne át-gondolni, valóban stigma-e a diagnózis? Az intézményrendszer előnyt vagy hátrányt jelent, s mi szabhatja meg a változás helyes irányát? Kompatibilis-e az európai és tengeren túli, német, ill. angolszász fogalomrendszer, amely a hazai szakmai nyelvhasználat, a fogalmak tartalmának értelmezése szempontjából oktatási és kutatási vonatkozásban megkerülhetetlen?

A felsoroltak természetesen csak egyes szegmenseit jelentik az újrainduló esz-mecserét érintő kérdéseknek. Évek vannak mögöttünk, generációváltás részesei va-gyunk, fontos körvonalazni, hogy hogyan gondolkodunk. A magunk szempontjából pedig nem árt tisztázni, hogy a „régii idők focija” legalább annyira fontos, mint az új időké. A Disability Studies jóvoltából az új nézetrendszert újfajta nyelvhasználat, újabb fogalomhasználat jellemzi. Napjaink pedagógiájának működő gyakorlatát – jelenleg inkább nemzetközi szinten, Dan Goodley, a Sheffield Egyetem Pedagógia Intézetének professzora nyomán – erőteljes „kritikai pedagógiai” viszonyulás is kí-séri (Hernádi, 2016). Hogy is állunk ezzel itthon, saját köreinkben? Megtalálhatók-e a kritikai viszonyulás csirái a magyar gyógy/pedagógiában? Ha kiemelünk néhány példát, mint például a *Budapest-vizsgálat* (Czeizel, Lányiné & Rátkay, 1978), a *Ne-velhetőség és általános iskola I.* (Illyés, 1984), a *Szelekció az általános iskolában* (Ladányi & Csanádi, 1983) vagy az alternatív pedagógiák egyre terjedő térhódítása, egyértelművé válik, hogy például a fent említett Goodley-féle kritikai pedagógiai vi-szonyulás – bár másfajta megközelítésben – hazai szinten is megjelent, sok más, nem nevesített szakember nézőpontjával együtt.

Tág terepen mozgunk tehát a dialógus folytatásához! A vitathatatlanul nagymúltú gyógypedagógia és a Disability Studies számára közös halmazt jelent a fogyatékos-sággal élő személyek szerteágazó problémáinak és az egyes ismeretrendszerek szakmai kompetenciáinak 21. századi értelmezése. Municiót jelent ehhez a gyógy-pedagógia-tudomány és -gyakorlat számára a tradicionális értékek megtartása és az ön-maga által is előmozdított változásban az „azonosságtudat” megőrzése, ahogy ezt Mesterházi korábban megfogalmazta (Mesterházi, 2007, 61).

Feltételezhetjük, hogy az együttgondolkodás a távoli jövőben talán egyfajta szin-tézis kialakulásához is elvezethet. Bár ennek felvetése provokatívnak tűnhet, ne te-kintse senki annak! Vajon képesek leszünk-e elősegíteni, hogy a multidiszciplináris társadalomtudományok rendszerébe ágyazott kétfajta embertudományi ismeret-rendszer, a Disability Studies és a gyógypedagógia-tudomány a fogyatékossgal élő gyermekek, fiatalok és felnőttek életminőségére, esélyegyenlőségére fókuszál-va, úgy is, mint *gyógypedagógia- és fogyatékossgátudomány, azaz* – nemzetközileg értelmezhető módon – *science of special education and disability*, elnyerje helyét a transzdiszciplináris tudományok között a tudományfelosztás hazai, ill. nemzetközi rendszerében?

Neves elődünk, Tóth Zoltán (1883–1940) 1933-ban tette közzé az *Általános gyógypedagógia* koncepcióját, korát megelőzve társadalompolitikai kitekintéssel. Érdemes tehát belevágni az esz-mecserébe – kilencven év távlatából!

Irodalomjegyzék

- Artiles, A. J. (2006). A gyógypedagógia változó identitása. Paradoxonok és dilemmák a kulturális tér nézőpontjából. *Iskolakultúra*, 16(10), 3–35.
- Becker, K.-P. (2004). Nemzetközi összehasonlító gyógypedagógiai konferencia. Kézirat.
- Czeizel E., Lányiné Engelmayer Á. & Rátay Cs. (1978). *Az értelmi fogyatékosok kóreredete a „Budapest-vizsgálat” tükrében*. Medicina.
- Dederich, M. (2014). Különbségek, súrlódások és egyezések a gyógypedagógia és a fogyatékoságtudomány között. *Fogyatékoság és Társadalom*, 5–6, 5–14.
- Fónai M. (2020). A sajátos nevelési igény és az inklúzió összefüggései nemzetközi kutatási tapasztalatok alapján. In Karlovitz J. T. (szerk.): *Jogok és lehetőségek a társadalomban* (pp. 239–255). International Research Institute s.r.o.
- Gereben Fné (2004). A gyógypedagógiai pszichológia szerepe a gyógypedagógia tudományos elméletének fejlődésében. *Gyógypedagógiai Szemle*, 32(2), 84–91.
- Gereben Fné (2013). Klinikai gyógypedagógia: a tágan értelmezett gyógypedagógia tudomány és gyakorlat ismeretrendszere történeti aspektusból. Emlékkötet Gordosné dr. Szabó Anna tiszteletére. Különszám. *Gyógypedagógiai Szemle*, 41(5), 31–43.
- Gereben Fné (2015). Problématérkép – a gyógypedagógiai ellátást érintő kérdések 12 pontja a Magyar Gyógypedagógusok Egyesülete szakosztályainak felvetései alapján. *Gyógypedagógiai Szemle*, 43(1), 82–85.
- Gereben Fné (2020a). Mesterképzés a gyógypedagógiai felsőoktatásban – terápiás megközelítésben, történeti és szakmai kitekintésben. *Gyógypedagógiai Szemle*, 48(1–2), 131–154.
- Gereben Fné (2020b). A Ranschburg-örökség szerepe a gyógypedagógia-tudomány és gyakorlat klinikai irányultságának értelmezésében. *Gyógypedagógiai Szemle*, 48(3–4), 165–170.
- Gereben Fné (2022). A gyógypedagógiai folyamat nevelési és terápiás összefüggései – a nevelési terápia alapkérdései a neveléstudomány diszciplináris rendszerében. *Gyógypedagógiai Szemle*, 50(1), 1–23. <https://doi.org/10.52092/gyosze.2022.1.1>
- Gereben Fné, Reményi T. & Rosta K. (2021). *Szenzoros információfeldolgozás, mozgás, nyelvi képesség – a Frostig-elven alapuló nevelési terápia elmélete és gyakorlata*. Gondolat Kiadó.
- Goodley, D. (2011). *Disability Studies. An Interdisciplinary Introduction*. SAGE.
- Gordosné Sz. A. (1996). *Bevezetés a gyógypedagógiába*. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Gordosné Sz. A. (2004). *Bevezető általános gyógypedagógiai ismeretek*. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hernádi I. (2016). A nyelvújító-újraíró Goodley. *Fogyatékoság és Társadalom*, 7, 115–121.
- Hernádi I., Könczei Gy., Sándor A. & Kunt Zs. (2016). Előhang: Hogyan gondolkodik a kutatócsoportunk? In Könczei Gy. & Hernádi I. (szerk.): *Az esélyegyenlőségtől a Taigetoszig? Fogyatékoságtudományi eredmények a „másik oldal” megértéséhez* (pp. 11–27). L'Harmattan.
- Illyés S. (1984). *Nevelhetőség és általános iskola I*. Oktatókutató Intézet.
- Illyés S. (2001). Tanuló neveléstudomány. In Csapó B. & Vidákovich T. (szerk.): *Neveléstudomány az ezredfordulón* (pp. 11–22). Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Könczei Gy. (2014). Lehet, hogy együtt mégis könnyebb lesz? Hat tézis hasonlóságainkról és különbözőségeinkről. *Fogyatékoság és Társadalom*, 5–6, 86–94.
- Krausz A. (2020). Az integráció és inklúzió elmélete és gyakorlata külföldön és hazánkban. *Gyógypedagógiai Szemle*, 48(1–2), 79–97.
- Kullmann L. & Kun H. (2004). „... el kell-e felejtenünk az orvosi modellt...?” A fogyatékoság jelensége az orvostudományban. In Zászkaliczky P. & Verdes T. (szerk.): *Tágabb értelemben vett gyógypedagógia. A fogyatékoság jelensége a gyógypedagógia határtudományjaiban* (pp. 67–90). ELTE BGGYK-KFPSZK.
- Ladányi J. & Csanády G. (1983). *Szelekció az általános iskolában*. Magvető.
- Lányiné Engelmayer Á. (2013). Tudománytörténeti reflexiók a gyógypedagógia, a pszichológia és a gyógypedagógiai pszichológia kapcsolatához. Emlékkötet Gordosné dr. Szabó Anna tiszteletére. Különszám. *Gyógypedagógiai Szemle*, 41(5), 3–11.
- Lányiné Engelmayer Á. (2018). Könczei György és Hernádi Ilona (szerk.) Az esélyegyenlőségtől a Taigetoszig? Fogyatékoságtudományi eredmények a „másik oldal” megértéséhez. *Fogyatékoság és Társadalom*, 2, 89–92. <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2018.2.11>
- Linton, S. (1998). *Claiming Disability: Knowledge and Identity*. New York University Press.
- Mesterházi Zs. (2000). A gyógypedagógia mint tudomány. In Illyés S. (szerk.): *Gyógypedagógiai alapismeretek* (pp. 39–81). ELTE BGGYK.

- Mesterházi Zs. (2004). A gyógypedagógiai folyamatról. In Gordosné Szabó A. (szerk.): *Gyógyító pedagógia – nevelés és terápia* (pp. 19–41). Medicina.
- Mesterházi Zs. (2007). Változik-e a gyógypedagógia identitása? *Iskolakultúra*, 17(6–7), 150–163.
- Papp G. (2012). Az integráció, inklúzió fogalmak tartalmi elemzése gyógypedagógiai megközelítésben nemzetközi és magyarországi szintéren. *Gyógypedagógiai Szemle*, 40(3), 295–304.
- Pataki F. (1982). Az én és a társadalmi azonosságtudat. In Gereben F. (1999) *Identitás, kultúra, kisebbség* (p. 56). Osiris.
- Wade, C. M. (1996). *Tools for change. A változtatás eszközei*. Film. <https://www.youtube.com/watch?v=O8goqmSDEMI>
- Zászkaliczky P. (2009). Tudományos vitáink természetrajzához – Vitaindító bevezető a rovat elé. Mesterházi Zsuzsa hozzászólásával, Nagy Zita Éva és Verdes Tamás kommentárjával. *Fogyatékoság és Társadalom*, 1(1), 79–84.
- Zászkaliczky P. (2014). A gyógypedagógia: a fogyatékoság tudománya. *Fogyatékoság és Társadalom*, 5–6, 73–85.

Viktória SZIRMAI

Centre for Social Sciences, Institute for Sociology
Eötvös Loránd Research Network
<https://orcid.org/0000-0001-8018-1769>
Szirmai.Viktoria@tk.hu

Júlia SCHUCHMANN

John von Neumann University
MNB Knowledge Center
Economic Geography and Urban Marketing Center
<https://orcid.org/0000-0002-8367-5358>
schuchmann.julia@uni-neumann.hu

Annamária UZZOLI

Geographical Institute
Research Centre for Astronomy and Earth Sciences
<https://orcid.org/0000-0002-0484-1451>
annamaria.uzzoli@gmail.com

The socio-spatial features of the COVID-19 pandemic: the formation of new disability issues (global and Hungarian trends)

Abstract

In the period of the first wave of the COVID-19 pandemic, the scientific community had only little knowledge about the nature of this virus. The regional appearance of the infection was particularly undiscovered, and we knew very little about the social and residential situation of those affected by the disease. Only a few international studies were published on this topic. It soon became evident that it was necessary to explore the social and regional background of the problem caused by the pandemic, which spread very fast in the world, especially in the large cities. In addition, the COVID pandemic produced several new manifestation forms of disability issues, which created the social disability concept. That is why some researchers have decided to explore the social background of the problem. This study focuses on four main objectives. The first one is to reveal the global and European trends of the socio-spatial characteristics of the pandemic. The second objective is analyzing the socio-spatial distribution of COVID-19 infections in Hungary based on the results of an empirical survey (based on a sample of 1000 people) carried out by the Centre for Social Sciences Institute for Sociology in 2021. The third aim is to present and to compare the Hungarian mitigation measures (restrictions, regulations) on both national and local (municipal) level. Finally, the study would like to conclude the similarities and the differences between the global and the Hungarian situation.

Keywords: social background of the COVID-19 pandemic, socio-spatial disparities, new disability forms, Hungarian mitigation measures

A COVID-19 világjárvány társadalmi-térbeli jellemzői: új fogyatékosági problémák kialakulása (globális és magyarországi trendek)

Absztrakt

A COVID-19 világjárvány első hullámának idején a tudományos közösségnek csak kevés ismerete volt a vírus természetéről. Különösen a fertőzés regionális megjelenése volt feltáratlan, és nagyon keveset tudtunk a betegségben érintettek szociális és lakóhelyi helyzetéről. Csak néhány nemzetközi tanulmány jelent meg a témában. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy fel kell tárni a világban, különösen a nagyvárosokban nagyon gyorsan terjedő járvány okozta probléma társadalmi és regionális hátterét. Emellett a COVID-járvány a fogyatékosági problémák számos új megjelenési formáját hozta létre, ami megteremtette a társadalmi fogyatékoság fogalmát. Ezért néhány kutató úgy döntött, hogy feltárja a probléma társadalmi hátterét. A tanulmány négy fő célkitűzésre összpontosít. Az első a világjárvány társadalmi-térbeli jellemzőinek globális és európai tendenciáinak feltárása. A második cél a Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézete által 2021-ben végzett empirikus felmérés (1000 fős minta) eredményei alapján a COVID-19 által okozott fertőzések magyarországi társadalmi-térbeli eloszlásának elemzésére irányul. A harmadik cél a magyarországi kárenyhítő intézkedések (korlátozások, szabályozások) bemutatása és összehasonlítása mind országos, mind helyi (települési) szinten. Végül a tanulmány következtetéseket von le a globális és a magyar helyzet közötti hasonlóságokról és különbségekről.

Kulcsszavak: a COVID-19 világjárvány társadalmi háttere, társadalmi-térbeli egyenlőtlenségek, új fogyatékosági formák, magyarországi enyhítő intézkedések

The socio-spatial features of the COVID-19 pandemic: the formation of new disability issues (global and Hungarian trends)

Introduction

In the period of the first wave of the COVID-19 pandemic, the scientific community had only little knowledge about the nature of this virus. The regional appearance of the infection was particularly undiscovered, and we knew very little about the social and residential situation of those affected by the disease. Only a few international studies were published on this topic. It soon became evident that it was necessary to explore the social and regional background of the problem caused by the pandemic, which spread very fast in the world, especially in the large cities. That is why some researchers have decided to explore the social background of the problem. The analyses were especially important, because the COVID-19 pandemic caused certain new disability issues: social disabilities and special forms of territorial poverty.

In our article we intend to use the new form of the disability approach. This new form is the social disability concept, which is related to the notion of disability, but

from a special point of view. This new form is a completely new phenomenon created by the COVID pandemic. The COVID pandemic produced several new manifestation forms of disability issues, namely serious illnesses, mental problems, post-COVID impacts and territorial poverties, including the exclusions, as post-COVID impacts isolate the affected people from the labour market and from human relations. So, the social disability concept incorporates a complex, cumulative set of social diseases, namely the poverty, the poor living conditions, and social exclusion phenomena resulting from the virus infections.

In order to highlight our concept in this study it is necessary to present the social and territorial difficulties which are able to produce certain forms of social disability. Based on our empirical research results, we can describe these difficulties as follows: the lack of information about the pandemic or about the defence methods and the dangers of anti-vaccination. In addition, it is necessary to underline the determining factors of these difficulties, as well: the members of the social groups who suffer from some chronic or inherited health or mental problems related to their COVID-19 infection are low educated and unqualified people living in underdeveloped urban residential areas. These phenomena are not only local or national, but they are global manifestations as well. At the same time, the listed facts correspond to the international scientific experiences.

This study focuses on four main objectives. The first is to reveal the global and European trends of the socio-spatial characteristics of the pandemic, including the new disability problems. The second objective is analyzing the socio-spatial distribution of COVID-19 infections in Hungary based on the results of an empirical survey (based on a sample of 1000 people) carried out by the Centre for Social Sciences Institute for Sociology in 2021. The third aim is to present and to compare the Hungarian mitigation measures (restrictions, regulations) on national and local (municipal) level as well. Finally, the study would like to conclude the similarities and the differences between the global and the Hungarian situation.

1. The global and European trends of the socio-spatial characteristics of the pandemic, including the new disability problems

The COVID-19 pandemic and its adverse health consequences, the mass diseases resulting from the viral infection appeared in the large metropolitan areas and spread from there to cities of different sizes and other types of settlements, causing various short- and long-term economic and social problems.

The starting point of the pandemic was a large Chinese metropolis with a population of 11 million people, where in the first wave 66,337 cases were identified between the end of December 2019 and February 28, 2020. After that the virus appeared in several cities or regions, for example in Milan, in Parma, in Roma, in Torino, or in the Lombardy region. The Tyrol region was also one important target point. Bordeaux and especially the region of Eastern France and the Île-de-France region were also significantly infected. Madrid and the big German cities, namely

Berlin, Munich, Hamburg were badly hit by the pandemic as well. The large American metropolitan areas were also affected (Szirmai, 2021).

If we want to make a list about the affected areas, we can mention, on the one hand, that the main target points were the “superstar” global cities, such as New York, London, Paris, where the population is high and diverse due to multiculturalism, the residential areas are densely built, many people use the city areas, and the effects of tourism are significant. On the other hand, we can see that certain groups of people using the ski slopes of global tourist centres were among the infected, which was the case in Italian, Austrian, Swiss, or French mountain areas. The third type of target were global industrial centres, industrial cities that are connected to each other through supply chains. The Eastern and Central European capitals and large cities, among them Budapest, were not left out of the areas affected by the virus either. But the pandemic arrived here later and with less intensity. In the fourth wave, the situation changed very significantly: in this period the infection data were already higher in Central and Eastern Europe than in Western Europe, probably due to the differentiations of social structural features between the two geographical regions.

In order to explain those social features, we need to highlight those researches which not only analyzed the issues more deeply, but also investigated them from a sociological point of view. These studies verified that some cities are more vulnerable to the devastating spread of the virus, that is, different cities are not equally vulnerable. According to them, the vulnerability of cities depends on the spatial size of cities, the density and size of the population, as well as the nature of the residential units of the metropolitan areas.

Florida proved, for example, that certain urban units are more sensitive than others: large metropolises are at the top of the sensitivity list, followed by urban suburbs. Although the death rates of densely populated suburbs are lower than those of the metropolises, they are higher than those of the low-density suburbs. The figures for medium-sized and small towns are even lower, with the lowest number of cases found in rural areas outside the metropolises (Florida, 2020).

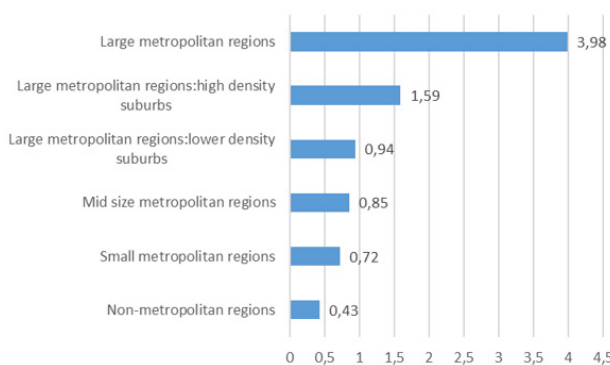

FIGURE 1. URBAN REGIONS HAVE THE HIGHEST COVID-19 DEATH RATE IN THE UNITED STATES: COVID-19 DEATH PER 100,000 PEOPLE, UP TO APRIL 2, 2020 (SOURCE: NEW YORK TIMES, CENSUS. NOTE: URBAN REGIONS RATE IS 2,16 EXCLUDING NEW YORK CITY)

It also turned out that the real culprit is not the population density, but rather the character of human relationships behind the population density (of a hierarchical nature, of different importance), and mainly their intensity. The intensity of human relations is influenced by the territorial extent of the city and the system of spatial relationships: according to this, the more extensive a city is, the more dynamic the urban sprawl (the spatial distance between the place of work and residence, the resulting commuting), the greater the level of infection is. In larger and denser cities, the effects of these factors can be experienced through the higher number of cases. Therefore, the conclusion of the given research is that it is not population density that is the “culprit” for the greater contamination of the big city, but rather the nature of human relationships, especially their intensity (Angel, 2020).

Further analysis revealed other determining factors, namely the consequences of globalization, the influences of the relationships existing among the large cities, the effects of global networks (Stier et al., 2020). Based on other studies it became more clear for researchers that the African-American population, the Latino population, and the South Asian communities were more affected by the virus than the average. It also became evident that the causes of COVID-19 infections and deaths are related to income conditions, but in addition to income distributions, other structural factors also have a significant impact on whether an individual living in an area is infected or dies of COVID-19. It was an important realization that marginalized areas inhabited by disadvantaged minority populations, where governments have not implemented regional level developments for a long time, are the most severely affected by the COVID-19 virus infection (Adhikari & Pantaleo, 2020). To summarize the determining factors of the virus infections it is necessary to underline that the main influencing factors are the social-spatial inequalities, which are manifested in special forms and measures in the cases of different groups, among them in diverse forms of social disabilities as well.

2. The socio-spatial distribution of the infections by COVID-19 and the determining factors of the new disability issues

In this chapter, the study reveals the social spatial conditions of the COVID-19 pandemic based on the results of an empirical research. The results try to highlight those social spatial groups who were more vulnerable to the effects of the pandemic. In order to understand the structural features of the affected people, we analysed the social structural conditions of the people, among them the educational level and geographical positions (regional, residential areas, types of settlements). Another significant aspect became clear, namely that structural factors can also affect the abilities of people to protect themselves against COVID-19 infection.

In the study, we primarily explored the territorial and social conditions of three groups of respondents. First, people who were confirmed to be infected with COVID-19 (they were tested, N=154) second, people who had the disease based on their symptoms, or were infected but not tested (N=111), and the third group

consisted of people who did not contract COVID-19 (N=562). The remaining 173 people didn't know if they contracted it or not, or denied to reply (see figure 2.) This distinction, more exactly, the background or the relationship to the vaccination and the viral disease, is important regarding the concept of social disabilities as well.

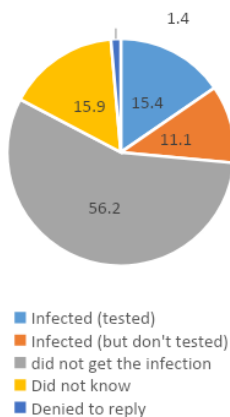

FIGURE 2. DID YOU GET THE COVID-19? DISTRIBUTION OF THE SAMPLE OF 1000 PEOPLE
(SOURCE: EDITED BY THE AUTHORS BASED ON TK SZKI DATA)

In Hungary, growing regional inequalities are present, especially between the Northeast and Central Hungarian and Western Regions regarding economic and social development, living conditions or the income level. There is also a huge gap in life expectancy, as well as between the developed and underdeveloped areas, the urban and rural regions. There are many authors who found a correlation between life expectancy and socio-spatial and economic development, as well as access to the health care system, or even geographic inequalities in health behaviour. Bíró et al. also found that there is a correlation between income level and health behaviour (the higher income level groups consume more vegetables, fruit, fish and meat, while the lower income groups consume more unhealthy products like salty snacks, sugary drinks). The lower social groups have weaker access to healthy lifestyle (Bíró et al., 2020).

In our research, we also found correlation between the social spatial features and the number of COVID-19 infections. According to the results, 15, 5% of the (tested) respondents confirmed to have become infected by the virus, 11% of the respondents thought they were infected but were not tested, and 16% claimed that they did not know whether they had caught it or not. More than half of the respondents (56,2%) claimed they weren't infected at all. The proportion of infected people showed significant regional differences. Figure 3. shows that the residents who live in urbanized and most populated regions (Central Hungarian Regions) had higher risk of infection.

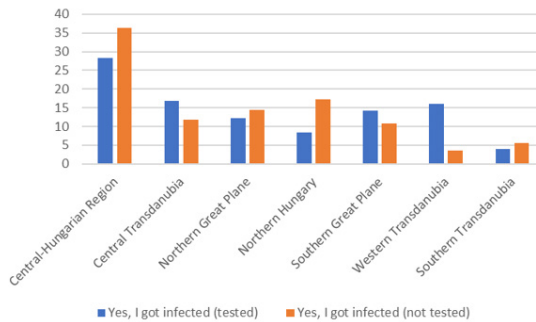

FIGURE 3. REGIONAL DISTRIBUTION OF RESPONDENTS WHO HAVE BEEN INFECTED BY COVID-19, 2021 (% N=154, N=111 (SOURCE: EDITED BY THE AUTHORS BASED ON TK SZKI DATA)

It was also clear that more people became infected in larger cities and towns, than in the rural areas. More than half of the respondents (70%) who live in cities became infected by the virus, only 30% of respondents lived in rural areas. This can be explained by the fact that they live in more crowded urban areas, and by the unhealthy living conditions as well. Based on our results we also found that there are significant differences between the number of infections in different urban zones. While in the city centre, 24.3% of the respondents caught the infection, this average in the outskirt areas is higher, 39,6%. That can be explained by the different social status of residents in different urban zones. Besides geographical location, education level also influences the risk of infection. Confirmed (tested) infection with the virus was more than three times higher than the average of the sample (15.4%) among those with a low level of education (46.6%), and twice as much (34.3%) among secondary school graduates (see figure 4.).

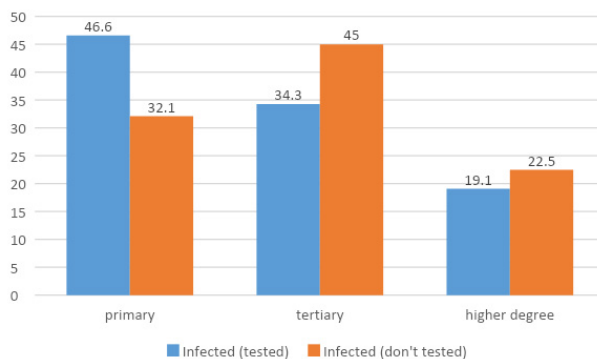

FIGURE 4. THE DISTRIBUTION OF INFECTED PEOPLE ACCORDING TO EDUCATION LEVEL (%) N=154, N=111 (SOURCE: EDITED BY THE AUTHORS BASED ON TK SZKI DATA)

To conclude the socio-spatial distribution of infection by COVID-19, we have to confirm that, based on our results, the socio-spatial situation plays a significant role in whether someone became infected or not. The lower social status group with low education level, with a peripheral place of residency has weaker means (financial means, knowledge and information) to protect themselves from the disease.

3. The Hungarian mitigation measures (restrictions, regulations) on national and local (municipal) levels (results of the comparison)

Governments had to design new, innovative instruments to counter the health impacts of the COVID-19 pandemic in the last more than two years (WHO, 2020). Their efforts to make an effective approach against the multidimensional health consequences of this pandemic depended on the quality and speed of policy responses at the initial and later phases (during epidemic waves) (OECD, 2020). One of these important elements was how national governments could manage the issue of disability related to the pandemic, as well as health inequality during the pandemic (Kovács & Uzzoli, 2020). The basic aim of this chapter is to present and compare the Hungarian mitigation measures (restrictions, regulations) on national and local (municipal) levels during the first five epidemic waves between March 2020 and May 2022. During the sixth wave in the summer of 2022, no new restrictions were introduced in Hungary. We are looking for the answers to the following questions: Which was the relevant spatial scale in restrictions and measures in Hungary? Was there a balance between nationally and locally introduced measures? How could local competency appear in the restrictive and mitigating measures? Did municipalities have a role in policy responses to the challenges of the pandemic in Hungary? How could restrictions affect social disability and its conditions?

In response to the emerging COVID-19 pandemic, the Hungarian government declared a state of emergency twice: first during the first epidemic wave between March 11 and June 18, 2020, and then between November 2, 2020 and May 31, 2022 during the further waves. The latter state of emergency has been continuously extended during 2021 and 2022 (koronavirus.gov.hu). The state of emergency restrictive and mitigating measures were continuously tightening and easing according to the different epidemic waves. The primary objective was to slow the spread of the coronavirus, reduce the number of diseases and death cases, as well as to relieve the burden on the healthcare system (Váradi, 2020). The cyclicity of measures resulted that both of tightening and easing phases of emergency interventions were based on multi-stage regulation (Szerencsés et al., 2021). This cyclicity means that when the relaxation of restrictions produced a growing number of social interactions, and thus a higher number of infections, it led to the enforcement of tighter restrictions nationally and regionally (e.g., specific counties). This foreshadowed the sustained presence of tightening and easing policies along with their cyclical nature and spatially heterogeneous distribution in the country over the years of 2020 and 2021. However, the big question during every wave of the pandemic was how much these measures contributed to the increase of social disabilities in connection with the pandemic.

The restrictions under the state of epidemiological emergencies had similarities and differences during the epidemic waves in Hungary, according to the primary objectives of prevention (Table 1.). These policy responses were specially introduced on national level (Koós et al., 2020). The national-level restrictions in Hungary

implemented by policymakers were connected to the dynamics of each epidemic wave (Kovács et al., 2020). On the one hand, during the first three waves, restrictions were based on multistage regulations related to the actual number of daily new confirmed cases. On the other hand, beginning from the third wave, the Hungarian anti-epidemic approach became vaccine-based. During the fourth and fifth waves, vaccination was the most important means of protection to reduce the number of new COVID-19 cases and deaths.

TABLE 1. HUNGARIAN ANTI-EPIDEMIC MEASURES DURING THE COVID-19 EPIDEMIC WAVES AND THEIR SPATIAL RELEVANCE BETWEEN MARCH 2020 AND JUNE 2022 (SOURCE: AUTHORS)

	Relevance of the restrictions on national level	Relevance of the restrictions on local level (municipalities, institutions)
The first epidemic wave (March 2020 and August 2020)	mainly "place-based" prevention according to the geographical hotspots of the pandemic	own competencies for settlements in supplementation of the lockdown
The second epidemic wave (September 2020 and January 2021)	mainly restrictive measures	own decision for settlements over 10,000 inhabitants, institutional competencies (e.g., online education or home office)
The third epidemic wave (February 2021 and August 2021)	restrictive measures together with "vaccine-based" prevention	own decision for settlements over 10,000 inhabitants, institutional competencies (e.g., online education or home office)
The fourth epidemic wave (September 2021 and December 2021)	mainly "vaccine-based" measures together with "individual-based" prevention	institutional competencies for making vaccination mandatory for employees
The fifth epidemic wave (January 2022 and June 2022)	mainly "vaccine-based" measures together with "individual-based" prevention	institutional competencies for making vaccination mandatory for employees

Besides national regulations, the Hungarian government was only partially adopting a "place-based" or territorially sensitive approach for measures to fight the pandemic (Uzzoli et al., 2021). The policy interventions had a lower number of tools which were spatially sensitive measures. This means that the municipalities differed on a local level in taking measures, because only settlements over 10,000 inhabitants could make their own decisions in pandemic prevention. These competencies were mainly applied during the first three waves, but their role remained of secondary importance.

Starting from the second wave, in parallel with national regulations, institutional competencies of restrictions against the COVID-19 pandemic were also strengthened. For example, employers could decide on home office, or schools could choose between online and personal education or its mixed form (such as "hybrid education"). From the time of the fourth wave, employers' competencies were supplemented by the fact that they could decide for themselves whether to make vaccination mandatory for employees. Moreover, some public employers – e.g., in education or in healthcare – made vaccination mandatory, thereby increasing the possibility of a new issue of

social disability regarding the pandemic (e.g., unemployment due to the pandemic or barriers of access to work).

Overall, the restrictive and mitigating measures designed to tackle the COVID-19 emergency had diverse spatial implications during the epidemic waves in Hungary, but among them national measures had a primary role in regulation. For instance, during the first wave, various spatially sensitive protection measures were implemented according to the geographical hotspots (the capital city, Budapest and its surroundings, Pest County) (e.g., masks were first required to be worn on public transport vehicles and stores in Budapest). Furthermore, the marked spatial approach also appeared in the easing of restrictions, because preventive measures remained in force in Budapest and Pest County for two additional weeks while they were already eased in less infected areas outside the capital city and its neighboring Pest County. During the second and the third waves, in addition to granting settlements more room to manage concerning containment efforts, the location of geographical hotspots was also taken into account (in a capital city/countryside context), and the role of geographical isolation was emphasized in prevention (Uzzoli et al., 2021). Municipalities received the decree to make detailed local rules for public mask mandate in settlements with populations over 10,000 during the second, third, fourth and fifth waves. Local municipalities also received some power to introduce additional restrictions, e.g., closing the settlements to visitors on weekends.

From the third wave on, a new element of protection measures appeared in the form of vaccination. It was a new basis for organizing Hungarian anti-epidemic measures. For example, during the third wave the easing of multi-stage regulations was directly connected to the number of vaccinated inhabitants. "Vaccine-based" protection remained the main element of the national regulation regarding the COVID-19 pandemic during the fourth and fifth waves, too.

Besides national rules and local opportunities in decision-making, anti-epidemic measures also strongly highlighted the role of individual protection from the first epidemic wave (e.g., mask wearing, social distancing, disinfecting, etc.). "Individual-based" protection became more and more important from the fourth wave, while during the sixth wave, it was the only emphasized method of anti-epidemic approach in the summer of 2022 (besides vaccination).

The comparison of the five waves related to the issue of social disability shows marked differences. Especially, a significant gap emerged between the first three and the last two waves. During the first, second and third wave, the nationally introduced general lockdown could contribute to the strengthening of the barriers of the access to healthcare and to other types of social care. The highest number of COVID-19 deaths during the second and the third waves also drew attention to the importance of the issue of social disability. The disadvantaged social position, the poor health conditions, or the unfavorable living circumstances together contributed to the higher risk and prevalence of COVID-19 related deaths. On the other hand, the lack of personal vaccination also became a risk factor, because in less developed regions or in small settlements the rate of vaccinated population was lower during the fourth and the fifth epidemic wave (Szirmai et al., 2022).

Finally, the role and the way of COVID-19 testing among Hungarian interventions is also worth mentioning. Basically, testing is free of charge in Hungary after having the symptoms if the General Practitioner makes it mandatory. But this way of testing

is very slow, and sometimes it takes several days. So, the majority of people decide to pay for a quick testing, but it depends on their personal income. (Anyway, the PCR test has an official price cap in Hungary.) That is the main reason why there are marked differences in testing activity between different parts of the country, as testing activity depends on socio-economic situation. On the other hand, the other forms of COVID-19 testing – e.g., as a preventive measure based on PCR or antigen tests – are not free of charge.

Summarizing our knowledge on the socio-spatial relevance of restrictions and regulations in Hungary regarding the COVID-19 pandemic, the most essential features are nationally introduced regulations supplemented by local competencies (Uzzoli, 2022). The mitigation measures taken on national level were primary in Hungary's anti-epidemic approach, and it was vaccine-based from the spring of 2021, starting from the third epidemic wave. The competencies of municipalities in restrictions appeared only at the very beginning of the Hungarian coronavirus epidemic, but their role remained of secondary importance. There were significant differences among settlements in terms of their own competencies which depended on their population. It is worth mentioning that local competencies also appeared at institutions, independently of the local municipalities. From the point of view of social disability, restrictions had a relevant effect in increasing barriers of access to healthcare, which could directly and indirectly contribute to the development of a new approach of social disability regarding the pandemic.

4. The similarities and differences between the global and the Hungarian situation

In order to conclude our study, it is possible to highlight the most important result, which is as follows: the effects of the COVID-19 pandemic depend on special social and territorial factors. The emergence of the pandemic and its effects are clearly related to the geographical location of social groups, their living conditions and social structural characteristics, particularly to the influences of the urban and metropolitan areas: these social circumstances create favorable conditions for the spread of epidemics both globally and locally.

Our main discovery is that groups of lower social status, who are less educated and informed, who live in unfavorable residential areas were more affected by the disease than the higher social strata. This is due to the fact that these social groups have weaker capabilities to protect themselves against the virus. Few of these people had the chance to work from home. Their general health condition is also worse.

Comparing Hungarian and international policies targeting the way of COVID-19 testing, one relevant difference can be mentioned. In many countries in Europe 'preventive' testing was free of charge, while in Hungary people had to pay for it. This means that the higher prevalence of COVID-19 might be a result of the difference between the testing measures and activities of Hungary and (mainly) Western European countries.

The policy interventions were mainly based on restriction measures, and the spatially sensitive or "place-based" approach was also present. All of this means that

there are many similarities between the global and the Hungarian situation. But if we want to be more precise, it must be established that we did not simply find similarities, we found similarities rather than differences. The latter statement would require finer and more data-based analyses, which we plan to do in the near future.

References

- Adhikari, S. & Pantaleo, N. (2020). Assessment of Community-Level Disparities in Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Infections and Deaths in Large US Metropolitan Areas 2020. *JAMA Network Open*, 3(7), 1-4. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2020.16938>
- Angel, S., Alejandro, M., Blei, A., Lamson-Hall, P. & Tamayo, M.M.S. (2020). The Coronavirus and the Cities Explaining Variations in U.S. Metropolitan Areas. *Working paper*, https://marroninstitute.nyu.edu/uploads/content/The_Coronavirus_and_the_Cities%2C_27_March_data%2C_final_draft_31_March_2020_VersApril3.pdf
- Bíró, A., Hajdú, T., Kertesi, G. & Prinz, D. (2020). The Role of Place and Income in Life Expectancy Inequality: Evidence from Hungary. *KRTK-KTI Műhelytanulmányok*, 33. <https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2020/04/CERSIEWP202019.pdf>
- Florida, R. (2020). The Geography of Coronavirus. Based on the study of Kolko. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-04-03/what-we-know-about-density-and-covid-19-s-spread>
- Koós, B., Kovács, S. Zs., Páger, B. & Uzzoli, A. (2020). Epilógus: Az új koronavírusjárvány társadalmi-gazdasági hatásai és ezek területi következményei. In Czirfusz, M. (szerk.): *Területi kihívások és területi politikák Magyarországon, 2010–2020* (pp. 123–131). Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete.
- Kovács, S. Zs. & Uzzoli, A. (2020). A koronavírus-járvány jelenlegi és várható egészségkockázatainak területi különbségei Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 34(2), 155–170. <https://doi.org/10.17649/TET.34.2.3265>
- Kovács, S. Zs., Koós, B., Uzzoli, A., Páger, B. & Egyed, I. (2020). Regional effects of the COVID-19 pandemic and policy responses in Hungary. *R-Economy*, 6(3) 208–221. <https://doi.org/10.15826/recon.2020.6.3.018>
- OECD (2020). The territorial impact of COVID-19: Managing the crisis across levels of government. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/the-territorial-impact-of-covid-19-managing-the-crisis-across-levels-of-government-d3e314e1/>
- Stier, A., Berman, M.G. & Bettencourt, I. (2020). COVID-19 attack rate increases with city size. *BMJ Yale* <https://doi.org/10.1101/2020.03.22.20041004>
- Szirmai, V. (2021). Nagyvárosok a COVID-19 vírusjárvány idején. *Földrajzi Közlemények*, 145(1), 1–16. <https://doi.org/10.32643/fk.145.1.1>
- Szirmai, V., Schuchmann J. & Uzzoli A. (2022). Környezeti válság, városi válság, társadalmi válság – A COVID-19 fertőzöttek térbeli-társadalmi helyzete. *City.hu Várostudományi Szemle*, 2(1), 8–41.
- Szerencsés, V., Palicz, T., Joó, T., Lám, J., Demeter-Fülöp, V. & Ugrin, I. (2021). A COVID-19 járvány során hozott egészségügyi intézkedések és hatásaik Magyarországon és Ausztriában. *Belügyi Szemle*, 69(1), 123–142. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2021.1.6>
- Uzzoli, A., Kovács, S. Zs., Fábán, A., Páger, B. & Szabó, T. (2021). Spatial Analysis of the COVID-19 Pandemic in Hungary – Changing Epidemic Waves in Time and Space. *Region – Journal of ERSA*, 8(2). 147-165. <https://doi.org/10.18335/region.v8i2.343>
- Uzzoli, A. (2022). *Helyek, terek, régiók a COVID-19-világjárvány árnyékában – egészségföldrajzi szemelvények*. Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézet. <https://doi.org/10.15201/978-963-9545-68-7>
- Váradai, B. (2020). Magyarországi közpolitikai reakciók a koronavírus-járványra 2020 első felében. In Fazekas, K., Elek, P. & Hajdu, T. (szerk.): *Munkaerőpiaci tükör 2019* (pp. 213–231). Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont.
- WHO (2020). A guide to WHO's guidance on COVID-19. <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/a-guide-to-who-s-guidance>

Gutama NAMOMSA DARAJE

Department of Public Administrative and Development Management, Ambo University, Ambo, Oromiya (Ethiopia)

Doctoral School of Public Administrative Science, University of Public Service, Budapest, Hungary

<https://orcid.org/0000-0002-8179-9621>

daraje.GutamaNamomsa@uni-nke.hu

Disability and response to COVID-19. On social protection in Sub-Saharan African countries – The case of Ethiopia

Abstract

Across the world, it is estimated that there are more than one billion people living with disabilities and facing the intensified risk of poverty. This situation has dramatically increased since the occurrence of the COVID-19 pandemic. Ethiopia is a country having more than one hundred million people; from this the number of disabled people was more than 17.6% (1.23 million people, estimating 70 million of the total population in 2011) of the total population in 2011. The Ethiopian National Plan of Action with Disabilities estimates that 95% of disabled people are living below the poverty line, and the majority of them live in the rural parts of the country where access to basic services is minimal even for the non-disabled people of the country. The main objective of this research is to assess the effect of the COVID-19 pandemic on people with disability, and how social protection and other economic responses should be considered as remedies for these people in order to reduce the risk of poverty increase as a result of the pandemic. In this research, a narrative literature review was used in order to summarize the body of literature written and published on disability, poverty, and social protection. The study revealed that the COVID-19 pandemic situation is particularly challenging for people living in deep poverty, for those living with a disability where there are fewer practices and actions for social protection. There was discrimination and stigma against people with disability within the community where they live, moreover, they were beaten by the police while searching for food and some work to get cash. During the pandemic, the number of rape cases among girls with disability increased, as a result they were exposed to HIV-AIDS and other STDs, they were psychologically affected, and they faced economic problems. Besides this, ongoing war and high rate of inflation are factors affecting the people with disability. Based on the findings the researcher suggested policy recommendations on how to improve social security for disabled people in Ethiopia.

Keywords: disability, COVID-19 pandemic, poverty, Sub-Saharan Africa, social protection, Ethiopia

A szubszaharai afrikai országok fogyatékossgal és a szociális védelemmel kapcsolatos, COVID-19-re adott válasza – Etiópia esete

Absztrakt

Becslések szerint világszerte több mint egymilliárd fogyatékossgal éló ember él, akik a szegénység fokozott kockázatának vannak kitéve. Ez a helyzet drámaian súlyosbodott a COVID-19 világjárvány megjelenése óta. Etiópiában több mint százmillió ember él, ebből a fogyatékossgal éló személyek száma 2011-ben a teljes népesség több mint 17,6%-át tette ki (1,23 millió ember; a teljes népesség 70 millió főre becsülhető 2011-ben). A fogyatékossgal éló emberekkel kapcsolatos etióp nemzeti cselekvési terv becsülése szerint a fogyatékos személyek 95%-a a szegénységi küszöb alatt él. Többségük az ország vidéki részein lakik, ahol az alapvető szolgáltatásokhoz való hozzáférés még az ország nemfogyatékos lakosai számára is minimális. E kutatás fő célja, hogy felmérje a COVID-19 világjárvány hatását a fogyatékossgal éló emberekre, és azt, hogy a szociális védelem és más gazdasági válaszok mennyiben tudják csökkenteni a szegénység világjárvány következtében való növekedésének kockázatát. Ebben a kutatásban narratív irodalmi elemzést alkalmaztunk annak érdekében, hogy összefoglaljuk a fogyatékossgáról, a szegénységről és a szociális védelemről írt és közzétett szakirodalmat. A tanulmány feltárta, hogy a COVID-19 világjárvány helyzete nagy

kihívást jelent a mélyszegénységben élő emberek, különösen a fogyatékossgal élők számára, akiknek helyzetével kapcsolatban kevesebb szociális védelmi intézkedés létezik. A fogyatékossgal élők emberekkel szemben megkülönböztetés és megbélyegzés tapasztalható a közösségeikben, például rendőrségi abúzust éltek meg, amikor élelmet és munkát kerestek, hogy készpénzhez jussanak. A járvány idején megnőtt a fogyatékossgal élő lányokkal szemben elkövetett nemi erőszak eseteinek száma, aminek következtében ki voltak téve a HIV-AIDS-nek és más nemi betegségeknek. Pszichésen is megterhelésnek voltak kitéve, és gazdasági problémákkal szembesültek, emellett a folyamatban lévő háború és a magas infláció is hatással volt a fogyatékossgal élő emberekre. Az eredmények alapján a szerző szakpolitikai ajánlásokat javasol arra vonatkozóan, hogyan lehetne javítani a fogyatékossgal élő személyek szociális biztonságát Etiópiában.

Kulcsszavak: fogyatékossgal, COVID-19 világjárvány, szegénység, szubszaharai Afrika, szociális védelem, Etiópia

Disability and response to COVID-19. On social protection in Sub-Saharan African countries – The case of Ethiopia

1. Introduction

In the world, it is estimated that more than one billion people live with disabilities and face the intensified risk of poverty. This situation has dramatically increased since the occurrence of the COVID-19 pandemic in China, and the dissemination across the globe, and has been creating different social, economic and political impacts on people's lives. To reduce the short-term effect and long-term impact of the heightened risk of poverty that is caused during the pandemic, there should be global intervention from government and non-government stakeholders. Even if there are various definitions provided by different authors and institutions, for this study the author tries to coin the definition given by one of the UN wings, which is the United Nations convention on the rights of the person with Disabilities (UNCPRD) as "those who have long-term physical, mental, intellectual or sensory impairments which in interaction with various barriers may hinder their full and effective participation in society on an equal basis with others" (UN, 2006).

This paper focuses on research conducted on disability, poverty, and social protection in Sub-Saharan African countries. It assesses the effect of the COVID-19 pandemic on people with disability, and discusses how social protection and other economic responses should be considered as remedies for these people in order to reduce the risk of poverty increase as a result of the pandemic.

2. Disability and poverty

People with disability need to possess the right to social protection to compensate for the cost of having a disability, giving the means to assist them to overcome the challenges that hinder them from playing their part in the community they are living in (Beales & Gelber, 2021).

There are various models and definitions provided by scholars regarding the conceptualization of disability. According to the convention on the rights of persons with disabilities (CRPD) discrimination on the basis of disability has the effect of harming the recognition, and status of all human rights and fundamental freedoms in the areas of political, economic, social, cultural and civil life.

The term *persons with disability* includes those who have long term physical, mental, intellectual or sensory impairments, which in interaction with various barriers may hinder their full and effective participation in society on an equal basis with others.

As Sida (2015) states, many countries in the Middle East and North Africa use narrow disability definitions in their laws that often refer to specific bodily limitations, like “loss of function in more than two limbs” or “less than 10% of normal vision despite wearing glasses” (Sida, 2015, 1). These laws are not in line with the CRPD. Beside this, CRPD can advance human rights and human rights laws, it serves to guide international development and provides a legislative framework for ensuring the rights of the persons with disability.

The CRPD’s definition of disability is focusing on the list of human rights that a disabled person has to enjoy on the same basis as others whereas ICF’s definition of disability is broader than the CRPD’s.

In this study, the researcher tries to take the model that gives a comprehensive definition of disability, which is the World Health Organization’s global grouping on functioning, disability and health (ICF).

According to the ICF framework, disability is the result of a health condition that, in interaction with personal and environmental contexts, leads to dysfunction at the level of body functions/structures (impairments), the individual (activity limitations), and/or the individual within society (participation restrictions). The ICF model also includes environmental and personal contextual factors that may heighten or lessen experiences of disability.

Personal factors, such as education level and access to rehabilitation services, and environmental factors, such as policies on inclusive employment, may improve the level of participation.

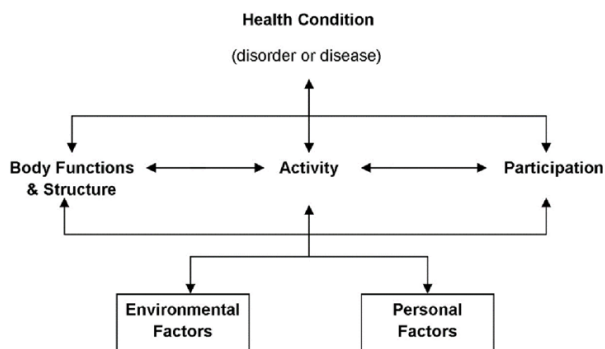

FIGURE 1. ICF FRAMEWORK (SOURCE: WHO, 2001)

3. Impact of the COVID-19 pandemic on people with disability

In March 2020, COVID-19 was officially declared a pandemic by the world health organization, since the world was under pressure due to COVID-19 which had negative economic, social and political effects. The effect of this pandemic is very serious in third-world countries, mainly Sub-Saharan countries where people are living in deep poverty.

The pandemic has led to economic pressure on so many households, mainly on people with disability and their families (Banks et al., 2021).

Africa is one of the least developed continents with a larger population of people living with intellectual disabilities. Various works of literature show that having a person with a disability is more of a taboo or curse, as communities continue to hide them. Infrastructure developments are not making life easier for people living with disability (Samboma, 2021).

So many people lost their jobs and were not even able to get equal opportunities to work at home through online jobs, because the majority of disabled people in Sub-Saharan African countries engaged in the informal sectors of the economy, even though they are underemployed.

Women with disability are engaged in the informal sectors which lack job sustainability and financial security. As a result, they face challenges such as unemployment insurance, paid sick leave and career leave (Mizunoya & Mitra, 2013; Yang et al., 2020).

According to WHO (2011), families of disabled people are inclined to have fewer employed members to get income in order to cover the families' expenses, as the disabled family members tend to lose their jobs (people with disability are more likely to be unemployed), and the other members of these families often give their jobs up to offer caregiving sustenance. The experience of disabled people during the pandemic is that even if the government eased the COVID-19 restrictions, it is

not easy for such people to enter and get jobs because of different factors, such as stigma and discrimination, difficult environment, lack of jobs (Samboma, 2021).

Another sector that has been challenged by the pandemic is the health sector. During the pandemic, different health and social securities which people with disability were looking for have been unsettled as a result of COVID-19, which increases the risk of extra costs related to people with disabilities.

Disruptions to needed services can result in deteriorating health, which may lead to higher future healthcare spending, as well as immediate and long-term losses to functioning and productivity (Shakespeare et al., 2018).

Generally, people with disability have less capacity for the above listed economic and social costs, since many of them and their families live in poverty.

4. Methodology

The main objective of this study is to assess the effect of the COVID-19 pandemic on people with disability, and how social protection and economic support actions were taken during the pandemic, with a focus on Ethiopia. The main sources of data for this study were published materials: peer-reviewed journals, articles, governmental and non-governmental reports on disability.

In this research narrative, a literature review was used in order to gather, critique, and summarize the body of literature written and published on disability, poverty, and social protection. The Published material was searched in online databases, such as Elsevier, Scopus, Google, Google scholar and other online data bases, until November 18, 2022. The snowballing technique of literature was used to find the most relevant research based on the objectives. Keywords used in the search of these studies were: Disability OR COVID-19 Pandemic OR Poverty OR Sub-Saharan Africa OR Social protection OR Ethiopia.

5. Disability inclusion response during the COVID-19 pandemic in Ethiopia and some other Sub-Saharan African Countries

This Region is characterized by having a high population, falling under the category of low and middle income countries, high level of economic informality, and very low level of social protection and the marginalization of people with disability. The pandemic has increased vulnerabilities of peoples living in these regions.

People's attitudes towards disability are very negative in most parts of Ethiopia, which is why many families with children having physical and visual disabilities hide their children at home. This is especially widely practiced in the rural parts of the country, as they fear people would see these children as a result of sin. The exact figure of disabled children and adolescents are not known, but it is supposed to be unduly enormous assuming that low quality healthcare causes a mass number of avoidable disability (Fill et al., 2018).

Disabled children, youth, and adolescents face stigma and discrimination from both the community and from home (their families) (Abeshu & Baissa, 2018). Research conducted in pre-pandemic Ethiopia indicates that disabled people were facing stigma and discrimination from health and social services, which was especially the case regarding adolescents with disabilities who tend not to have access to sexual and reproductive health information and care (Emirie et al., 2020). In the capital, Addis Ababa, only 20% of the young people having physical and visual disabilities had conversations with their parents regarding sexuality related health issues, and less than half of them had used contraception (Alemu & Fantahun, 2011; Kassa et al., 2016).

Due to the pandemic and the restrictions made by the Ethiopian government, people were being told to stay at home with the intention of reducing the expansion of the pandemic. As a result, cases of domestic violence against women were continuously reported. In the capital, Addis Ababa, around 308 cases of rape were reported on women with disabilities, including visual impairment.

Earlier, males did not often desire to have sexual relations with girls with disabilities due to the social stigma. However, currently, this trend has changed, which is due to the assumption that these girls are not infected with HIV, as they have had no sexual relations with anyone. So the majority of girls with disability who have migrated from rural areas and live in rented rooms are extremely vulnerable to rape, and some of them get infected with HIV-AIDS (Emirie et al., 2020).

Access to health service is very limited for the majority of the people living with disability, especially for women. For instance, due to lockdown measures, they are not allowed to go to health centers to access the Sexual Reproductive Health Service (SRHS). Beside this, this study revealed that some of them have health conditions (skin cancer, fibroids, asthma, diabetes, schizophrenia, and breast cancer) that require periodic medical attention (UNESCO, 2020).

The studies conducted during the COVID-19 pandemic in Kenya, Mali and Ghana revealed that women with disabilities had challenges in accessing the services they were entitled to, including healthcare, due to the fact that information concerning their rights was not available, as the offices they needed to visit were not disabled-friendly. The COVID-19 pandemic has aggravated these problems. In Kenya, three quarters of persons with disabilities living in informal settlements in urban areas are not able to get access to health services, due to stigma and infrastructural limitations (Emuron et al., 2020).

In Uganda, during (and after) COVID-19, there was an increase in economic, physical, psychological and social violence. There was a dramatic loss in income after the outbreak of the pandemic; as result families lost 64% of their monthly income (Emuron et al., 2020).

Experience in Ethiopia shows that people with disabilities, including visual impairment, were beaten by police during the COVID-19 restrictions and curfew while they were searching for food and money (Emuron et al., 2020).

Generally, the effects of the pandemic on disabled people are vulnerability to home violence by boys due to schools being closed, physiological effects due to stigma and discrimination from the community, and economic effects.

Table 1. below shows the governmental responses of Sub-Saharan African countries during the COVID-19 pandemic.

TABLE 1. COVID-19 PANDEMIC RELATED SOCIAL PROTECTION RESPONSE MEASURES
(SOURCE: GENTILINI ET AL., 2022)

Countries	COVID-19 pandemic related social protection response measures
Ethiopia	Social assistance Cash benefits for the poor and valuable people for 6 months. Rural PSNP (2.9 million people benefited) Social Pensions In kind transfers (food, vouchers, school meals) Public work requirements waived Utility waivers (free public transportation) Social insurance activities including: Paid sick leave Pensions, unemployment benefits and social security contributions Work time reduction
Rwanda	Waved Work requirements (public work, cash benefits) Health Insurance (some amendments were made to the CBHI scheme to avoid the waiting period prior to accessing medical services via CBHI)
Ghana	Waved Work requirements (public work, cash benefits) Provides in kind transfer (school meals) Health insurance (350,000 Ghanaian Cedis for front health workers.
Kenya	Due to travel restrictions they recruited workers locally or allotted work in their vicinity Cash transfer for people with severe disabilities (PwSD-CT) (The government provided a short-term ad-hoc cash transfer of 2000 Ksh per month (\$18) to 33,000 PWD)
Uganda	A National Special Grant for people with disabilities (PWD) was disbursed to PWD groups of five to fifteen people. 2 billion UGX were allocated in order to assist 800 PWD living across Uganda.
Zimbabwe	Conditional and unconditional cash transfers School meals Health insurance coverage (for front line civil servants and health sector workers)

6. Conclusion and recommendation

6.1. Conclusion

People with disabilities suffer agonizingly and are vulnerable to social inequalities, especially during the time of the COVID-19 pandemic. The study looked at the government and administrative responses to the COVID-19 pandemic regarding the inclusion of people with disability. This study was based on data gathered from published materials reading people with disability and responses given during the time of the pandemic. The COVID-19 pandemic has increased the social inequality, which results in disabled people being victimized and ignored in their community. In

SSA countries, since the Pandemic occurred, people with disability are facing much more difficult challenges than before. Thus, it is difficult to tackle these challenges with current policies; that is why these new global agendas require new policies and new responses. This social protection scheme facilitates access to support basic services, such as education, financial support and non-financial support, like providing food, water and clothes.

In Ethiopia, the COVID-19 pandemic situation is particularly challenging for people living in deep poverty; for those living with a disability where there are fewer practices and actions for social protection. There was discrimination and stigma against people with disability from their community, moreover, they were beaten by the police while searching for food and some work to get cash. During the pandemic, the number of cases of rape suffered by girls with disability increased, as result the victims were exposed to HIV-AIDS and other STDs, additionally the were affected psychologically, and they faced economic problems as well. Besides this, the ongoing conflict in Ethiopia and the current inflation are the contemporary factors affecting people with disability.

6.2. Policy Recommendation

Improving the attitudes of people in order to reduce the stigma and discrimination against people with disability by giving training and creating awareness among people in collaboration with alders and church leaders.

Continuous consultation and discussion with people having disabilities would make them confident to express their problems, which is a prerequisite to identifying and tackling these problems.

Clear commitment and leadership from the program and policy implementers, especially from the Ethiopian Ministry of Labor and Social Affairs.

Budget allocation and management supporting regular data collection and monitoring the status of people's disabilities.

The government and non-government actors should increase the adequacy of the COVID-19 economic response, since the pandemic increased the risk of people with disability experiencing poverty.

Working on contemporary problems, such as ongoing conflicts in many parts of Ethiopia and the high rate of inflation. There should be political commitment and national dialogue in order to solve the ongoing conflicts and use different fiscal policies to mitigate the effects of the inflation.

References

- Abeshu, G. & Baissa, T. (2018). Psychosocial Challenges Students with Disabilities Encounter in selected Primary Schools of South West Ethiopia. *The International Journal of Educational Researchers*, 9(4), 38-51.
- Alemu, T. & Fantahun, M. (2011). Sexual and reproductive health status and related problems of young people with disabilities in selected associations of people with disability, Addis Ababa, Ethiopia. *Ethiopian medical journal*, 49(2), 97-108.

- Banks, L. M., Davey, C., Shakespeare, T. & Kuper, H. (2021). Disability-inclusive responses to COVID-19: Lessons learned from research on social protection in low-and middle-income countries. *World Development*, 137, 105178. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105178>
- Beales, S. & Gelber, G. (2021). Leave no womens and Girls with disabilities Behind in Africa during COVID-19 and beyond. *Global Call to Action Against Poverty (GCAP), the Ghana Federation of Disability Organisations (GFD), AMASBIF, Mali, Polycom, Kenya and SDGs Kenya Forum*. <https://gcap.global/wp-content/uploads/2021/08/Paper-3-LNWB-Women-with-Disabilities-in-Africa.pdf>. Accessed at 18/11/2022.
- Emirie, G., Iyasu, A., Gezahegne, K., Jones, N., Presler-Marshall, E., Tilahun, K. & Yadete, W. (2020). Experiences of vulnerable urban youth under COVID-19: the case of youth with disabilities. UNFPA, Ministry of Women, Children and Youth, Gender and Adolescence: Global Evidence. https://www.gage.odi.org/wp-content/uploads/2020/08/UNFPA_the-case-of-youth-with-disabilities.pdf
- Emuron, E. & Christensen, A. (2020). *COVID-19: Income Loss, Violence Risk and the Response of Persons with Disabilities and their Representative Organisations in Uganda*. Inclusion Works / ADD International.
- Fill, M. M. A., Miller, A. M., Wilkinson, R. H., Warren, M. D., Dunn, J. R., Schaffner, W. & Jones, T. F. (2018). Educational disabilities among children born with neonatal abstinence syndrome. *Pediatrics*, 142(3). <https://doi.org/10.1542/peds.2018-0562>
- Gentilini, U., Almenfi, M. B. A., Iyengar, T. M. M., Okamura, Y., Downes, J. A., Dale, P. & Aziz, S. (2022). *Social protection and jobs responses to COVID-19*. World Bank.
- Kassa, T. A., Luck, T., Bekele, A. & Riedel-Heller, S. G. (2016). Sexual and reproductive health of young people with disability in Ethiopia: a study on knowledge, attitude, and practice: a cross-sectional study. *Globalization and Health*, 12(1), 1–11. <https://doi.org/10.1186/s12992-016-0142-3>
- Mizunoya, S. & Mitra, S. (2013). Is there a disability gap in employment rates in developing countries? *World Development*, 42, 28–43. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2012.05.037>
- Samboma, T. A. (2021). Leaving no one behind with Intellectual disability during COVID-19 in Africa. *International Social Work*, 64(2), 265–269. <https://doi.org/10.1177/0020872820967413>
- Shakespeare, T., Bright, T. & Kuper, H. (2018). *Access to health for persons with disabilities*. United Nations High Commissioner for Human Rights.
- Sida (2015). Disability rights in Sub-Saharan Africa. *Sida: Sandre consectetue volenissetem dolore corpero faccum nos alit, cortie dolore modip et ex etuerostode (sida.se)* (Accessed on 18/11/2022).
- UN (2006). United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. In Walsham, M., Kuper, H., Banks, L. M. & Blanchet, K. (2019). Social protection for people with disabilities in Africa and Asia: A review of programs for low-and middle-income countries. *Oxford Development Studies*, 47(1), 97–112. <https://doi.org/10.1080/13600818.2018.1515903>
- UNESCO (2020). *Rapid Impact Assessment of COVID-19 on persons with Disabilities in Zimbabwe*. Available on: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375260?posInSet=1&queryId=9223b8ff-d3b7-4e1a-802c-cd4b626266f1>
- WHO (2001). *International Classification of functioning, disability and health: ICF*. World Health Organization.
- WHO (2011). *World report on disability*. World Health Organization.
- Yang, Y., Li, W., Zhang, Q., Zhang, L., Cheung, T. & Xiang, Y. T. (2020). Mental health services for older adults in China during the COVID-19 outbreak. *The Lancet Psychiatry*, 7(4), E19. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30079-1](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30079-1)

FAZEKAS-VINKOVITS Ágnes Sarolta

ELTE BGGYK Fogyatékosság és Társadalmi Részvétel Intézet

fazekas.agnes.sarolta@barczi.elte.hu <https://orcid.org/0000-0002-7460-2077>

A zümmögő szavak és ami mögöttük rejlik

Befogadás és Sokszínűség érvényesítése a CHARM-EU Európai Egyetemi Szövetségben

Absztrakt

A tanulmány célirányosan ismerteti a CHARM-EU (CHallenge-driven, Accessible, Research-based, Mobile European University) Európai Egyetemi Szövetség munkáját, a sokszínűség, a hozzáférés, részvétel és a társadalmi befogadás területén. Áttekintő módon, valamint 6-os társadalmi befogadás (*Inclusiveness*) munkacsoport szemszögéből rámutat a főbb lehetőségekre és kihívásokra, melyek hatással voltak a tervezési, végrehajtási és értékelési folyamatokra. 2019 és 2022 között a CHARM-EU programban többek között lehetőség nyílt az egyetemes tervezés oktatásban (Fazekas, 2018) történő gyakorlati megvalósítására, hosszabb távú tesztelésére. A megszerzett tapasztalatok, eredmények megítélésem szerint modellként szolgálhatnak mind a nemzetközi, mind a hazai felsőoktatási szakmai diskurzus és a gyakorlat számára.

Kulcsszavak: sokszínűség, populáció változatos összetétele, hozzáférés, részvétel, társadalmi befogadás, felsőoktatás, egyetemes tervezés, CHARM-EU

What is behind the buzzwords

Mainstreaming Inclusion and Diversity in the CHARM-EU Alliance

Abstract

The study purposefully describes the work of CHARM-EU (CHallenge-driven, Accessible, Research-based, Mobile European University) European University Alliance in diversity, access, participation, and social inclusion. In a comprehensive way and from the point of view Working Group 6: Inclusiveness points out the main opportunities and challenges that impacted the planning, implementation, and evaluation processes. Between 2019 and 2022, the CHARM-EU Alliance, among many achievements, provided opportunities for the practical implementation and long-term testing of universal design in education (Fazekas, 2018). The acquired experiences and results can serve as a model for international and domestic higher education professional discourse and practice.

Keywords: diversity, diverse composition of the population, access, participation, social inclusion, higher education, universal design, CHARM-EU

A zümmögő szavak és ami mögöttük rejlik

Befogadás és Sokszínűség érvényesítése a CHARM-EU Európai Egyetemi Szövetségben

Új víziók az európai felsőoktatás területén

A 21. századi globális felsőoktatás számos kihívással szembesül, melyekhez új szemléletmóddal szükséges hozzáállni, és új megoldásmódokkal szükséges válaszolni. A globális változásokra való reflektálás és cselekvési terv európai szinten is megindult. Az EU vezetői felvázolták a 2017-es göteborgi csúcstalálkozón az oktatás és kultúra területén új jövőképeket. Az *Európai Egyetemek* című kezdeményezés is ezen összetett cselekvési terv szerves része. Kulcsmotívumként jelenik meg az európai felsőoktatási intézmények nemzetközi versenyképességének ösztönzése, az innováció, valamint a minőségi oktatáshoz történő hozzáférés is. Az Európai Tanács közleményében úgy fogalmazott: „a kezdeményezés döntően hozzá fog járulni az innovatív, világviszonylatban versenyképes és vonzó európai oktatási térség és Európai Kutatási Térség nagyívű elképzelésének az európai felsőoktatási térséggel teljes szinergiában történő megvalósításához, mégpedig azáltal, hogy elősegíti a felsőoktatás, a kutatás és az innováció kiválósági dimenziójának megerősítését, és ezzel egyidejűleg előmozdítja a nemek közötti egyenlőséget, az inkluzivitást és a méltányosságot, lehetővé teszi az európai felsőoktatási intézmények közötti zökkenőmentes és ambiciózus transznacionális együttműködést, valamint inspirálóan hat a felsőoktatás átalakítására” (European Commission, 2017, 1).

A minőségi oktatáshoz történő hozzáférés elősegítése számos előnnyel jár mind az egyének, mind a társadalom számára, többek között a gazdasági növekedés és a társadalmi kohézió motorja. A hozzáférést, a részvételt elősegítő és a diszkriminációt csökkentő számos intézkedés ellenére sokan továbbra is kirekesztődnek, és számos akadállyal szembesülnek a felsőoktatáshoz történő hozzáférés és a felsőoktatásban való részvételt illetően. A diverzitás, társadalmi befogadás kérdéskörét nem lehetséges elszigetelten kezelni a felsőoktatás kormányzásában és széleskörű és szerteágazó szervezeti működésében. A felsőoktatási szektor, valamint az intézmények stratégiai irányainak és azok megvalósításaikor elengedhetetlen az egyének teljes és eredményes részvételét akadályozó strukturális akadályok feltérképezése és a cselekvés (CHARM-EU, 2022a).

CHARM-EU CHARM-EU

Európai Egyetemi Szövetség

Illeszkedve a globális kihívásokhoz és az európai jövőképhez, a CHARM-EU Európai Egyetemi Szövetség (*CHALLENGE-driven, ACCESSIBLE, RESEARCH-based, MOBILE European University*), Erasmus+ társfinanszírozással, 2019-ben jött létre. A CHARM-EU egyike volt az első, 2019-es pályázati felhívásban kiválasztott 17 európai egyetemi szövetségnek. Jelen pillanatban 44 európai egyetemi szövetség működik Európa-szerte (European Union, 2020). A Barcelonai Egyetem (koordinátor), a Trinity College Dublin, az Utrechti Egyetem, a Montpellier Egyetem és az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) közösen alkotják a konzorciumot (European Union, 2019). 2019 és 2022 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem két munkacsomag, a mobilitás (*WP5 Mobility*) és a társadalmi befogadás (*WP6 Inclusiveness*) munkacsomagok vezetéséért volt felelős. A CHARM-EU az európai felsőoktatás minőségének, inkluzivitásának és versenyképességének előmozdításán is dolgozik. A CHARM-EU új egyetemi modellként rendkívüli lehetőséget kínál az innovációra és az inklúzió kezdetektől történő megvalósítására (azaz nem retrospektív módon biztosítja a hozzáférést és a részvételt). A középpontban a változatos összetételű hallgatói és munkavállalói populáció szükségleteihez lehető legnagyobb mértékben illeszkedő befogadó szervezeti kultúra, működés és oktatási, tanulási környezet megtervezése, kialakítása áll. A CHARM-EU víziójában és küldetésnyilatkozatában egy olyan innovatív egyetemi modell kialakítását tűzte ki célul, amely azonosítja és reflektál a társadalmi kihívásokra, helyi és globális megoldásokat keres a széleskörű közösség együttműködésével. Kiváló gyűjtőtégely a CHARM-EU, mely számos globális, európai felsőoktatási intézmény és európai felsőoktatási szövetség jó gyakorlataihoz nyit ablakot. Ezentúl az Európai Bizottság oktatási, kulturális, foglalkoztatási és szociális ügyekért, valamint társadalmi befogadásért felelős főigazgatóságának területeihez kapcsolódó kutatások, hálózatok és iránymutatások, ajánlások is csak egy karnyújtásnyira vannak (Fazekas & Johnson, 2022).

A CHARM-EU WP6 társadalmi befogadás (Inclusiveness) munkacsoport

A társadalmi befogadás (CHARM-EU WP6 *Inclusiveness*) munkacsoport a CHARM EU és mesterképzése szervezeti felépítésében központi jelentőséggel bír, az inkluzivitás és diverzitás területére összpontosít, mely hatással van a szervezeti kultúra és működés minden területére. A projekt kezdetén a megfelelő forrásallokáció tervezésének hiányára válaszolva és megoldást biztosítva, a mesterképzés során a CHARM-EU WP6 ideiglenes CHARM-EU Sokszínűségi és Befogadási Irodaként működött 2021 januárja és 2022 decembere között. Továbbá a teljes projektidőszak alatt (2019–2022) szakértői munkacsoportként működött, amely folyamatosan támogatta és együttműködött az érintett partneregyetemi és CHARM-EU-szereplőkkel, szervezeti egységekkel annak érdekében, hogy mindenki elkötelezett maradjon a befogadó CHARM-EU-élmény megteremtése mellett. A munkacsoport a CHARM-EU

kapacitásával és erőforrásaival összhangban támogatást nyújtott, valamint azoknak a strukturális akadályoknak az eltávolításán dolgozott, melyek akadályozzák a hallgatók és a személyzet hozzáférését és részvételét.

Az inklúzió és diverzitás értékalapú megközelítésétől a gyakorlati megvalósításáig vezető út

A tanulmány áttekintést nyújt a felsőoktatás általános strukturális akadályairól és lehetőségeiről, valamint az alábbi szempontok mentén a 6-os munkacsoport nézőpontjából végigkalauzolja az olvasót azokon a főbb mérföldköveken (a teljesség igénye nélkül), melyek kulcsfontosságúak voltak a CHARM-EU szervezeti kultúrájának, szervezeti működésének és a mesterprogram formálásában. További munkacsoportok is említésre kerülnek, de mindig a 6-os csoporttal összefüggésben.

Az alábbi szempontok, területek kerülnek részletesebb kifejtésre:

- Értékek, alapelvek
- A zűmmögő szavak és ami mögöttük rejlik
- A szervezeti felépítés, együttműködés és attitűdök formálása
- Mesterképzés
- A képzés és az oktatási-tanulási környezet kidolgozása és működtetése
- Eredmények

Értékek, elvek szerepe a 21. századi felsőoktatásban

Nemzetközi szinten számos tanulmány, kutatás foglalkozik az értékalapú felsőoktatás (*value-based higher education*) kérdéskörével. A tanulmány keretei nem terjednek ki arra, hogy a különböző és sokszor egymáshoz feszülő álláspontokat, véleményeket, szakmai diskurzust részleteiben vizsgálja, valamint elmélyüljön a kiválóság és inkluzivitás (*Inclusive Excellence*) (Arató & Varga, 2015) kérdéskörében. Ezeket érdemes egy későbbi szakmai munka során részletezni. A szerző jelen tanulmányban alapvetőnek tekinti azokat a globális és európai alapelveket, értékeket, melyeket az Európai Unió alapdokumentumaiban meghatároztak (European Commission, n.a.).

A CHARM-EU alapvető értékeinek meghatározása

A kezdetektől fogva a CHARM-EU Európai Egyetemi Szövetség küldetése, jövőképe összhangban van a globális és európai célokkal (beleértve a Fenntartható Fejlődési Célokat – UN SDGs), értékrendszerekkel és alapelvekkel. A teljesség igénye nélkül

néhányat megemlítve: az emberi méltóság, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, sokszínűség, társadalmi befogadás, emberi jogok tiszteletben tartása (European Commission, n.a). A CHARM-EU értékeinek meghatározásai során a globális és európai értékeken túl mindegyik partneregyetem különböző értékei és alapelvei, így a társadalmi befogadás, diverzitás, esélyegyenlőség, méltányosság és továbbiak, összegyűjtésre kerültek. A 6-os munkacsoport közös alkotó folyamatának, illetve a CHARM-EU és a partneregyetek vezetőségével folytatott szakmai egyeztetések és a hivatalos elfogadás eredményeként jött létre a CHARM-EU inkluzivitás értéke.

A munkacsoport folyamatosan együttműködött a CHARM-EU szűkebb és tágabb közösségével, hogy ezen értékvállalás ne csupán üres frázis maradjon, s a közösség a tisztelet, az elszámoltathatóság, az őszinteség és az integritás légkörét alakítsa ki. Kulcsfontosságú volt, hogy a meghatározott értékek, alapelvek alkalmazása megjelenjen a CHARM-EU teljeskörű szervezeti működésében, kultúrájában, kormányzásában/vezetésében (*governance*), tevékenységeiben és a közösség cselekedeteiben, nyelvezetében, attitűdjében. Az inkluzivitás a CHARM-EU egyik alapvető értéknek jelenik meg a Szövetség leírásában: „A CHARM-EU egyik alapértéke a társadalmi befogadás. Erősen hiszünk a sokszínűség erejében, amely gazdagítja a tanulási tapasztalatokat, valamint az akadémiai vitát, és a tudásteremtést és -termelést. Társadalmi felelősségünknek tekintjük egy nyitott, barátságos/üdvözlő és biztonságos környezet kialakítását, amely az inkluzivitáson, az együttérzésen és a kölcsönös tiszteleten alapul, ahol a különböző háttérrel, megélt tapasztalatokkal, körülményekkel és szükségletekkel rendelkező egyének együtt tanulhatnak, dolgozhatnak és szolgálhatnak. Elkötelezettek vagyunk a tanítás és tanulás kiválóságának megteremtése mellett azért, hogy megfelelő struktúrákat és szolgáltatásokat biztosítsunk, amelyek eltávolítják a siker akadályait, és támogatják a hallgatók és a személyzet hozzáférési és részvételi igényeit.” (CHARM-EU, 2020).

A projekt záróévében, 2022. szeptember 16-án a CHARM-EU Inclusion Konferencián Dr. Hamar Imre professzor, az ELTE nemzetközi ügyekért felelős rektorhelyettese külön kiemelte, hogy „a CHARM-EU lépéseket tesz annak érdekében, hogy a szakpolitikai dokumentumokból a befogadást és a sokszínűséget a mindennapi felsőoktatási tapasztalatainkba vigye” a partnerintézmények szervezeti kultúrájának és irányítási modelljeinek átalakításával (CHARM-EU, 2022a).

A zümmögő szavak és ami mögöttük rejlik

A társadalmi befogadás, a diverzitás, méltányosság, egyenlő esélyű hozzáférés tárgyköre a mind a globális és az európai oktatási térség stratégiai keretében kiemelkedő helyet foglal el.¹ (EU Commission, 2022). Az inklúzió és diverzitás terminusokat lehet szűkebben és tágabban értelmezni. Az inklúzió fogalma azonban továbbra is meglehetősen homályos marad, gyakorlati megvalósítása pedig pontosításra szorul. Figyelembe véve a globális, európai, tagállami és helyi jogszabályi környezetet, társadalmi, kulturális szövetrendszereket, követve a jogszabályi környezetet, azonban ezen túlmutatva, a CHARM-EU-ban azt a tudatos döntést hoztuk, hogy a sokszínűség és a befogadás holisztikus, interszekcionális és az emberi jogokon alapuló meg-

¹ <https://education.ec.europa.eu/hu/about-eea/strategic-framework>

közelítése szerint dolgozunk a munkacsoportban, és ezt a megközelítést kívántuk és kívánjuk a közösség körében is megerősíteni. Mindezt a CHARM-EU Inclusion Konferencián is megerősítettem (CHARM-EU, 2022a).

Diverzitás

„A különböző csoportok vagy egyének egymástól eltérő dimenziójaként értelmezhető. Itt is van paradigmaváltás: ahelyett, hogy teherként tekintenénk a sokféleségre, döntő fontosságú, hogy potenciálként tekintsenek erre az emberek, felkarolva, ünnepeelve gazdag dimenzióit. Az egyének megerősítését, felvérteződését, felvértezését (empowerment) is magában foglalja, hogy az egyének tiszteljék és értékeljék, ami megkülönbözteti őket. A változatosság normális.” (Fazekas & Shparber, 2021, 8).

Társadalmi befogadás

Doktori értekezésemben Varga Aranka (2013) munkáját idéztem: „Hangsúlyozza, hogy a társadalmi befogadás (inklúzió) középpontjában az emberi létezés sokszínűségének, különbözőségének elfogadása, tisztelete áll. A következőket írja: A legfontosabb különbség a két fogalom [a szerző az integráció és inklúzió fogalmára utal (Fazekas Ágnes Sarolta)] között tehát az, hogy az integráció csoportokba oszt, az inklúzió viszont heterogén csoportról beszél, ahol az együttélés, együtt érvényesülés kap hangsúlyt. [...] Az inklúzió esetén kölcsönös befogadást jelent, az együtt érvényesülés pedig az egyénekből megjelenő sokféleségre történő hatékony és eredményes reagálást. Az inklúzió értelmezése tehát egyszerre folyamat és cél, melyben a különbözőség vitathatatlan tény. [...] Az inklúzió eléréséhez kettős megközelítés szükséges: a kizáró korlátok felszámolása érdekében a társadalomra és a kirekesztett személyekre egyidejűleg figyelmet kell fordítani. Az inkluzív szemlélet a különbözőség elismerését az alapvető emberi jogokat szem előtt tartva teszi ezt.” (Fazekas, 2018, 65).

Az alulreprezentált csoportok meghatározása

„Az alulreprezentált csoportok a felsőoktatásban alulreprezentált, meghatározott csoportokhoz tartozó hallgatókra utalnak. Bár a helyzet országonként eltérő, ilyen csoportok lehetnek többek között, őslakosok, etnikai kisebbségek, bevándorlók, alacsony társadalmi-gazdasági háttérű, vidéki és/vagy távoli területeken élő, valamint fogyatékossgal élő diákok.” (Santiago et al., 2008, 45).

A munkacsoport egyik első produktuma a felsőoktatásba történő hozzáférést és a felsőoktatásban való részvételt elősegítő jogszabályi és szakpolitikai támogatórendszer feltérképezése volt. E munka eredményeképpen meghatározásra kerültek azok a kategóriák, élethelyzetek, körülmények, melyek az adott ország esélyegyenlőségi, egyenlő bánásmóddal kapcsolatos jogszabályozási keretrendszereiben védelem alatt állnak, hivatkoznak rájuk. A CHARM-EU *Inklúziós kérdőív* a nemzeti felsőoktatási törvények által védett csoportok feltérképezését célozta az öt ország-

ban. 11 közös dimenziót sikerült azonosítani, melyekre vonatkoznak nemzeti jogszabályok, egyetemi szakpolitikák támogatási mechanizmusok által az öt vizsgált országban:

1. életkor;
2. nemi identitás;
3. nemi alapú erőszak;
4. szexuális irányultság;
5. a faj fogalma (magában foglalja különösen a bőrszín, származás, illetve meghatározott etnikai csoporthoz való tartozás szempontjait);
6. vallás vagy meggyőződés;
7. gyermekek/további gondoskodás feladatai;
8. fogyatékoság;
9. krónikus betegségek;
10. mentális egészség és jólét;
11. alacsony jövedelmű / alacsony társadalmi-gazdasági háttér.

A kulcsfogalmaknak nincs egy végleges meghatározása. Különböző terminológiák találhatók nemzetközi és nemzeti szinten. A terminológiák között nemzeti határokon átnyúló eltérések lehetnek; a terminológiák más publikációkban eltérően szerepelhetnek. A definíciók nemzetközi dokumentumokból és elismert felsőoktatási információs központokból kerültek összegyűjtésre, mint például az Office for Students (OfS), egy független állami szerv, illetve az Egyetemek és Főiskolák Felvételi Szolgálat (Egyesült Királyság), valamint további, CHARM-EU partnerországokban található információs központok segítségével.

Világszerte tapasztalható és megtalálható különböző szervezetek, projektek működésében a sokszínűség, társadalmi befogadás fogalmainak említése, ugyanakkor jelentőségteljes alkalmazásuk és elszámoltathatóságuk elmarad. Mindez hatással van arra, hogy a bizalom és elkötelezettség csökken maga az inklúziós ethosz iránt. Azok a szereplők, melyek jelentőségteljesen kívánják beépíteni e szempontokat, ketős helyzettel szembesülnek. Egyrészt egy belső versenyhelyzetben vannak azokkal szereplőkkel, akik ugyanezen a területen végzett munkájukkal felszínesen közelítenek a tárgykörhöz, s ezáltal tudatosan, vagy tudattalanul is leértékelik a fogalmak jelentését, csökkentik a terület iránti bizalmat. Másrészt, amikor olyan területekre kerül bevezetésre ezen ethosz, ahol eddig nem volt hagyománya, ott számos alkalommal a szervezet, illetve az egyének részéről tapasztalható egy bizonyos fokú aggodalom, ellenállás, illetve a terület megkérdőjelezése. A sokszínűség, diverzitás területével foglalkozó szereplők többdimenziós térben dolgoznak, összehasonlítva azokkal a területekkel (például marketing, kommunikáció stb.), amelyek már szerves részei az intézményi kultúrának, működésnek, beleértve a szervezeti beágyazottság megkérdőjelezhetetlenségét, valamint a megfelelő forrásallokációk (például humánerő, pénzügyi, tárgyi és időbeli stb. erőforrások) biztosítását. A területért felelős személyek részéről több energiabefektetés, magasfokú küldetés tudat szükséges annak érdekében, hogy ezekben a komplex helyzetekben jelentőségteljes módon változást tudjanak eredményezni, mely remélhetőleg lassan szerves részét képezi az intézményi működésnek. Ezt a folyamatos és áldozatos befektetést nem lehet kispórolni a változás-/változtatásmenedzsment során. Ennek az egyenletnek a megoldásához természetesen szükségesek a szervezet részéről az olyan őszintén ér-

deklődő kollégák, akik látnak a területben értéket, és nem egyből ellenállnak, hanem nyitottak a diskurzusra. Az ő szerepük kiemelkedő, hiszen ők lesznek igazán azok a szereplők, akik megindítói és nagykövetei lesznek a változás folyamatának (Fazekas, 2022).

A CHARM-EU szervezeti felépítésének és együttműködéseinek formálása

Történeti és intézményi hagyományok

Világszerte és az Európai Unió országaiban változatosak a társadalmi problémák, kihívások és az országok által meghatározott stratégiák. A társadalmi, politikai berendezkedés miatt a különböző országok különböző időszakokban léptek a társadalmi befogadás jelentőségteljes megvalósításának útjára. A hazai rendszerváltás óta igen rövid idő telt el, s így nem összehasonlíthatók a hazai és az az uniós országokban elért eredmények. Ugyanakkor nagy lehetőség rejlik abban, hogy a tagállamok egymástól tanulhatnak (figyelembe véve saját körülményeiket) arról, hogy hogyan járuljanak hozzá egy befogadóbb társadalom, egy befogadóbb Európa létrehozásához (Kottman et al., 2019).

2019–2022 között az ELTE vállalta a mobilitás és inklúzió munkacsoportok koordinálását. Támaszkozva a nemzetközi szakmai környezet történetiségére, fejlődési ívére, a szakirodalom és felsőoktatási intézmények gyakorlatára, az inklúziós munkacsoport vezetőjeként azzal a feltételezéssel indultam neki a közös együttműködésnek, hogy az inkluzivitás, diverzitás szempontjainak szervezeti kultúrában és működésben való érvényesítése könnyedebben megvalósítható lesz egy olyan nemzetközi konzorciumban, melynek nyugat-európai országok is tagjai. Azaz, hogy a konzorciumban részt vevő partnerországok, többek között például Írország vagy Hollandia, történelmileg már sokkal korábban megkezdték a diverzitás, inklúzió területén folytatott munkájukat. Idetartozik többek között a jogszabályozási környezet kialakítása, különböző országos szervezetek létrehozása és az oktatás szintjein szervezeti egységek létrehozása, valamint az inkluzív oktatás, egyetemes tervezés keretrendszerének ismerete és gyakorlati alkalmazása. Példaként szolgál a Trinity College Dublin projektje, az Inclusive Curriculum vagy Kjetil Knarlag cikkében ismertetett *UDDL – a Universal Design for Learning – Jogosítvány a tanuláshoz: az UDL európai perspektívája* című program (Knarlag, 2016). A feltételezésem további részét képezte, hogy a közös együttműködés megindítása kölcsönös lesz, azaz a különböző munkacsoportok kezdettől fogva proaktívan és érdeklődően fognak odafordulni az inklúziós munkacsoportokhoz, egyrészt megismertetve saját gyakorlataikat, eredményeiket, másrészt feltárva azt, hogy milyen módon lehetséges együtt dolgozni és meghatározni a munka közös metszeteit.

A feltételezések csupán részben, illetve nem igazolódtak be. Továbbá elenyésző módon, de mégiscsak fellelhető volt néhány olyan hang, mely szkeptikus volt iránta, s megkérdőjelezte, hogy miért pont egy kelet-közép-európai ország egyeteme felelős az inklúzió és diverzitás területéért (Hayhoe & Pan, 1996). A látható és láthatatlan előítéletek, valamint a láthatatlan és íratlan hatalmi dimenziók és a tudás, szakmai

értelem területén is tapasztalható globális kelet és globális nyugat témakörét jelen tanulmány csak felveti, s az olvasóra bízva ezen gondolat további fejtegetését. Országhatártól függetlenül, ezen a ponton a különböző szereplők, szakemberek, érintettek, civilek – és a felsorolás végtelenen – munkája előtt illő és kell fejet hajtani (Navarro, n.a).

A működési mód irányának megváltoztatása

2019-ben a CHARM-EU közössége a pályázatírás és a működés megkezdése elején alapvetően az értékrendszerbeli megközelítéssel rendelkezett a befogadásról és a sokszínűségről. A CHARM-EU kihangsúlyozta, hogy érvényesíteni kell a munkacsomagokban és a teljes szervezeti működés során a befogadás és a sokszínűség szempontjait. A javasolt munkamódszer az egy csapatban/munkacsomagban dolgozó szakértők bevonását irányozta elő, a többi munkacsomagtól és csoporttól elkülönítve. A munkacsoportok szervezése során a 6-os munkacsoport különálló csoportként jelent meg a szervezeti működésben.

Az együttműködés megkezdésekor nem volt gyakorlati értelemben kidolgozva, hogy a különböző munkacsoportok, hogyan fogják kiépíteni az inklúziós munkacsoporttal való kapcsolódást, együttműködést. 2019 végén, valamint 2020 elején a munkacsoport új munkaszervezési módot, irányt és új együttműködési modellt javasolt és indított el, különböző kapcsolódási lehetőségeket és együttműködést kínált, melytől kívánta biztosítani, hogy a különböző eljárások, dokumentumok és a mesterképzés kidolgozása és működtetése lehetőleg a kezdeti pillanattól már inkluzív és diverz legyen.

2019 és 2022 között a CHARM-EU WP6 „valós idejű jégtörőként”, a felmerülő kérdésekre, igényekre, helyzetekre folyamatosan és azonnal reagáló munkacsoportként működött annak érdekében, hogy a befogadás és a sokszínűség szerves részét képezzék a CHARM-EU működési és szervezeti kultúrájának. A munkamódszer további munkaterhelést eredményezett, amelyre a projekt elején nem számítottak. Ugyanakkor a munkaszervezés ezen formája mutatta meg igazán a szövetség számára, hogy mit is jelent a mindennapok gyakorlatában az inklúzió és diverzitás, és mit jelent jelentőségteljesen változtatást elérni.

Közös alkotás

A munkacsoportokkal, szervezeti egységekkel, az oktatásért felelős tervező csapatokkal és további számos szereplővel történő jelentőségteljes együttműködések létrehozása valósult meg. Ezen együttműködések célja az volt, hogy megfelelő támogatást, útmutatást kapjanak a kollégák, hogy a feladataikba szöjék bele az inkluzivitás szempontjait. Az inkluzivitás ellenőrző listája, a dokumentumok áttekintése és közös létrehozása, valamint a párbeszéd olyan munkacsomagokat támogattak, amelyek a befogadást és a sokszínűséget tükrözik munkájuk tervezése és kivitelezése során.

Szakmai anyagok készítése

A munkacsoport különböző területeken hozott létre a CHARM-EU szervezeti működését befolyásoló inkluzív eljárási mechanizmusokat, szakmai anyagokat, a mesterképzést és az oktatás mindennapjait támogató szakmai anyagokat és eszköztárakat. Ezekre úgy került sor, hogy a munkacsoport vezetője aktívan és folyamatosan követte a projekt fejlődését, és folyamatosan figyelemmel kísérte azokat a területeket, melyek fejlesztéséhez szükség volt a munkacsoport közreműködésére és véleményezői szerepkörére.

A csoport tagjainak meghatározott szerepei és feladatai voltak. Számos alkalommal aktívan részt vettek, és szakértői, tanácsadói szerepkörben is dolgoztak a különböző munkacsoportok munkájában, a tervezési szakasztól kezdve a megvalósításon át az értékelésig. A munkacsoport tagjai megvitatták a másik munkacsoportnak nyújtott szakmai tanácsokat, szakmai anyagok tervezeteit, így ezen gondolatok már szintetizálódtak, és ily módon gazdagították mind a munkacsoport tudását, nézőpontját, mind a különböző munkacsoportok tevékenységeit. Bár ez a megközelítés a tagok munkaterhelésének növekedését jelentette, ugyanakkor rövid, közép- és hosszú távon is megtérülő befektetés volt, mert mindez azt eredményezte, hogy a CHARM-EU produktumai és a mesterképzés kialakítása sokkal jelentőségteljesebben tartalmazták az inklúziós szempontokat. Mindez természetesen egy hosszas tanulási folyamat volt, mely során tapasztalható többféle megközelítés, számos buktató és visszaesés, ugyanakkor mindezeket alapvetően a nyitottság, fejlődni vágyás és a terület iránti őszinte kíváncsiság jellemezte. E tanulmány korábbi részeihez kapcsolódva és megerősítve azokat: az érdeklődő őszinte kíváncsiság, sőt még a konfliktusok is az támasztják alá, hogy a szereplők végig viszik a különböző folyamatokat, és nem apatikusan, felszínesen fognak hozzá a területhez. Ez tanúbizonyosság arra, hogy a CHARM-EU a saját fejlődéséért és az innovációs fejlődésért megküzdve bebizonyította, hogy lehetséges, van remény arra, hogy az inklúzió és diverzitás területén jelentőségteljes változás történjen, és pont a terület iránti bizalom megerősítésre vagy visszaállításra kerüljön (Fazekas, 2022).

„A Fenntarthatóság globális kihívásai” CHARM-EU mesterképzés

A mesterképzés kidolgozása 2020-ban indult meg, a program meghirdetése, a felvételi időszak 2021 tavaszán, működtetése pedig 2021 szeptemberében indult meg. Jelen tanulmány időben a mesterképzés 2021. szeptember és 2023. február közötti időszakára fókuszál, mely időszak alatt két, a 2021-es és a 2022-es tavaszi jelentkezési időszak zajlott le.

Már 2020 és 2021 között az inklúziós munkacsoport rámutatott azokra a beavatkozási területekre, melyek szükségesek ahhoz, hogy a mesterképzés az adott globális, európai uniós tagállami, jogi és szervezeti, működési keretek között megfeleljen az esélyegyenlőségi, méltányossági, anti-diszkriminációs irányelveknek, jogszabályi keretrendszereknek.

A CHARM-EU pályázat tervezési időszakában számos olyan forrásallokációs kihívásra derült fény, mely abból adódott, hogy a területet inkább értékorientált megközelítéssel értelmezték. A megközelítési és forrásallokációs kihívások akadályozták azt, hogy a mesterképzést támogató CHARM-EU közös adminisztrációs központban legyen lehetőség külön a diverzitással és inklúzióval foglalkozó szervezeti egységet létrehozni. A munkacsoport több ízben jelezte ezen strukturális akadályt, azonban az adott időszakban ennek megoldására nem volt lehetőség. A mesterképzés létrehozásával és működtetésével a CHARM-EU egy sajátos, komplex jogszabályi környezetbe – a felsőoktatási és esélyegyenlőségi, egyenlő esélyű hozzáférést biztosító, anti-diszkriminációs szabályozás keresztmetszetében – lépett be, még úgy is, hogy nem jogi entitás. Ez azt is jelentette, hogy bár a CHARM-EU sajátos státuszú, a mesterképzést akkreditált partnerországoknak meg kell felelnie a különböző globális egyezményeknek (a teljesség igénye nélkül egyet kiemelve: UNCRPD, 2006), európai uniós és tagállami esélyegyenlőségi, anti-diszkriminációs szabályozásoknak (Fazekas, 2022a). Ezt a strukturális akadályt olyan köztes megoldással oldotta fel az inklúziós munkacsoport, hogy 2021 tavaszától ideiglenes CHARM-EU Inklúziós Irodaként működött. A szervezeti működésben ez azt jelentette, hogy megmaradt, mint szakértői munkacsoport, amely folyamatosan tanácsot nyújt, együttműködik az érintett szervezeti egységekkel, különböző hallgatói szolgáltatói szervezeti egységekkel, és a mesterképzésért felelős oktatókkal, tervezői csoportokkal annak érdekében, hogy mindenki elkötelezett legyen a befogadó CHARM-EU-élmény megteremtése mellett.

A világ számos felsőoktatási intézményében sokszor tapasztalható, hogy a hozzáférés, részvétel, inkluzivitás tárgyköre a szolgáltatásnyújtás köré épül (Abrams, 2019). Elismerve ezt az irányt, ugyanakkor tovább lépve ezen, a munkacsoport rávilágított, hogy ezt a kérdéskört stratégiailag és alapvetően az egyetemvezetés/irányítás (*governance*) szempontjából is meg kell fontolni. A CHARM-EU küldetése, hogy úttörő és modell legyen az Európai Felsőoktatási Térségben, nagyobb számú inkluzív, rugalmas, hallgatóközpontú tanulási élményt kínálva. A CHARM-EU egyik értéke a befogadás. Fontos, hogy a befogadás mélyrehatóan és szisztematikusan beépüljön a CHARM-EU alapvető stratégiai és irányítási struktúráiba. Mindez növeli a CHARM-EU hírnevét, mint innovatív és úttörő egyetemi modellt. Az egyetem nem csupán a tudás átadásáról szól, hanem a méltányosság, a társadalmi igazságosság és a sokszínűség tiszteletben tartásáról is gondoskodik a jövő vezetői között, azzal a közös céllal, hogy igazságosabb, befogadó társadalmakat hozzanak létre. 2021 decemberétől kezdődően a munkacsoport hangsúlyosan állást foglalt, és különböző egyeztetéseken vett részt, hogy hangsúlyozza és alátámassza, hogy az inklúzió és sokszínűség kérdését nem csupán szolgáltatási elemként kell tekinteni, hanem a felsőoktatási intézmények / CHARM-EU entitás átfogó stratégiai szempontjaként is. A 2021 ősze óta folyamatosan formálódó CHARM-EU új vezetési/kormányzási modelljében az új név *CHARM-EU Diversity, Equity and Inclusion Office*, mely a CHARM-EU kormányzási struktúra szerves részét képezi, és sajátos helyet foglal el benne.

A munkacsoport és egyben ideiglenes iroda, együttműködve a CHARM-EU közösségével, különböző beavatkozásokat (*inclusion measures*) tett, hogy a felsőoktatáshoz való hozzáférhetőséget és a felsőoktatásban történő részvételt elősegítse, figyelembe véve a felsőoktatás különböző szintjein (globális, európai, nemzeti, (re-

gionális) helyi szinten) jelenlévő szabályozás, működési mechanizmusok kihívásait és lehetőségeit. A mesterképzés kidolgozásakor számos, inklúzióval és diverzitással kapcsolatos dimenzió nem azonnal a kezdeti pillanatban került egyeztetésre vagy közös tervezésre a 6-os munkacsoporttal. Ebben a folyamatban természetesen a különböző szereplők számára az inklúziós terület újdonsága, beágyazatlansága is szerepet játszott, illetve az, hogy a különböző szereplők „tervezőasztalain” és gondolataiban nem azonnal villant fel ezen szempontok figyelembevétele. A munkacsoport alapelveként az „Inclusion by Design” megközelítést alkalmazta és hangsúlyozta folyamatosan, mely arra utal, hogy a folyamatok inkluzív tervezése, megvalósítása és értékelése a kezdeti pillanattól, proaktív módon szükséges, nem pedig utólagos, retrospektív módon (Rose et al., 2014).

Konkrét eredmények, egyebek mellett a következők:

1. a befogadási és sokszínűségi szempontok (hátránykiegyenlítés) alkalmazása a felvételi eljárás folyamatán belül (a befogadás és a sokszínűség szempontjainak érvényesítése a CHARM-EU kontextusában egyaránt szolgált a változatos összetételű hallgatói populáció felsőoktatáshoz történő hozzáférését és részvételét akadályozó társadalmi akadályok csökkentéséről, valamint arról, hogy a program tükrözze a globális és európai populáció sokszínűségét népszerűség – I. Tempus, 2016; a hátránykiegyenlítést biztosító (méltányosság) pontszámítási folyamat mindkét szempontot tükrözte;
2. a pénzügyi támogatási mechanizmusok, ösztöndíjrendszerek kidolgozása és alkalmazásuk;
3. tanulmányok során a szükségletfelmérési folyamat kidolgozása és alkalmazása;
4. a vezetési/kormányzási modell formálása;
5. szakpolitikai anyagok, protokollok kidolgozása, véleményezése;
6. szakmai továbbképzések a CHARM-EU munkacsoportjai és oktatói, valamint hallgatói számára.

A CHARM-EU WP6 számos hiányosságra rámutatott, és ezek megoldásaként számos struktúrát átalakított. Jelen tanulmány sorai megkísérlik, ugyanakkor nem tudják visszaadni teljes mértékben azt a sok szakmai egyeztetést, tudatosságnövelést, szemléletformálást, a szakmai érvek ütköztetését, melyeknek eredménye akár néhány sorban is összefoglalható. Az olvasó most felvethetné, a szerző ragadja meg és ismertesse mindazokat a kvalitatív és kvantitatív méréseket, értékeléseket, előzetes felméréseket és utókövetéseket, melyek a CHARM-EU elmúlt időszakában történtek. Valóban készült számos kvalitatív és kvantitatív mérés, értékelés, melyek mind a CHARM-EU-ban dolgozó kollégák és a mesterképzésbe bekapcsolódni kívánó, felvételt nyert, tanulmányokat folytató és diplomát szerzett hallgatókat célozták meg. Ezt a munkát a WP4 oktatási-tanulási környezetért felelős munkacsoport (*Teaching and Learning*) végezte. Ezen komplex méréseknek, értékeléseknek részét képezte az inkluzivitás, diverzitás dimenziója. Természetesen még részletesebb, mélyebb módon is lehetett volna ezen szempontokat vizsgálni, amennyiben korlátlan a humán, időbeli és pénzügyi forrásallokáció állt volna rendelkezésre. Összefoglalva: a CHARM-EU jövőjében tudatos építkezésre és több erőforrás-allokációra van szükség (azaz időre, emberi erőforrásokra és pénzügyi erőforrásokra). 2019-ben a pályázati írók egyáltalán nem feltételezték a CHARM-EU ilyen szintű átfarmálását, így ezen szempontok nem szerepeltek a 2019-es pályázati anyagban.

A képzés és az oktatási-tanulási környezet kidolgozása és működtetése

Célirányosan a CHARM-EU a képzéskidolgozás (*curricula design*), az oktatás, a tanulás és az oktatási-tanulási környezet (*teaching and learning*) dimenziójában az inklúzió és diverzitás értékeinek, valamint az inkluzív oktatás keretrendszerének, illetve az egyetemes tervezési modelleknek a gyakorlati alkalmazására, tesztelésére több lépésben és folyamatban került sor. A Trinity College Dublin és az Utrechti Egyetem volt felelős a 3-as, képzésfejlesztés (Curricula Design) és a 4-es (Teaching and Learning) munkacsoport koordinálásáért. A partneregyeteméről olyan kollégák csatlakoztak ezekbe a munkacsoportokba, akik képzésfejlesztés, oktatásmódszertan, oktatási és tanulási környezetfejlesztés területén szakértők. Az inklúziós munkacsoport proaktívan felvette a kapcsolatot mindkét munkacsoporttal, és meghatározásra kerültek a főbb feladatok.

Az együttműködés megkezdésekor nagyon érdekes felismerés, tapasztalat volt, hogy a 3-as és a 4-es munkacsoportokban dolgozó szakértők nem, vagy csak kevésbé ismerik az inkluzív oktatás, egyetemes tervezés modelljeit, keretrendszerét. Számos, főként nyugat-európai országban különböző kutatások, projektek, oktatás is folyik az inkluzív oktatás és az egyetemes tervezés témakörében (Thomas & May, 2010; Knarlag, 2016). Szükséges kiemelni, hogy lehetséges az is, hogy azok a kollégák, akik a témában szakértők, nem feltétlenül kapcsolódtak a CHARM-EU közösséghez, így óhatatlanul is kiestek a CHARM-EU látóköréből. Szakirodalmi alátámasztással együttes további feltételezések, hogy az oktatáshoz történő hozzáférés és az oktatásban való részvétel irodalma, az egyetemes tervezés megközelítés történetileg a fogyatékossgal élő személyek oktatásával kapcsolatos, és az ezzel foglalkozó szakemberek szakmailag inkább kapcsolódnak esélyegyenlőségi területekhez, hagyományhoz (Hockings, 2010). A francia, spanyol történelmi feltérképezést jelen tanulmány nem boncolgatja, ennek részletes kutatása egy későbbi kutatás részét képezi.

Figyelembe véve a partneregyetemek részéről a további humán erőforrás-bevonás lehetőségeinek határait, az inklúziós munkacsoport azonosította azokat a munkacsoportban már részt vevő kollégákat, akik e területtel teljesen vagy részben foglalkoztak. A munkacsoport az inkluzivitást mint oktatási alapelvet megalkotta, és beemelte a CHARM-EU közös oktatási alapelvei közé. Folytatva ezen munkát, az inkluzív oktatásról szóló fejezet bekerült a CHARM-EU pedagógiai alapelveinek gyűjteményébe (Fazekas, 2021).

Az elméleti megalapozást követően, illetve részben azzal párhuzamosan jöttek létre azok a szakmai tervező csapatok (*Curricula Core Design Teams*), akik feladata a mesterképzés, valamint az oktatási, tanulási környezet kidolgozása volt. A mesterképzés öt fő részterületből áll, mely az alapozással indul (*Preparatory*), ezt követően szakirányokra bomlik, nevezetesen *Élet és egészség (Life & Health)*, *Víz (Water)*, *Élelmiszer (Food)* szakirányokra, majd mindezt egy közös gyakorlati (*Capstone*) szakasz zárta. A képzés kidolgozási időszakában megalakultak a CHARM-EU Modul Tanácsadó Testületek (*Module Advisory Boards*). Feladatuk a konstruktív visszajelzések nyújtása és a szövetség alapvető céljainak, értékvallásainak, oktatási alapelveinek és pedagógiai útmutatásainak érvényesítése volt, hogy mindezek szerves

részét képezzék a képzés teljes egészének, a tervezéstől a megvalósításon keresztül a monitorozásig. A tanácsadó testület tagjai között szerepeltek a munkacsoportok is, akik konkrét visszajelzési irányelveket dolgoztak ki, melyek alapján a modulok egységes szempontok mentén szempontok mentén adtak visszajelzést. Az Inklúziós munkacsoport kidolgozott egy olyan inklúziós szempontrendszer, melyet a modulok tervezése és megvalósítása során érvényesíteni szükséges. A modulkoordinátorok előzetesen meghatározott időpontokban megosztották a modultervek eredményeinek tervezetét a kijelölt modul tanácsadó testületeivel. Az inklúziós szempontok felülvizsgálatot követően a modulokért felelős kollégák megosztották a visszajelzést csapataikkal, hogy azokat áttekintsék, és a releváns visszajelzéseket beilleszték a tervezési és megvalósítási folyamataikba. A kidolgozott szempontsor merítkezett Fazekas (2018) munkájából, a nemzetközi szakirodalomból és gyakorlatból, olyan felsőoktatási intézmények gyakorlataiból, ahol már széleskörűen dolgoznak, és tesztelik az egyetemes tervezést az oktatásban (Lombardi et al., 2015).

A kurzus anyaihoz, eszközeihez történő hozzáférés

Minden kurzus elején az adott oktató ellenőrizze az összes hallgatóval, hogy hozzáférnek-e az összes tananyaghoz, hogyan tudnak interakcióba lépni, használni az alkalmazott anyagokat, eszközöket (például IKT eszközök).

Inkluzív légkör kialakítása

Biztosítani kell, hogy az oktatók olyan szándékkal, tudással, eszközökkel és stratégiával rendelkezzenek, melyek támogatják minden (de mindenképp a lehető legtöbb) hallgató számára a befogadó tanítási és tanulási környezet kialakítását. Ez a következőkből áll: barátságos, biztonságos és tiszteletteljes tanulási környezet kialakítása a sztereotípiák elkerülésével, a tanulók motiválásával, az egyéni igények kielégítésével, valamint a tanulók elkülönítésének vagy megbélyegzésének elkerülésével.

Tananyagok diverzifikálása

Szükséges a különböző származás, nemzetiségek, saját megélt tapasztalatok stb. tartalom és szerzők révén való megjelenítése, nézőpontja/megközelítése.

Oktatók és további felsőoktatási szereplők, külső kulcsszereplők változatos összetétele

Különböző élethelyzetű személyek tagjai az intézményi állománynak. Szükséges a különböző élethelyzetű személyek jelentőségteljes bekapcsolódása a kurzusba, csökkentve ezáltal a sztereotípiákat.

Az oktatási módszertan diverzifikációja

A tanítási és tanulási tevékenységek (pl. peer-to-peer tanítás, cselekvés általi tanulás, csoportmunka, online munka, önálló munka) az összes hallgató – beleértve a különböző háttérrel, saját megélt tapasztalatokkal és szükségletekkel rendelkező hallgatókat – részvételét célozza meg.

Az értékelés diverzifikálása

A hallgatók munkája és teljesítménye értékelésének változatossága, a rendelkezésre álló lehetőségek (beleértve a témát és a formát, pl. online értékelés, portfólió, videoklip, blog, podcast, szóbeli prezentáció, csapatprojekt) segítségével történik (Lombardi et al., 2015; Fazekas, 2018).

A mindennapi tapasztalatgyűjtés, tesztelés és visszajelzések gyűjtésében az *Educationalist Közösség* aktívan szerepet vállalt. Ez a csoport az oktatókat és modulokat támogatta, és az összes oktatási alapelv és pedagógiai útmutatás (melyek része volt a inklúziós szempontok érvényesítése is) mindennapi gyakorlatba ültetését segítette. Az inklúziós munkacsoport vezetője része volt az *Educationalist Közösség*-nek, így az egyetemes tervezési modelleket következetesen tudta megismertetni a kollégákkal. Ezentúl személyre szabott szakmai továbbképzési konzultációkat is szervezett a munkacsoport az oktató kollégák, valamint a hallgatók részére. A visszajelzéseket pedig visszacsatornázták az általános értékelési folyamatokba.

Elért eredmények

A munkacsoport a kötelezően teljesítendő produktumok teljesítését meghaladta, és további gyakorlatban alkalmazható anyagokkal gazdagította a CHARM-EU-t és a mesterképzést. A négy eredeti produktum a következő volt:

(1) A *CHARM-EU Társadalmi Befogadás című felmérésének kulcsfontosságú megállapításai* nemcsak a CHARM-EU, hanem az Európai Felsőoktatási Térség számára is előnyösnek bizonyultak, mivel kevés tagállami és uniós szintű összehasonlító és részletes kutatás létezik a témában (Fazekas, 2022d).

(2) A *CHARM-EU Jó gyakorlatok az inklúzió és sokszínűség területén* összefoglalta a CHARM-EU partneregyetemeinek gyakorlatait. A tanulmány nívója, hogy egy részletes kritériumrendszeren keresztül nemcsak a sikerekről és lehetőségekről, hanem a kihívásokról is mélyreható információkat nyújtott (Fazekas, 2022b).

(3) A *CHARM-EU Inkluzivitási Cselekvési Terv* bemutatta, mit jelent a befogadás és sokszínűség érvényesítése, hogy mindaz szerves részévé váljon a CHARM-EU szervezeti kultúrájának és általános működésének. Konkrét célkitűzéseket határoztak meg a CHARM-EU és a fenntarthatósági globális kihívások mesterszak számára (Fazekas, 2022a).

(4) A *CHARM-EU Inkluzivitási tervének áttekintése és általános kulcsfontosságú megállapításai* a CHARM-EU tervezési, megvalósítási, valamint végrehajtási, nyomon követési folyamataival, illetve a mesterprogram 2021 szeptembere és 2023

februárja közötti időszakban megszerzett legfontosabb tanulságaival foglalkozott (Fazekas, 2022c).

- A szervezeti struktúrák és attitűdök megváltoztatásával kapcsolatos tudatosság növelése – ez kvantitatív módszerekkel nem mérhető könnyen; ennek az átalakulásnak a megragadásához hosszú távú minőségi mérésre van szükség;
- rendezvényszolgáltatások átalakítása – mint például a feliratozó szolgáltatások biztosítása –, az univerzális hozzáférés hangsúlyozása;
- sikeres egyeztetések és megvalósult inklúzió, diverzitást támogató forrásbővítés a CHARM-EU 2023–2026-os programidőszakában;
- munkacsoportok és szervezeti egységekkel kapcsolatos együttműködés, tanácsadás;
- hallgatók aktív bevonása a munkacsoport működésébe;
- inklúziós intézkedések a mesterképzésre történő felvételi eljárás során;
- CHARM-EU-ösztöndíj létrehozása a pénzügyi akadályok minimalizálása érdekében;
- gyakorlatban alkalmazható eszköztárak a kollégák, munkatársak számára;
- szakmai továbbképzések (*Hogyan lehet megvalósítani az inklúziót az oktatási és tanulási környezetben?*);
- Inkluzivitási tippek a CHARM-EU oktatói számára, hogy támogassák az oktatókat egy befogadó tanítási és tanulási környezet kialakításában;
- befogadó és szíves fogadtatás kialakítása a CHARM-EU modulban és számos szakmai anyag.

Összefoglalás helyett: a folytatás következik

A különböző szakpolitikákban biztosítani kell valamennyi emberi jog és alapvető szabadság teljes és egyenlő gyakorlását. Ennek ellenére számos társadalmi akadály korlátozza a különböző háttérrel, életpaszttalokkal és szükségletekkel rendelkező emberek teljes, hatékony és egyenlő részvételét a felsőoktatásban. A CHARM-EU lépésről lépésre azon dolgozik, hogy hozzájáruljon egy befogadóbb, békésebb társadalom kialakításához. Ez a tanulmány csupán egy töredékét világította meg annak a határon átvelő szervezeti fejlődési és tanulási folyamatnak, melyet a CHARM-EU és a partneregyetemek elindítottak. Ez nem önmagában az esélyegyenlőségi/inklúziós irodák elszigetelt munkája és szélmalomharca, hanem minden szervezeti egység, szereplő együttes energiabefektetésének gyümölcse a szervezeti kultúra, működés nyitottabb, demokratikusabb, sokszínűbb, befogadóbb, igazságosabb megteremtése.

Az inklúziós utazás folytatódik. A CHARM-EU első szakasza (2019–2022) 2022. december 31-ével zárult. A Szövetség az elmúlt három évben minden vállalását teljesítette, ezzel megalapozva a hosszútávú együttműködést. A CHARM-EU Szövet-

ség partnereinek együttes eredménye a közös siker. Az ELTE-s munkatársak elhivatottságának és szakértelmének köszönhetően e projekt is méltón öregbíti az ELTE hírnevét. Egyetemünk óriási részt végzett el a közös tevékenységekből: vezetett és összefogott két munkacsomagot, a mobilitás és az inklúzió területét; a CHARM-EU mesterképzésben három szakirány koordinációját is vállalta és nagy sikerrel teljesítette, de kivette a részét a képzés többi szakaszának összeállításából is; vezetett hallgatói szolgáltatásokat tervező alcsoportot, és a vezetési munkacsoport minden területén – jogi kérdések, humán erőforrás-menedzsment, pénzügyek, minőségbiztosítás – jelen volt; igen aktívan vett részt az oktatásmódszertani csoport minden tevékenységében, a Pilot tervezésében, a CHARM-EU Toolkit kidolgozásában és a Szövetség kommunikációs tevékenységében. Az ELTE volt a házigazdája számos CHARM-EU-eseménynek, többek között a CHARM-EU Inclusion Konferenciának is, valamint számos munkacsoport-találkozáson is.

A Szövetség munkája 2023 januárjától folytatódik tovább a következő, négy éven át tartó projekt keretében. Az inkluzivitás központi és stratégiai szerepének további elmélyítése, további tesztelése és felelősségteljes működésének monitorozása (*accountability*) tovább fejlődik, folytatódik.

Irodalomjegyzék

- Abrams, D. R. (2019). *Commitment of Diversity, Equity, and Inclusion in Higher Education: Exploring DEI Elements Across Institutions*. Graduate Faculty of the University of South Alabama. https://jagworks.southalabama.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1076&context=theses_diss
- Arató F. & Varga A. (2015). *Befogadó Egyetem. Az Akadémiai Kiválóság Fejlesztése Az Inklúzió Szempontjainak Érvényesítésével*. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/23837/aratoferenc-varga-aranka-szerk-befogado-egyetem-PTE-BTK-NI-Pecs-2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- CHARM-EU (2020). *CHARM-EU Core Values*. CHARM-EU (CHALLENGE-driven, ACCESSIBLE, RESEARCH-based and MOBILE EUROPEAN UNIVERSITY). University of Barcelona (CHARM-EU coordinator). <https://www.charm-eu.eu/core-values>
- CHARM-EU (2022a). *Towards the Inclusive University of the Future*. CHARM-EU (CHALLENGE-driven, ACCESSIBLE, RESEARCH-based and MOBILE EUROPEAN UNIVERSITY). University of Barcelona (CHARM-EU coordinator). <https://www.charm-eu.eu/towards-inclusive-university-future>
- CHARM-EU (2022b). *CHARM-EU & EUTOPIA join forces to make the university of the future more inclusive*. CHARM-EU (CHALLENGE-driven, ACCESSIBLE, RESEARCH-based and MOBILE EUROPEAN UNIVERSITY). University of Barcelona (CHARM-EU coordinator). <https://www.charm-eu.eu/charm-eu-eutopia-join-forces-make-university-future-more-inclusive>
- European Commission (n.a.). *EU values*. Europa Component Library. <https://ec.europa.eu/component-library/eu/about/eu-values/>
- European Commission (2017). *Future of Europe: Towards a European Education Area by 2025*. Press Release. European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_17_4521
- European Union. (2019). *CHARM-EU Fact Sheet*. <https://education.ec.europa.eu/sites/default/files/document-library-docs/european-universities-factsheet-charmeu.pdf>
- European Union. (2020). *European Universities Initiative Fact Sheet*. <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/document-library-docs/european-universities-initiative-factsheet.pdf>
- Fazekas Á. S. (2018). *Felsőoktatáshoz történő hozzáférés és a felsőoktatásban való részvétel vizsgálata a fogyatékosággal élő személyek vonatkozásában*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola, Szociálpolitikai program. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/44521>

- Fazekas, Á. S. (2021). *Inclusive Education. CHARM-EU (CHallenge-driven, Accessible, Research-based and Mobile European University)*. University of Barcelona (CHARM-EU coordinator). <https://www.charm-eu.eu/sites/default/files/2023-01/D4.1.%20Pedagogical%20Guidelines.pdf>
- Fazekas, Á. S. (2022a). *CHARM-EU Inclusivity Plan. CHARM-EU (CHallenge-driven, Accessible, Research-based and Mobile European University)*. University of Barcelona (CHARM-EU coordinator). <https://www.charm-eu.eu/toolkit/charm-eu-inclusivity-plan>
- Fazekas, Á. S. (2022b). *CHARM-EU Good practices in the field of inclusion and diversity. CHARM-EU (CHallenge-driven, Accessible, Research-based and Mobile European University)*. University of Barcelona (CHARM-EU coordinator). <https://www.charm-eu.eu/toolkit/charm-eu-good-practices-field-inclusion-and-diversity>
- Fazekas, Á. S. (2022c). *CHARM-EU Inclusivity plan review and key findings. CHARM-EU (CHallenge-driven, Accessible, Research-based and Mobile European University)*. University of Barcelona (CHARM-EU coordinator). <https://www.charm-eu.eu/toolkit/inclusivity-plan-review-and-key-findings>
- Fazekas, Á. S. (2022d). *Key findings of the CHARM-EU inclusiveness survey. CHARM-EU (CHallenge-driven, Accessible, Research-based and Mobile European University)*. University of Barcelona (CHARM-EU coordinator). <https://www.charm-eu.eu/toolkit/key-findings-charm-eu-inclusiveness-survey>
- Fazekas, A. S. & Shparber, I. (2021). *ENABLE guide to inclusive youth activities*. Organising Bureau of European School Student Unions. <https://obessu.org/resources/documents/obessu-publications/enable-guide-to-inclusive-youth-activities/>
- Fazekas, Á. S. & Johnson, D. (2022). *Inclusion in the DNA of CHARM-EU - strategies for inclusion of universities in the 21st century*. AHEAD Ireland Conference Presentation. <https://www.ahead.ie/event/conference-2022/Day-1-Lighting-Session>
- Hayhoe, R. & Pan, J. (1996). *East-West Dialogue in Knowledge and Higher Education*. Routledge.
- Hockings, C. (2010). *Inclusive learning and teaching in higher education: a synthesis of research*. The Higher Education Academy. www.heacademy.ac.uk/assets/York/documents/ourwork/inclusion/wp/inclusive_teaching_and_learning_in_he.doc
- Kottmann, A., Vossensteyn, J. J., Kolster, R., Veideman, A., Blasko, Zs., Biagi, F. & Sánchez-Barrioluengo, M. (2019). *Social Inclusion Policies in Higher Education: Evidence from the EU Overview of major widening participation policies applied in the EU 28. Technical report by the Joint Research Centre (JRC)*. Publications Office of the European Union. https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC117257/jrc_117257_social_inclusion_policies_in_higher_education_evidence_from_the_eu.pdf
- Knarlag, K. (2016). Universal Design for Learning – Licence to Learn (UDLL): a European perspective on UDL. *AHEAD Journal*, 4, <https://www.ahead.ie/journal/Universal-Design-for-Learning-Licence-to-Learn-UDLL-a-European-perspective-on-UDL>
- Lombardi, A., Vukovic, B. & Sala Bars, I. (2015). International Comparisons of Inclusive Instruction Among College Faculty in Spain, Canada, and the United States. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, 28(4). <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1093535.pdf>
- Rose, D. H., Meyer, A. & Gordon, D. (2014). *Universal design for learning: Theory and Practice*. CAST Professional Publishing. <https://doi.org/10.4135/9781446282236.n30>
- Santiago, L., Tremblay, K., Basri, E. & Arnal, E. (2008). *Tertiary Education for the Knowledge Society 2. Special features: Equity, Innovation, Labour Market, internationalisation*. OECD. <http://www.oecd.org/dataoecd/17/23/41266759.pdf>
- Tempus Közalapítvány (2016). *A felsőoktatás szociális dimenziója. Hátrányos helyzetű csoportok hozzáférése és részvétele a felsőoktatásban*. Tempus Közalapítvány. <https://tka.hu/kiadvany/5535/a-felsooktat-as-szocialis-dimenzioja>
- Navarro, R. (n.a). *Unconscious Bias. Office of Diversity and Outreach*. University of California, San Francisco. <https://diversity.ucsf.edu/resources/unconscious-bias>
- Thomas, L. & May, H. (2010). *Inclusive learning and teaching in Higher Education*. The Higher Education Academy https://s3.eu-west-2.amazonaws.com/assets.creode.advance-he-document-manager/documents/hea/private/inclusivelearningandteaching_finalreport_1568036778.pdf
- UNCRPD (2006). *Egyesült Nemzetek Szervezete Fogyatékosággal élő Személyek Jogairól szóló Egyezmény*. Genf, United Nations. <https://social.desa.un.org/issues/disability/crpd/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-crpd>
- Varga A. (2013). *Az esélyegyenlőség értelmezési kerete*. Pécsi Tudományegyetem, BTK, NTI, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. <http://www.kompetenspedagogus.hu/sites/default/files/02-Varga-Aranka-szerk-Eselyegyenloseg-a-mai-Magyarorszagon-pte-btknti-2013.pdf>

CZAKÓ Gabriela

Nem Adom Fel Alapítvány – „Fészek” Fogyatékosok Nappali Ellátója
czakogabriela@gmail.com

SZALAY Anna Lilla

Nem Adom Fel Alapítvány
annalilla.szalay@freemail.hu

„Mi ketten, mi ketten együtt...” Párkapcsolat és szexualitás témakörének vizsgálata – egy participatív kutatás tapasztalatai

Absztrakt

Jelen participatív, kvalitatív kutatás fő témája a párkapcsolat és szexualitás fogyatékosággal élő személyek körében. A kutatásban hat felnőtt, értelmi sérült személy vett részt, akik PhotoVoice módszer segítségével mesélték el történeteiket és a kapcsolatukat a megadott témával. A kutatást jelen tanulmány szerzői vezették: Szalay Anna Lilla participatív kutatótársként, Czakó Gabriela pedig szakdolgozatot író hallgatóként és kutatóként vett részt. Az interjúkat a „Semmit rólunk nélkülünk!” posztmodern elv alapján egyenrangú társakként dolgozták fel.

Kulcsszavak: participatív kutatás, kvalitatív kutatás, „Semmit rólunk nélkülünk!”, szexualitás, párkapcsolat

“The two of us, the two of us together...” Exploring the topics of relationships and sexuality – experiences of a participatory research project

Abstract

This study provides insight into a participatory, qualitative research. Its main topics are romantic relationships and sexuality among people with disabilities. Six adults with intellectual disabilities took part in the research, and they told their stories and told us about their connection to the topic using the PhotoVoice method. The research was conducted by the authors of this study: Anna Lilla Szalay was a participatory researcher, and Gabriela Czakó participated as a student and researcher writing her thesis. The interviews were analysed by the two researchers in an equal way, according to the “Nothing about us, without us!” principle.

Keywords: participatory research, qualitative research, „Nothing about us, without us!”, sexuality, relationships

„Mi ketten, mi ketten együtt...” Párkapcsolat és szexualitás témakörének vizsgálata – egy participatív kutatás tapasztalatai¹

MI VERS

Az álmunk megvalósult,
lett egy szakdolgozatunk.
Én, Anna, álommegvalósító vagyok.
Én, Gabi, álmodozó vagyok.
Mi álmodozók vagyunk.
Mi kutatótársak vagyunk.
Mi jó barátok is vagyunk.
Mi nekünk egy rúgóra jár az agyunk.
Mi közös csoportokban is benne vagyunk.
Mi szeretünk utazni azért.
Mi hiányoljuk a repülést és az eget.
Az ég is hiányol minket!

Mi benne vagyunk az ELTE Csajok csoportban is.
Én, Anna, doblok.
Én, Gabi, meg táncolni szeretek.
Mi szeretjük a zenét.

Én, Anna, szeretnék dobot oktatni.
Én sérült embereknek oktatnék dobolást.
Én hívnám őket,
hogy dobolják ki a feszültséget.
Vagy ha rosszul érzik magukat,
jöhetnek hozzám dobolni.
Én nagyon ajánlom ezt a módszert.

Én, Gabi, művészetterapeuta szeretnék lenni.
A művészetterapeuta segít az embereknek.
Például úgy, hogy fest velük.
Vagy úgy, hogy zenél velük.
Vagy úgy, hogy agyagozik velük.
Alkotás után pedig beszélget velük.
Segít megérteni a problémájukat.

¹ A tanulmány Czákó Gabriela szakdolgozatának átdolgozott változata.

Mi participatív kutatótársak vagyunk.
Nekünk nagyon jó volt a közös kutatás.
Izgalmas volt.
A párkapcsolatról kutattunk.
Kutatási résztvevőket vontunk be a kutatásba.
Jól sikerült a kutatás.
Nagyon szívesen kutatnánk még.

Mi ketten, mi ketten együtt!

KÖNNYEN ÉRTHETŐ VÁLTOZAT

Ez a publikáció a közös kutatásunkról szól.
Ebben a cikkben több témáról írunk.
Írunk a párkapcsolatról és a szexualitásról.
Írunk a kutatási résztvevőkről.
Írunk a kutatási módszerünkről.
A kutatás menetéről.
Az elemzésről.
Arról, hogy milyen volt a kutatás.
Arról, hogy milyen álmaink vannak.

A szakdolgozat a párkapcsolatról
és a szexualitásról szól.
A szexualitás az nem csak a szexet jelenti.
A szexualitás azt is jelenti,
hogy két ember párkapcsolatban él.
Azt is jelenti,
hogy mi a két ember feladata.
Azt is jelenti,
hogy ki milyen neműnek érzi magát.

Szerintünk minden embernek joga van
megélnie a szexualitását.
A fogyatékos embereknek is joga van.

Beszélggettünk az LMBTQ+ emberekről is.
Az LMBTQ+ emberek különbözőképpen élik meg a szexualitásukat.
Például a meleg emberek a saját nemükhöz vonzódnak.
Fontosnak tartottuk megemlíteni ezt a témát is.

A kutatásban fogyatékos emberekkel kutattunk.
Heten voltak a kutatásban.
Gábor, Elek, Brigi, Zsuzsa, István, Niki és Béla.
Ezek álnevek.
Csak mi tudjuk, hogy kik ők valójában.

Először mindenkivel közösen találkoztunk,
videóchaten.
Elmondtuk, hogy mit szeretnénk.
Megbeszéltünk sok mindent.
Azt, hogy mit jelent kutatni.
Mit jelent kutatási résztvevőnek lenni.
Ha csatlakoznak, mi fog történni.
Mégkérdztük, hogy kinek van kedve hozzá.
PhotoVoice módszerrel kutattunk.
Mégkértük a résztvevőket,
hogy fotózzanak.
Mindenki öt képet fotózott.
A fotó témája a párokcsolat volt.
A párokcsolatról kellett szólnia a fotónak.
Például valaki lefotózta a jeggyűrűjét.
Valaki pedig egy virágos kertet.

A fotózás után
mindenkivel egyenként találkoztunk,
videóchaten, Google Meet-en.
Kértük őket,
hogy legyenek egyedül.
Feltettünk kérdéseket a képekről.
Felvettük a válaszokat.
Nem mutattuk meg senkinek.
Csak mi dolgoztunk a válaszokkal.
Az interjúk után mi ketten mindig beszélgettünk róla.
Gabi visszahallgatta az egészet.
Kiemelte az érdekes részeket.
Kiemelte azt is,
amit együtt megbeszéltünk Anna Lillával.
Majd együtt kialakítottuk a témákat.
Azokat a témákat,
amikről a legtöbbet beszéltek a résztvevők.
Aztán a témákról beszélgettünk.
Hat témánk alakult ki.
Ismerkedés.
Szerelem kifejezése.
Csók.
Szex.
Felnőttség-felelősség.
Gyermekvállalás.

Majd Gabi keresett a témákhoz szakirodalmat,
tudományos cikkeket.
A szakdolgozatba beleírtuk azokat a mondatokat,

amiket mondtak a résztvevők.
Az érdekes mondatok vannak benne.
A kutatás nagyon érdekes
és izgalmas volt.
Érdekesek voltak a kérdések.
Nagyon sok érzelem feljött a kutatás alatt.
Ebben a szakdolgozatban voltak segítségünk.
Az egyik nagyon fontos segítő Szabó Rita volt.
Szabó Rita társfacilitátor volt.
Rita azt nézte, hogy hogyan kutatunk.
Rita a szakdolgozat védésén is ott volt.

A másik segítségünk Anikó volt.
Nagyon nagy tudása van.
Sokat segített, hogy jó legyen a dolgozat.

Azt szeretnénk, hogy sokan megismerjék a gondolatainkat.
Azt, hogy a szexualitás egy fontos dolog.
Azt, hogy minden embernek joga van hozzá.
A fogyatékos embereknek is joguk van a szexualitáshoz.
A fogyatékos emberek is megélhetik a szexualitásukat,
lehetnek szerelmesek.
Lehet párkapcsolatuk.
Mielőtt elkezdünk kutatni,
sokat beszélgettünk.
Ki a partícipatív kutatótárs.
Mit csinál?
Mit csinál a nem partícipatív kutatótárs.
Gabi mindenbe igyekezett támogatni Annát.
Belevonta az elemzésbe.
Mindent megbeszéltünk.

Szívesen csinálnánk egy nagyobb kutatást.
A téma maradhatna a párkapcsolat.
Szívesen kutatnánk a művészetről.
Érdekes lenne,
a művészetek és a fogyatékos emberek.

Fogunk még kutatni?
Mi ketten, mi ketten együtt?

1. Bevezetés

Jelen tanulmányban közös munkánkat szeretnénk bemutatni – a kutatás izgalmas és olykor kérdésekkel teli szakaszait, dilemmáit és további ötleteinket, gondolatainkat. A kutatás menetét ketten irányították, egy fogyatékossgal élő participatív kutatótárs, Szalay Anna Lilla és egy szakdolgozatát író, jövődöbeli gyógypedagógus, Czákó Gabriela. Választott témánk a szexualitás és párkapcsolat témakörének vizsgálata volt, PhotoVoice módszerrel. A téma és a választott módszerek megkívánták, hogy ketten dolgozzunk a kutatáson, és bevonjunk olyan érintett személyeket, akik segíthetik a további vizsgálódást. A szakdolgozat megírásának végén pedig azt állapítottuk meg, hogy mindegyik fogyatékossgáról szóló kutatásba be kellene vonni érintett személyeket, akár mint kutatótársakat, akár mint kutatási résztvevőket. Az érintett személyek tapasztalataikkal ki tudják egészíteni a témakört, ezáltal pedig nagyobb figyelemmel leszünk az életükre és azokra a nehézségekre, amelyek érintik őket a mindennapokban. Így válik sokkal hitelesebbé a folyamat és a leírt produktum is (Katona, Cserti & Sándor, 2019).

A szexualitás és fogyatékossgal témakörben lényegesen gyakrabban születnek diszkriminatív kutatások, pedig pont ugyanannyit tudnak erről a témáról, mint bárki más, beleértve fogyatékossgal élő személyeket is (Kálmán & Könczei, 2002; Katona & Szűcs, 2019). A WHO (2002) munkadefiníciós munkavázlata szerint a fogyatékossgal élő személyeknek joguk van, hogy segítséget kapjanak, ha kételyeik, kérdéseik vannak a témakörben, illetve ahhoz is joguk van, hogy komolyan vegyék a szükségleteiket, gondolataitakat, nehézségeiket és a személyiségük sajátosságait.

Minden ember életében különböző dimenziókban van jelen a szexualitás; gondolatok, fantáziák, hiedelmek, vágyak, attitűdök, értékek, viselkedésmódok, gyakorlatok, szerepek és kapcsolatok révén fejeződik ki vagy tapasztalható meg (Disability Services, 2006). A téma komplexitására tekintettel úgy döntöttünk, hogy a kutatás résztvevőivel való közös beszélgetések és az azokat követő participatív tartalomlemezés határozzák meg, hogy mely témákkal fogunk foglalkozni.

1.1. *Ki írta a cikket, kié a cikk és hogyan olvassuk?*

A fogyatékossgatudományi kutatók között állandóan felmerülő kérdés, hogy kik a fogyatékossgatudományi kutatások tulajdonosai (Goodley, 2019). Barnes (1996) szerint az akadémikusoknak a fogyatékossgal élő személyek mellé kell állniuk, az ő igényeik szerint kell kutatniuk, és ezzel célzottan a problémáikra találhatnak megoldásokat. Ám szerinte óvatosan kell bánni azokkal a kutatásokkal, amelyekben fogyatékossgal élő aktivisták vesznek részt, a háttértudás nélküli, új módszerek félrevezethetőek lehetnek, és csak erősíthetik a fogyatékossgal élő személyek alárendeltségét. Shakespeare (1997) szerint egyáltalán nem kell bocsánatot kérniük a kutatóknak azért, mert új módszerekkel próbálkoznak, akár azzal, hogy bevonnak érintett személyeket.

Jelen munkára közös munkaként tekintünk, viszont a folyamat során állandó felülvizsgálatra és önvizsgálatra volt szükség, ami nem volt egyszerű a tapasztalatlanságunkból kifolyólag. A felülvizsgálatban hatalmas segítségünkre volt Szabó Rita

társfacilitátor. A módszereket, a kutatás menetét, az altémákat igyekeztünk nemcsak a mi igényeinkhez, hanem a bevont kutatási résztvevők igényeihez is igazítani és továbbvinni (Buchner, Koenig & Schuppener, 2011). Mindezen pontok figyelembevételével úgy ítéltük meg, hogy ez a munka egy közös produktum, amit Gabi készített el.

Mivel a kutatásunk résztvevőinek voltak olyan mondatai, amelyeket nagyon érdekesnek és a kontextushoz erősen kapcsolódónak találtunk, a cikkben azok is megjelennek néhány helyen, dőlt betűvel szedve.

A fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény (2006) angol fordítása alapján az *intellektuális fogyatékossgal élő ember/személy/nő/férfi* kifejezést használnánk, de a kutatás résztvevőinek ez a kifejezés nagyon idegen. Ezért közös megegyezés alapján ezt a kifejezést a szakdolgozatban mellőztük, és helyette szintén közös megegyezés alapján az értelmi sérült személyek/emberek/nők/férfiak fogalmat használtuk. A kutatásban részt vevő értelmi sérült személyekre, akikkel együtt kutattunk, a kutatás résztvevőiként utalunk.

Egymás jelenlétét a kutatásban egy *Mi verssel* szerettük volna tisztázni – olyan kérdéseket, mint: kik vagyunk, mit csinálunk, mik a közös pontjaink, hogyan alakult ki a kutatás ötlete és maga a folyamat. Korábban Gabi látott néhány fogyatékossgtudományi cikkben *ÉN*-verseket, ezeknek a mintájára jött létre a *Mi* versünk. Beszélgettünk egymás életéről, ezt felvettük hangrögzítőre, majd néhány mondatot, amit említésre érdemesnek tartottunk, kiemeltünk, és összerendeztük *Mi* versbe.

A cikk könnyen érthető változata a nosztalgiázásokból, visszaemlékezésekből született. Mindkettőnkben mély nyomot hagyott ez a majdnem másfél év, amikor együtt dolgoztunk a szakdolgozaton. Számtalan találkozás, beszélgetés, tapogatózás a témában, majd a fő csapásvonalak megtalálása van a hátunk mögött. Ez alatt még jobban megismertük egymást, és nagyon szoros barátság alakult ki, amit mai napig ápolunk. Így a tanulmány könnyen érthető változatát sem volt nehéz megalkotni – a különböző részfolyamatokra való visszaemlékezéssel. A könnyen érthető változat erősen alakította azt, hogy a nem könnyen érthető változatban mit írtunk le.

Egy dolog biztosan nem változott: a „Semmit rólunk nélkülünk!” elv alapján továbbra is fontosnak tartjuk, hogy egyenlően hozzáférhető legyen a szakirodalom, a kutatások, a tudományos gondolkodás.

1.2. Kutatási kérdéseink

Kutatási kérdésünkkel és a kutatás eredményeivel célunk volt, hogy bizonyítsuk: a szexualitás megélése kognitív képességektől független. Bármilyen élethelyzetben élő személynek joga van ahhoz, hogy komolyan vegyék szükségleteit, gondolatait, nehézségeit, személyiségének sajátosságait, és joga van ahhoz is, hogy úgy élje meg a szexualitását, ahogyan azt szeretné, amennyiben a szexualitás két fél konszenzusán alapul, és nem sérti mások önrendelkezését. Fő kutatási kérdésünk a következő lett: Hogyan vélekednek különböző élethelyzetből érkező, értelmi sérült személyek a szexualitás és párkapcsolat fogalmáról? Hogyan látják a saját helyzetüket a témakörben?

Gyakran felmerül a kérdés a társadalomban, hogy „képes-e” szexuális életet élni egy értelmi sérült személy. A válasz pedig akár egy egyszerű visszakérdezés lehetne: mások, akiket *nem* tekintünk értelmi sérültnek, képesek szexuális életet élni?

(Balogh et al., 2016). A szerelem, párkapcsolat, szexualitás a legtöbb ember életében jelen van. Mások ugyanakkor nem érdeklődnek iránta, amit szintén normális jelenségnek tekintünk.

Sokszor tapasztalható az, hogy félelemből vagy megfelelési vágyból válaszolnak a személyek olyan kérdésekre, amelyek nem tartoznak a beszélgetőpartnerre (Kálmán & Könczei, 2002). A kutatás során örültünk, hogy a résztvevők éltek a választás elutasításának jogával.

Második kérdéscsomagunk a participatív kutatáshoz kötődött. A participatív kutatásokban a fogyatékossgal élő kutatók kiegészítik a nem fogyatékossgal élő kutatók tanult tudását a választott témában megélt saját tapasztalataikkal (Katona, Kolonics & Sándor, 2019). Bennünket az érdekelt, hogy milyen módon befolyásolja a helyzetet, hogy egy fogyatékossgal élő kutatótárs is jelen van a folyamatban.

Hogyan tud jelen lenni a kutatás folyamatában fogyatékossgal élő participatív kutatótárs? Kinek mi a feladata? Milyen módon határozza meg a kutatási helyzetet, hogy jelen van benne egy fogyatékossgal élő személy kutatóként?

Rengeteg új tapasztalatot szereztünk a vizsgálódások során. Megtapasztaltuk, milyen PhotoVoice módszerben részt venni és a módszerrel kutatni, átértékeltük, hogy milyen az, amikor meg kell változtatni a terveinket, mert valami nem illeszkedik, vagy kiegészítést igényel. Kipróbálhattuk, hogy milyen az, amikor együtt elemezzük a tartalmat, és megfigyeltük, hogy milyen értékeket hordoz magában, ha az érintett kutatótárs irányítja az elemzést, a lényeg kiválogatását (Nind & Vinha, 2012).

A kutatói szerepet mindkettőnknek volt lehetősége gyakorolni a kutatást megelőző találkozások során a kutatás résztvevőivel. Ennek a gyakorlásnak köszönhetően egyenlítődtött ki a hatalmi helyzet, és váltunk egyenrangú társakká. Nagyon sokat segített, hogy egy társfacilitátor, Szabó Rita figyelte és véleményezte a közös munkánkat. A társfacilitátor fontossága abban rejlik, hogy külső megfigyelőként néz rá a participatív munkára, a kutatási résztvevőkkel való kapcsolatunkra és a munka haladására (Heiszer, 2017).

A reflexióink és a társfacilitátor megfigyelése alapján azt találtuk, hogy Anna Lilla participatív kutatótársként nagyon magas szinten vett részt a folyamatban. Ez annak köszönhető, hogy hosszas előkészítés előzte meg a kutatást. Előadásokon, konferencián jártunk, filmeket néztünk meg, és a mélyebb megismerés érdekében kipróbáltuk a saját bőrünkön is a PhotoVoice módszert.

2. Közös munkáink elméleti keretei

Kutatásunk inkluzív szemléletű, mert a „Semmit rólunk nélkülünk!” elv alapján bevontuk és aktív résztvevőkként hangot adtunk a fogyatékossgal élő kutatási résztvevőknek (Heiszer et al., 2014; Katona & Sándor, 2019).

Kvalitatív paradigmában dolgoztunk, mert a célunk az volt, hogy mélyen megismerjük a kutatás résztvevőinek gondolatait a témakörrel, ehhez pedig szoros kapcsolatot alakítottunk ki a kutatás résztvevőivel, hogy komplexebb, holisztikus eredményt kapjunk (Mitev, 2015, p. 28).

A munka teljes egészét a fogyatékossgátudomány szemlélete keretezte. A diszciplína a kritikai társadalomtudományok közé tartozik, ami azt jelenti, hogy megfigyel, véleményt alkot, felhívja a figyelmet az elnyomó társadalmi jelenségekre, és teret biz-

tosít a vélemények ütköztetésének. Az elmélet és a gyakorlat nagyon szorosan összefonódik, leggyakrabban a mindennapi helyzetekre keres megoldásokat (Goodley, 2019). A fogyatékoságtudomány végsősoron minden ember emberi méltóságáról szól, amely egy velünk született alapvető érték, amely biztosítja, hogy a társadalomban minden más emberrel egyenlő alapon élvezhessük a jogainkat (Kayess, 2008).

2.1. Párkapcsolat, szexualitás és fogyatékoság

A szexualitást mint fogalmat még mai napig összetévesztik magával a szexuális aktsussal. A szexualitás hagyományos, leegyszerűsített felfogás szerint „a velünk született nemi ösztön működését jelenti és biztosítja a faj fennmaradását” (Szilágyi, 2006, p. 3). A szexualitás egyik megfogalmazása szerint magában foglalja a nemi identitást és szerepköröket, a szexuális identitást, intimitást, élvezetet, érzékiséget és a reprodukciót. Tehát „minden olyan testi és lelki folyamatot, amelyek közvetve vagy közvetlenül a nemiség egyéni és társadalmi vonatkozásaival függenek össze” (Lexikon der Erotik, 1996 idézi Szilágyi, 2006, p. 4).

A fogyatékosággal élő emberek szexuális vágya és élete egy olyan téma, amelyet sokan kényelmetlennek találnak. Nehéz arra gondolniuk, hogy fogyatékos személyek is élhetnek vagy élnek szexuális életet (Kulick & Rydström, 2015; Goodley, 2019). Ez a kényelmetlenség különösen akkor jelentkezik, ha a személy intellektuális képességzavarral él (Kulick & Rydström, 2015). Anne Finger (1992) erős kritikát fogalmaz meg azzal kapcsolatban, hogy a kritikai fogyatékoságtudomány gyakran nem foglalkozik a legfontosabb kulcselemmel, a szexualitással. Shakespeare (2000) szerint, a fogyatékosággal élő személyeknek nagyon sokáig a szorongás, kirekesztettség és önbizalomhiány területe volt a szexualitás. Pedig a szexualitásról való diskurzus nem csak a szexről szól, hanem önmagunk és mások elfogadásáról. A szexualitás központi szerepet tölt be az emberiség életében, amely folyamatosan változik és alakul (WHO, 2002). Mindezen elgondolásokból a szexualitás és fogyatékoság kapcsolatával szükséges és fontos foglalkozni.

További probléma, hogy a fogyatékosággal élő emberek még mindig „örök gyerekek” szerepben vannak tartva, így ellenőrzik, tiltják a bármiféle érdeklődést a témakör iránt (Shakespeare, 1996 idézi Goodley, 2019; Zolnai, 2001; Black & Kammes, 2019). Legtöbbször a szakemberek is inkompetens, „aszexuális lényként” tekintenek a személyekre, és azt gondolják, hogy a személyek szexuális érdeklődése a fogyatékoság meglétével van összefüggésben (Shakespeare, 1996 idézi Goodley, 2019; Kulick & Rydström, 2015; Thompson, 2010). Pedig ugyanúgy vannak hormonjaik, érzelmeik, gondolataik és igényeik, hogy szeressenek és szeretve legyenek, és „felnőtt szexuális lényként” fogadják el őket (Shakespeare, 2000; Kulick & Rydström, 2015; Black & Kammes, 2019).

A fogyatékoságtudományi kutatások hirdetik a sokszínűséget, és ennek fényében mi is azt képviseljük, hogy fontos, hogy mindenki úgy élje meg a szexualitását, ahogy szeretné. A külvilág feladata, hogy támogassa őt ebben. Társadalmunkban ez nehéz feladat, hisz a közel kétezres éves keresztény kultúránkban még mindig a heteroszexuális orientáció számít „normálisnak”, míg a homoszexualitás vagy az LMBTQ+ mozaikszóhoz tartozó bármelyik identitás sokak szerint gyógyítható betegség és bűn (Szilágyi, 2006; Kórácz, Koras & Simon, 2008). Mivel az ember egy

változatos és izgalmas faj, különböző külső és belső tulajdonságokkal rendelkezik, teljesen természetes és érthető, hogy a szexuális irányultság is kibontakozik ebben a sokféleségben (Scheuring, 2014). El kell fogadnunk, ha valaki nem mutat érdeklődést a téma iránt, és azt is, ha a heteroszexuálistól eltérő a szexuális orientációja.

2.2. Emberképünk és kutatásunk résztvevői

Az ember társas lény (Smith & Mackie, 2002), és ha jobban megvizsgáljuk, egy „társadalmi struktúránknak alávetett sérülékeny, törékeny, tökéletlen lény, esendő, könnyen zuhanó” (Könczei et al., 2015, p. 154). Különböző rendszerekben, dinamikusan változó körülményekben létezik, kapcsolódik embertársaival különböző preferenciák alapján. Viszont ezek a kapcsolódások nagyon sérülékenyek, így párbeszédre, bizalomra van szükség, hogy fenntarthatóak legyenek (Sadan, 2005).

Nem volt kérdés, hogy a mi kutatásunk résztvevőivel partnerekként, egyenrangú emberekként fogunk egymásra tekinteni. A közös munka előtt fontosnak tartottuk, hogy megvizsgáljuk az emberképünket, és azt találtuk, hogy hozzánk legközelebb a *fogytékosságtudomány emberképének perspektívái* állnak. A tökéletlen, átmenetileg „ép” ember, akihez alapvetően hozzátartozik az emberi méltósága, aki képes alkotni, létrehozni és ezáltal gazdagítani a társadalmat és a környezetet, amiben él. A fogytékossággal élő személy, aki nem passzív tárgy hanem aktív résztvevő, aki alakítja a folyamatokat jelenlétével, gondolataival, élettapasztalataival (Kayess, 2008; Könczei et al., 2015, p. 22 & p. 154).

3. Módszertan

3.1. PhotoVoice módszer

Az adatgyűjtést a kutatás során a választott módszerünk vizualitással támogatta. A PhotoVoice (szó szerinti és talán könnyebben érthető változata: fotóhang) egy úttörő megközelítés a részvételen alapuló akciókutatások terén, ami eszköz lehet a társadalmilag marginalizált csoportok kezében, és segíthet a helyzetük artikulálásában is (Sántha, 2011). A fotók készítése során a kutatás résztvevői aktív szereplőkké, társkutatókká válnak (Palibroda et al., 2009; Mitev 2015).

A PhotoVoice módszert mi úgy alkalmaztuk, hogy megkértük, hogy a résztvevők fotózzanak párkapcsolat és szexualitás témában. Ezt a kérést megelőzte két találkozás, ahol bemutattuk azokat a fotókat, amiket mi készítettünk, és megkérdeztük a résztvevőket, hogy mit látnak a képeken. Jó hangulatú és szükséges találkozások voltak ezek, ahol megalapoztuk a további közös munkát.

A fotózás után következett a fotók bemutatása vizuálisan és verbálisan. A verbalitást a kérdéseink keretezték és segítették. Sántha (2011) alapján leginkább a „Mit ábrázol a kép?” és a „Mi jut eszedbe a képről?” kérdéseket tettük fel. A vizualitás és verbalitás egyvelegével ismertük meg mélyebben a résztvevők gondolatait az adott témakörrel (Mitev, 2015).

A módszer megkönnyíti az adatgyűjtést vizuális segítség által – a fénykép, fotó biztonságot ad a nyelvhasználatban akadályozott személyeknek, feloldhatja

a feszültséget, és gondolatébresztőként is hat. Egyfajta segítség „a verbalitás ellen”, így tulajdonképpen bárki részt vehet a kutatási folyamatban (Blackman & Fairey, 2007 idézi Palibroda et al., 2009). A képek használata keretet ad a beszélgetéseknek, segít felidézni emlékeket, gondolatokat.

A fotók kapcsán létrejövő párbeszéd fontos témákat vehet fel, amelyek továbbvizik a témáról való gondolkodást, és a beszélgetés elindítója lehet a kutatás során (Sántha, 2011; Sutton-Brown, 2014).

„A kép megakasztja az események száguldását. Ez a fajta felfüggesztés sohasem végérvényes, mert nincs önmagában álló fénykép, egy kép mindig egy másikra is utal egyben, hiszen közös jellemzőjük a mozdulatlanlás és a csend” (Baudrillard, 2000 idézi Mitev, 2015). Az önmagában álló fénykép mindenkiben más-más érzelmet, gondolatot indít be. Így nekünk ezt a csendet kellett megtörnünk azzal, hogy megkértük a résztvevőket, fejtsek ki gondolataikat, érzéseiket a képpel kapcsolatosan, ahhoz, hogy jobban megismerjük a gondolataikat az adott témakorról (Mitev, 2015).

3.2. *Participatív tartalomelemzés*

Mindvégig törekedtünk arra, hogy minél szorosabban működünk együtt a kutatás egész folyamatában. A részvételiség szólhat „a meghallgatásról, perspektívák ütköztetéséről, tapasztalatok megértéséről, a konzultációról és a résztvevők bevonásáról, döntéshozatalról vagy az összefogásról annak érdekében, hogy valami történjen” (Greene, 2009 idézi Nind, 2011, 350). Nagyon sokat ad hozzá a témakörök feldolgozásához, ha egy érintett személy hozzáadott értékei, tapasztalatai irányítják a kutatást (Nind & Vinha, 2012). A szakdolgozat előkészítési fázisában nagyon sokat beszélgettünk elméletekről, a szerepeinkről, a feladatainkról, így meggyőződhattünk róla, hogy az érintetti tapasztalatok és gondolatok erősen gazdagítják a szakirodalmi elemzést. A kutatótárs jelenléte segítette a mélyebb megismerést és a valós problémák kiemelését.

Nind (2011) és más kutatók korábban már bevontak érintett személyeket az elemzés folyamatába, így volt előttünk egy példa. Williams (1999) alapján az elemzésünk tematikus elemzésnek mondható. Kiválasztottuk a témaköröket, melyekben az általunk érdekesnek és relevánsnak talált mondatokat kerestük, majd ezekre reflektáltunk (Williams, 1999 idézi Nind, 2011).

Az elemzés két részből tevődött össze. Az egyik *közvetlenül az interjúk után* történt, amikor reagáltunk az adott alkalomra, az érdekes információkra, benyomásokra. A másik pedig egy kis idő elteltével történt – az összes kutatási alkalom visszahallgatása után legépeztük, kiemeltül az érdekes és releváns mondatokat, illetve azokat a narratívákat, amelyeket a participatív kutató mondott az interjúk után. Ezeket a mondatokat megpróbáltuk együtt kategorizálni, címet adtunk nekik, és így beszélgettünk az adott témákról.

4. Kutatásban érintett témakörök

„Hát én ezt úgy tudom kezelni, ha azt mondja, hozzámjön, akkor viszont azt úgy tudtam kezelni, hogy én elfogadom, ámbár senki sem tökéletes, tehát itt már csak az hiányzik, hogy a teljes boldogság meglegyen, ahhoz viszont tényleg tenni kell neki is, meg én nekem is.” (Gábor, kutatásunk résztvevője, 2020).

Minden embernek igénye van arra, hogy önmaga dönthesse arról, hogy hogyan éli meg a sexualitását. Értelmi sérült személyek esetében nehézség lehet dönteni egy-egy ilyen kérdésben, több szempontból, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy *helyettük* kell dönteni, hanem azt, hogy megfelelő szexualpedagógiai kísérésre van szükség (Zolnai, 2001). Kutatásunk résztvevőivel PhotoVoice módszer segítségével beszélgettünk a sexualitásról és párkapcsolatokról, majd ezeket a beszélgetéseket kategorizáltuk.

4.1. Ismerkedés

Csak úgy, mint bármilyen társas kapcsolat esetében, a párkapcsolatok kialakításához és fenntartásához is szociális készségek kialakulására és megismerésére van szükség. Ezeket a készségeket viszont úgy tudjuk a legjobban fejleszteni, ha kapcsolódunk másokhoz, és ezeket a kapcsolatokat tudatosan tápláljuk, gondozzuk (Zolnai, 2001). A kapcsolatokban hatással vannak egymásra a személyek, visszajelzéseket kaphatnak önmagukról, megélhetik, hogy nincsenek egyedül a világban (Smith & Mackie, 2002).

„...megnézem az alakját, mert először megnézem az alakját, úgy kell odamenni a lányhoz, és megmondom a lánynak, hogy szép a szemed, szép az alakod (...), szépen udvarolok a lánynak, nem bunkósan, odamegyek egy lányhoz, csak elbeszélgetünk... bemutatkozok, én vagyok az István, és mondom, hogy szép a szeme.” (István)

4.2. Szerelem kifejezése

A párkapcsolat kialakításának nehézsége nemcsak a marginalizált csoportokat érinti. Ha megkérdőjelezzük a médiában is gyakran megjelenített fehér, európai, heteroszexuális nő és fehér, európai, heteroszexuális férfi közötti boldog kapcsolat képét és azt, hogy csak ez az elfogadott, ez a „tökéletes”, rájövünk, hogy hányféle különböző szexuális orientáció, különböző élethelyzet létezik, amelyek különbözőképpen hatnak egy személyre. Egyáltalán nem egyszerű egyik ilyen „csoportnak” sem párkapcsolatot kialakítani. Még a fehér, európai, heteroszexuális nőknek és férfiaknak sem (Kálmán & Könczei, 2002).

Kutatások bizonyítják, hogy jótékony hatással van az ember életére, ha boldog, kiegyensúlyozott párkapcsolatban él, ahol dicsérve van, szeretve van (Disability Services, 2006). Amikor úgy érezzük, hogy valaki szeret minket, és azt folyamatosan a tudunkra is adja, az egy elég erős indok arra, hogy vonzódjunk hozzá. Az, hogyha

szeretnek bennünket, erősen növeli az önbecsülést, és értékesnek érezhetjük magunkat általa (Insko et al., 1973 idézi Smith & Mackie, 2002).

„Hát mert csillog a szeme, szoktam látni rajta, szerdán, hogy mennyire csillog, amikor csillog a szeme, azt jelenti, hogy szerelmes... meg is szokta nekem írni Facebookon (...).” (Brigi)

4.3. Csók

A verbális kifejezés után (amikor azt mondjuk, „Szeretlek”) a csók a második legközvetlenebb módja a romantikus érzelmek kommunikálásának (Malinowska & Gratzke, 2017). Az pedig, hogy hogyan csókolózunk és miért, kultúra-, értékrend-, személyiségfüggő, minden ember különbözőképpen gondolkodik róla (Wlodarski & Dunbar, 2013; Malinowska & Gratzke, 2017). Így a kutatás résztvevői is különbözőképpen álltak hozzá a csók témaköréhez. A csóknak különböző jótékony hatásai vannak a szervezetre: stresszcsökkentő hatással bír, mivel csók közben rengetegféle kémiai reakció jön létre az agyban és a testben is, felszabadítja a szerotonint és dopamint, amelyek a boldogságért felelős hormonok, illetve az oxitocint is, amelyiket a szerelem hormonjaként is emlegetnek (Agyeman et al., 2019).

„De csókolóztunk, igen... jó volt, kóser volt, az, nem is tudom, az nagyon kóser jó volt...” (Béla)

4.4. Szexualitás

Értelmi sérült személyek szexualitásával kapcsolatban az a probléma, hogy a társadalom a személy megismerése előtt vagy nélkül rögtön aszexuálisnak titulálja az illetőt (Trudel & Desjardins, 2012; Katona & Szücs, 2019). Azt gondolják, hogy képtelen önállóan irányítani a szexuális életét, de a leggyakrabban inkább az őket körülvevő környezetnek van problémája a személy szexualitásával, és nem magának a személynek (Haas, 2001 idézi Kálmán & Könczei, 2002). De ha érdeklődik, és szeretne szexuális életet élni, meg kell találni a módját, hogyan tudja a környezete támogatni benne, elsősorban meghallgatással, értő figyelemmel (Zolnai, 2001).

„Azt szeretem, ha megérint és megölel Gábor, mert az olyan megnyugtató, amikor este így ölelkezünk, szeretkezünk, összebújunk. Olyan jó érzés, amikor érintget meg odafigyel rám, így szépen, miközben csináljuk...(...) hát tudjátok...” (Niki)

4.5. Felnőttiség–felelősség

A nehézségeket és kudarcokat, a társadalom gördíti a fogyatékossgal élő emberek útjába. Állandó normalitástörekvésekkel, sztereotípiákkal, előítéletekkel és természetesen a támogatás hiányával (Goodley, 2019). Felnőtté válásukig rengeteg akadályba ütköznek. Az első akadály már ott keletkezhet, hogy kérdéssé válik, hogy

világra jöhetnek-e vagy sem. Majd amikor felnőttek lesznek, akkor is folyamatosan megkérdőjelezzük, hogy képesek-e egyedül véghez vinni egy tevékenységet (Könczei et al., 2017).

„Hát jó akkor azt is megértem, hogy féltette a lányát, de hát tényleg már nagyok vagyunk, aztán meg mondták, hogy mit lehet csinálni meg mit nem...”
(Elek)

4.6. Gyermekvállalás

A gyermekvállalás témája kívánta a legtöbb magyarázatot és utánaolvasást. A fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény (továbbiakban: CRPD) utal arra, hogy a fogyatékossgal élő személyeknek azonos joguk van mind a szexualitáshoz, mind a gyermekvállaláshoz (ENSZ, 2006). Szülőnek lenni egy nagyon szép, de ugyanakkor felelősségteljes feladat. Hisz ebben a szerepkörben már nem csak saját magáért, saját maga szükségleteiért kell, hogy feleljen a személy, hanem egy vagy több, a világgal még csak ismerkedő „kisember” életére is oda kell figyelnie, fontos döntéseket kell meghoznia az életét illetően. Rengeteg kisebb-nagyobb feladattal és szerepkörrel jár a szülői lét: egyszerre kerül gondoskodó, segítő, nevelő, játszótárs, bizalmas, tanító szerepkörbe, és még sorolhatnánk (Katona & Szűcs, 2019). A valóságban, a kutatásban viszont meglepő eredményeket kaptunk. Kutatási résztvevőink közül ketten egészen biztosan nem szeretnének gyermeket vállalni, ketten pedig gondolkodnak rajta, de nem tudják elképzelni a valóságban.

„Én még nem gondolkodtam ezen a házasságon meg gyereken, de el tudom képzelni.” (Zsuzsa)

„...azt így nem is szeretnénk, babát, mert nehéz lenne felnevelni egyedül nekünk, meg sokba is kerül, és ezt így nem érdemelné meg egy kisbaba sem. Nekünk nem lehet olyan munkánk, ami sokat ad pénzt (...) és ezt így akkor hogyan lehetne, nem tudom... úgyhogy ezt így nem tudom... Nem szeretnénk Gáborral, mert mind a ketten betegek vagyunk, és félünk, hogy ő is beteg baba lesz...” (Niki)

Ebben a kérdéskörben kutatóként különbözött a véleményünk. Anna Lilla teljesen jogos és tapasztalatokból fakadó véleménnyel volt a témakör iránt, miszerint túl sok feladattal jár, a szülőt, gondnokot is be kellene vonni. Gabinak nincs még kialakult véleménye a témáról, de az emberi jogi szempontokat figyelembe véve, minden embernek joga van dönteni a témáról. Az összegzés során arra jutottunk, hogy ma Magyarországon nagyon nehéz lenne egy értelmi sérült személynek vagy egy párnak gyermeket vállalnia.

5. A mi participatív kutatásunk és visszemlékezés

A participatív kutatások megjelenésével lehetőség nyílt arra, hogy az érintett személyek saját tapasztalataikkal egészítsék ki az akadémiai kutatók munkáját, egyen-

rangú helyzetből fakadóan kölcsönösen tanuljanak egymástól, és ezáltal hitelesebb információkat és eredményeket kapjanak (Marton & Könczei, 2009; Heiszer & Kátóna, 2019, p. 30-33.). Azonban az egyenrangúság eléréséhez elengedhetetlen a vélemények kikérésén túl azoknak az ütköztetése és megvitatása, akkor is, ha az konfliktusokkal jár. Tehát az akadémiai munkában a partícipatív kutatótársak részvétele javítja a kutatás minőségét azzal, hogy a vizsgált kérdések valóban relevánsak lesznek, és ilyen módon az eredmények nem csak a tudományos közeg számára lesz elérhető és hasznosítható (Buchner, Koenig & Schuppener, 2011; Strnadová & Walmsley, 2017).

A folyamat elején, a szakirodalmi kutatás után összegyűjtöttük egy táblázatba a feladatainkat, a későbbiekben pedig kiegészítettük a felmerülő feladatokkal. Folyamatos reflektálásra és odafigyelésre volt szükség, hogy a hatalmi kiegyenlítődés megmaradjon. Emiatt mindketten kicsit lassabbnak, ugyanakkor tartalmasabbnak éreztük a folyamatot.

Visszatekintve azt gondoltuk, hogy nagyon izgalmas volt ez a kutatás mindkettőnknek, illetve hogy másképpen nem tudtuk volna elképzelni ezt a folyamatot. Szükséges volt hozzá a partícipatív kutatótárs, mindkettőnk személyisége, érdeklődése és a kutatás résztvevői, akik remekül kiegészítették a témában való vizsgálódást, újabb szempontokat hozták a kutatáshoz.

6. Összegzés

Jelen tanulmány egy partícipatív kutatást mutat be, melyben a kutatótársak a párkapcsolat és szexualitás témakörét vizsgálták fogyatékossgal élő személyek bevonásával, PhotoVoice módszer segítségével. A szexualitást fogyatékossgal élő személyekkel említeni mai napig is tabunak számít, pedig emberi jogi szempontból bármilyen élethelyzetben él egy személy, joga van megélnie a szexualitását úgy, ahogy azt a személy szeretné. Ugyanakkor pedig a fogyatékossgal élő személyeknek joguk van kérdezni, ha kételyeik, kérdéseik merülnek fel, de azt találtuk, hogy ma Magyarországon nem eléggé felkészültek a témakörben a szakemberek és azok, akik támogatják a fogyatékossgal élő személyeket. Ebbe a diskurzusba vontunk be kutatási résztvevőket, akik fotóikkal és kérdéseinkre adott válaszaikkal segítettek keretezni a problémakört.

A szexualitás nagyon sokszínű és tág fogalom. Magában foglalja mindazt, amit az ember gondol és érez magáról, a másiról és a világról (Disability Services, 2006). Mi nem szerettük volna leszűkíteni a témánkat, mivel mindegyik ehhez kapcsolódó témakör érdekelt minket, és mert szerettük volna, hogyha a kutatási résztvevők határozzák meg, hogy miről beszélgetünk. Egy inkluzív szemléletű szakdolgozatban célravezető engedni, hogy a résztvevők hozott témáival foglalkozzunk, azokról beszéljessünk. Úgy érezzük, hogy mindezeknek köszönhetően tudunk kölcsönösen tanulni egymástól, és vált hitelessé a közös munkánk. Bízunk benne, hogy a jövőben egyre több kutatás, megmozdulás lesz ebben a témában, hogy minden ember szabadon (két fél konszenzusán alapulóan és nem sértve mások önrendelkezését) élhesse meg a szexualitását, amihez joga van.

Irodalomjegyzék

- Agyeman, H. K., Owusu-Banahene, J., Agyeman, B. K., Darko, E. O., Agyeman, D., Afful, C., Akuffo, F., Bonsu, K. M., Inkoom, S., Glover, E. T., Charles, D. F. & Korlety, W. (2019). Neurophysiology of Philematology and Some Infectious Disease. *Advances in Biological Chemistry*, 9(4), 143–155. <https://doi.org/10.4236/abc.2019.94011>
- Balogh F., Balogh L., Katona R., Szabó Á. & Szabó M. (2016). *Mi nők. A nőiség és a nemiség kérdései értelmi fogyatékos felnőttek csoportjaiban*. Az Értelmi Fogyatékossgal Élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége.
- Balogh F., Balogh L., Katona R., Szabó Á. & Szabó M. (2016). *Mi nők. A nőiség és a nemiség kérdései értelmi fogyatékos felnőttek csoportjaiban*. ÉFOÉSZ. https://efoesz.hu/wp-content/uploads/2016/07/Minok_szakmai.pdf Letöltés ideje: 2020.09.10.
- Barnes C., (1996) Disability and the Myth of the Independent Researcher. *Disability & Society*, 11(1), 107-112. <https://doi.org/10.1080/09687599650023362>
- Black, R. S. & Kammes R. R. (2019). Restrictions, Power, Companionship, and Intimacy: A Metasynthesis of People With Intellectual Disability Speaking About Sex and Relationships. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 57(3), 212–233. <https://doi.org/10.1352/1934-9556-57.3.212>
- Buchner, T., Koenig, O. & Schuppener, S. (2011). Gemeinsames Forschen mit Menschen mit intellektueller Behinderung. Geschichte, Status quo und Möglichkeiten im Kontext der UN-Konvention. *Wissenschaft und Forschung*, 50(1), 4-10. (99+) **Gemeinsames Forschen mit Menschen mit intellektueller Behinderung. Geschichte, Status quo und Möglichkeiten im Kontext der UN-Konvention** (Inclusive research with persons with intellectual disability - history, status quo and opportunities in context of the CRPD | Tobias Buchner - Academia.edu
- Disability Services (2006). Personal relationships, sexuality and sexual health policy and guidelines. Disability Services. <https://providers.dhhs.vic.gov.au/sites/default/files/2017-11/personal-relationships-sexual-health-policy.pdf>
- ENSZ (2006). A fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény. ENSZ. <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=150>
- Finger, A. (1992). Forbidden fruit. *New Internationalist*, 233, 8–10. <https://newint.org/features/1992/07/05/fruit>
- Goodley, D. (2019). *Fogyatékossgtudomány. Interdiszciplináris bevezető* (2. kiadás). ELTE BGY-GYK.
- Heiszer K. (2017). Partecipatív kutatás értelmi sérült személyekkel: a Play Decide módszer adaptációja (Doktori Disszertáció). ELTE – PPK.
- Heiszer K., Katona V., Sándor A., Schnellbach M. & Sikó D. (2014). Az inkluzív kutatási módszerek meta-szintű vizsgálata. *Neveléstudomány*, 2014(3), 53–67. http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2014/nevelestudomany_2014_3_53-67.pdf
- Kálmán Zs., & Könczei Gy. (2002). *Taigetostól az esélyegyenlőségig*. Osiris Kiadó.
- Katona V. & Sándor A. (2019). Az inkluzív kutatás elmélete és gyakorlata a felsőoktatásban. In Katona V., Cserti-Szauer Cs. & Sándor A. (szerk.) *Együtt oktatunk és kutatunk! Inkluzív megközelítés a felsőoktatásban* (pp. 49-53). ELTE BGGYK.
- Katona V. & Szűcs M. (2019). „Ha nekem lenne gyereke, én nem adnám intézetbe” Intellektuális fogyatékossgal élő nők és férfiak szülővé válásának lehetőségei és korlátai egy kvalitatív kutatás tükrében. In Könczei Gy., Hernádi I. & Sándor A. (szerk.): *Esély? Egyenlőség? Taigetosz? Egy fogyatékossgtudományi kutatás tapasztalatai*. ELTE BGY-GYK.
- Kayess, R. és French, P. (2008). Out of Darkness into Light? Introduction of the Convention on The Rights of Persons with Disabilities. *Human Right Law Review*. 8(1), 1-34. <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngm044>
- Katona V., Cserti-Szauer Cs. & Sándor A. (szerk.) (2019). *Együtt oktatunk és kutatunk! Inkluzív megközelítés a felsőoktatásban*. ELTE BGGYK.
- Katona V., Kolonics K. & Sándor A. (2019). A partecipatív kutatótárs szerepe. In Katona V., Cserti-Szauer Cs. & Sándor A. (szerk.) *Együtt oktatunk és kutatunk! Inkluzív megközelítés a felsőoktatásban* (pp. 60-61). ELTE BGGYK.
- Kórász, K., Koras, R., & Simon, L. (2011). Homoszexualitás az orvostudomány tükrében. *Lege Artis Medicinae*, 18(04), 346-350
- Könczei Gy. & Hernádi I. (2015). A fogyatékossgtudomány „térképei”. In Hernádi, I., Könczei Gy. (szerk.), *A felelet kérdései között*. (pp. 10-31). Budapest: ELTE - BGGYK. http://www.eltereader.hu/media/2015/07/A_felelet_kerdesei_kozott_READER1.pdf Letöltés ideje: 2019. 10. 28

- Kulick, D. & Rydstrom, J. (2015). *Loneliness and It's Opposite: Sex, Disability, and the Ethics of Engagement*. Duke University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv11sms0n.7>
- Malinowska, A. & Gratzke, M. (Eds.) (2017). *The Materiality of Love: Essays on Affection and Cultural Practice*. Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9781315228631>
- Marton K. & Könczei Gy. (2009). Új kutatási irányzatok a fogyatékoságtudományban. *Fogyatékoság és Társadalom*, 1, 5–12. http://www.eltreader.hu/media/2017/04/Fogyatekosag_es_Tarsadalom_2009_1_READERpdf
- Mitev A. (2015). A kvalitatív kutatás filozófiája és a kvalitatív kutatási terv. In Horváth D. & Mitev A. (szerk.): *Alternatív kvalitatív kutatási kézikönyv* (pp. 25–81). Alinea Kiadó.
- Nind, M. (2011). Participatory data analysis: a step too far? *Qualitative Research*, 11(4), 349–363. <https://doi.org/10.1177/1468794111404310>
- Nind, M., & Vinha, H. (2012). *Doing Research Inclusively, Doing Research Well? Report of the Study: Quality and Capacity in Inclusive Research with People with Learning Disabilities*. University of Southampton. https://www.southampton.ac.uk/education/research/projects/quality_and_capacity_in_inclusive_research_with_learning_disabilities.page#staff
- Palibroda, B., Krieg, B., Murdock, L. & Havelock, J. (2009). A practical guide to photovoice: Sharing pictures, telling stories and changing communities. Prairie Women's Health Centre of Excellence (PWHCE).
- Sadan, E. (2012). Közösségi tervezés és empowerment. Budapest: ELTE TÁTK. Online megtekintés: http://tatk.elte.hu/file/Kozossegi_tervezes_es_empowerme.pdf Letöltés ideje: 2020. 09.28.
- Sántha K. (2011). A fotóinterjú a pedagógiai architektúra vizsgálatában. *Iskolakultúra*, 4(5), 55–66. http://epa.oszk.hu/00000/00011/00156/pdf/iskolakultura_2011_04-05.pdf.
- Scheuring I. (2014). A homoszexualitás evolúciógenetikai háttere. Staar Gy. (szerk.) In: *Természet világa: természettudományi Közlöny*, 145(11), 496–500. http://epa.oszk.hu/02900/02926/00023/pdf/EPA02926_termeszeti_vilaga_2014_11_49_6-500.pdf Letöltés ideje: 2020. 07. 16
- Shakespeare, T. (1997) Rules of Engagement: changing disability research. Barton, L. & Oliver, M. (eds) In: *Disability Studies: Past Present and Future* Leeds (pp.: 248 - 253) The Disability Press.
- Shakespeare, T. (2000). Disabled Sexuality: Toward Rights and Recognition. *Sexuality and Disability*, 18(3), 159–166. <https://doi.org/10.1023/A:1026409613684>
- Smith, E. R. & Mackie, D. M. (2002). *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó.
- Strnadová, I. & Walmsley, J. (2017). Peer-reviewed articles on inclusive research: Do co-researchers with intellectual disabilities have a voice? *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 31(1), 132–141. <https://doi.org/10.1111/jar.12378>
- Sutton-Brown, C. A. (2014). Photovoice: A Methodological Guide. *Photography and Culture*, 7(2), 169–185. <https://doi.org/10.2752/175145214X13999922103165>
- Szilágyi V. (2006). *Szexualpszichológia. Tankönyv és dokumentáció*. Medicina Könyvkiadó.
- Thompson, D. (2010). Sexual interests, opportunities and choices. In McCarthy, M. & Thompson, D (Eds.): *Sexuality and Learning Disabilities. A handbook*. Pavilion.
- Trudel, G., & Desjardins, G. (1992). Staff reactions toward the sexual behaviors of people living in institutional settings. *Sexuality and Disability*, 10(3), 173–188. <https://doi.org/10.1007/BF01102283>
- WHO (2002). *Defining sexual health Report of a technical consultation on sexual health*. World Health Organization. https://www.who.int/reproductivehealth/topics/gender_rights/sexual_health/en
- Wlodarski, R. & Dunbar, R. I. M. (2013). Examining the Possible Functions of Kissing in Romantic Relationships. *Archives of Sexual Behavior*, 42(8), 1415–1423. <https://doi.org/10.1007/s10508-013-0190-1>
- Zolnai E. (2001). *Felnőttek mert felnőttek. Értelmi sérült felnőttek szexualpedagógiai támogatása*. Kéznevelési Alapítvány.

FARKAS Jácint

Budapesti Gazdasági Egyetem, Menedzsment Tanszék
 Budapesti Corvinus Egyetem, Corvinus Institute for Advanced Studies (CIAS) – Centre for Economics
 Ethics
 Eötvös Loránd Kutatói Hálózat, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont
<https://orcid.org/0000-0002-8083-0017>
farkas.jacint@uni-bge.hu

Egzisztenciális fogyatékoság és akadálymentesség, avagy a filozófia mint „szubjektív” tudomány

Absztrakt

A tanulmány hermeneutikai jellegű, tehát a jelenségek megértésére és értelmezésére törekszik, nem pedig arra, hogy oksági magyarázatokat adjon. Ennek megfelelően a közölt megállapítások a hermeneutika, és nem az empirikus bizonyítás célját szolgálják. A vizsgálódásunk fókuszba kerül a filozófia szubjektív jellegének értékérett történet bemutatása, és ezzel szoros összefüggésben az egzisztenciális fogyatékoság és az akadálymentesség új „paradigmáinak” felmutatása, mindezeket úgy is bemutatva, mint a szubjektív és intuitív megismerés és tudásgenerálás két explicit eredményét. Tanulmányunk egy vállaltan *eklektikus* pillanatkép, egy „térképvázlat” a két fogalom eredetvidékéhez vezető, máig tartó utazásunk eddigi állomásairól. Ezért is mellőzzük a főáramú írásművekben megszokott lineáris vonalvezetést, és közel sem a teljes filozófiai, illetve hermeneutikai „háttérapparátus” bemutatására törekszünk.

Kulcsszavak: egzisztenciális fogyatékoság, funkcionális fogyatékoság, akadálymentesség, ürességfilozófia, egzisztenciálfilozófia, tudományfilozófia

Existential Disability and Deep Accessibility or Philosophy as a “Subjective” Science

Abstract

The study is hermeneutic in nature, seeking to understand and interpret phenomena rather than to provide causal explanations. Accordingly, the findings reported are for the purpose of hermeneutics, not empirical proof. The focus of our study is to present the subjective nature of philosophy as a value and, closely related to this, to present new “paradigms” of existential disability and deep accessibility. These are also presented as two explicit results of subjective and intuitive cognition and knowledge generation. Our study is a self-consciously *eclectic* snapshot, a “sketch map” of the journey to the origins of the two concepts, which has taken us to the present day. This is why we avoid the linear approach common in mainstream writing, and we do not aim to present the full philosophical or hermeneutical “background”.

Keywords: existential disability, functional disability, deep accessibility, philosophy of emptiness, existential philosophy, philosophy of science

Egzisztenciális fogyatékoság és akadálymentesség, avagy a filozófia mint „szubjektív” tudomány

Bevezetés

A filozófiai és tudományos diskurzusokban hol erősebben, hol kevésbé hangsúlyosabb módon viták zajlanak a tudományosság és a bölcelet viszonyáról. A szubjektivitás és az objektivitás koordinátái mentén igyekeznek meghatározni e két terület helyét, milyenségét és minőségét az „emberi tudás világában”.

Tanulmányunkban nem kívánunk közvetlenül „beavatkozni” e máig tartó – sokszor parttalan – „csatározásokba”. Meggyőződésünk, hogy a tudományosság objektivitásra törekvése és a filozófia világkép-*konstrukciós* céljai nem szétválaszthatóak, éppen ezért a pozitivista tudomány szemlélet ilyen irányú törekvéseit nem tekintjük reálisnak (Polányi, 1994; Feyerabend, 2002; Hadot, 2010; Ropolyi, 2016; Porosz, 2018).

A tudományosság versus filozófia „besorolási” és összehasonlítási kényszer elsősorban a nyugati világra jellemző. A mi megközelítésünket azonban jelentősen meghatározza a buddhista filozófia és ennek egyik alapeleme, a Nágárdzsuna nevéhez köthető üresség szemlélet (Fenner, 1990; Garfield, 1995; Fehér, 1997). Ennek lényege, hogy az általunk ismert, illetve megismerhető lét és létezés struktúrákban nincs olyan „entitás”, mely ne állna függésben és kapcsolatban egy vagy több másik létezővel. Vagyis egy állandó változásban lévő világban élünk, ahol mi magunk „teremtjük” meg az állandóság és az önállóság emberi formáit és normáit. Ekképpen a tudomány és a filozófia sem létezik önmagában.

Az ürességfilozófia gyakorlatához és szemléletéhez visszanyúlva szakítunk a főáramú tudományos munkákra jellemző lineáris szövegvezetési módszerrel, és a tudatos figyelmet fenntartani hivatott buddhista hermeneutika és ismeretátadási módszertanát követjük (Fenner, 1990; Tenzin, 1998; Agócs, 2002).

Bevezetés gyanánt a tudományfilozófiai megközelítésekből vett példával szemléltetjük a tudomány és a filozófia megközelítőleg sem ellentétes mivoltát. Osztjuk Ropolyi László nézetét, miszerint a tudomány kiindulópontja elsősorban technológiai jellegű létviszonyulás, amely úgy kíván a világról általános és objektív törvényszerűségeket és képet alkotni, hogy egy partikuláris esemény, például az éghető anyagok átalakulásának megfigyeléséből indukál törvényeket az égés folyamataival kapcsolatosan. Vagyis alapvetően a filozófia univerzális törekvéseit integrálja saját területére, így bármennyire is igyekszik teljes mértékű függetlenségre az őt világra segítő „ösetől”, ez például az üresség természete miatt egyszerűen kivitelezhetetlen és igazolhatatlan is (Ropolyi, 2016).

Úgy látjuk tehát, az ember tudományos érdeklődése és igényessége alapvetően a bölcsességre törekvés következménye, és azzal kölcsönös függőségi viszonyban áll.

Erre „rezonál” Polányi Mihály tudáselemzése, miszerint az emberi tudatban benne foglaltatik a hallgatólágos tudás és az arra való emlékezés lehetősége, valamint az explicit ismeretek elsajátításának a képessége is. Vagyis a tudás megszerzésének és alkalmazásának módjai szorosan összefüggnek a hallgatólágos tudásból származó alapvetően intuitív rendszerező képességgel, ez az alapja az explicit, gyakorlati felfedezések, készségek és tudások sokaságának.

Ezt Polányi többek között a biciklizés példájával támasztja alá, amelynek gyakorlati kivitelezését ugyan képes megmutatni a kerékpározni már tudó ember egy másik biciklizni még nem tudó társának, de az egyszerűen kivitelezhetetlen, hogy magát a kerékpározni tudás aktusát, annak minden összetevőjével együtt meg tudja határozni, és ennek minden „fortélyát” át tudja adni maradéktalanul a társának (Polányi, 1994).

Másik elemi erejű példája Albert Einstein relativitáselméletéhez vezető sajátos intuitív gondolkodásmódjának ismertetése: „Önéletrajzából kiderül, hogy a relativitást tízéves elmélkedés után fedezte fel »egy olyan paradoxonból, amely már tizenhat éves koromban foglalkoztatott: ha egy fénysugarat c sebességgel (a fény sebessége vákuumban) követek, akkor egy térben oszcilláló, nyugalomban lévő elektromágneses mezőként fogom észlelni ezt a fénysugarat. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy ilyen dolog nem lehetséges sem a tapasztalat, sem a Maxwell-egyenletek alapján. Intuitíve kezdettől fogva világos volt számomra, hogy egy ilyen megfigyelő álláspontjáról ítélve mindennek ugyanazon törvények szerint kell történnie, mint egy olyan megfigyelő esetében, aki a földhöz viszonyítva nyugalomban van.« Szó sincs itt a Michelson-Morley-féle kísérletről. Einsteinnek, még mielőtt hallott volna róla, tisztán spekulatív alapon racionális intuíciója volt a kísérlet eredményeiről. Hogy megbizonyosodjam erről, levélben fordultam az idős Einstein professzorhoz, aki megerősítette, hogy »a Michelson-Morley-féle« kísérletnek elhanyagolható hatása volt a relativitás felfedezésére.” (Polányi, 1994, 31).

Ebből az is következik, hogy az emberi szubjektum az az alapvető hajtóerő, amely például az első filozófusok univerzális tudásvágyának nem csak a mozgatórugója, de a forrása is. Nincs ez másképp a jelenkor kutatóival és tudósaival sem (Tóth, 2011; Kotakowski, 2012).

Végül, de közel sem utolsó sorban Paul Feyerabend osztrák származású amerikai tudományfilozófus gondolatvilágát „idézzük meg”, aki meghatározó jelentőséggel bír a pozitívista tudományfelfogás és a tudomány általános érvényességre törekvése ellen „fellépő” gondolkodók sorában. Feyerabend nem mellékesen funkcionális fogyatékosággal élő ember volt. Járáskéességét a második világháborúban katonaként egy repülőbaleset következtében majdnem teljesen elveszítette. Feyerabend *A módszer ellen* (2002) című könyvében sorra veszi a nyugati tudományfejlődés állomásait, és bizonyítja, hogy az objektivitásra törekvő „racionalista ideája” úgy a tudomány(ok), mint a filozófia kiteljesedésére kifejezetten negatív hatást gyakorolt és gyakorol ma is.

Feyerabend azt is megállapítja, hogy a filozófiai gondolkodás megszületése előtt, a mítoszok létrejöttének korában az ember a természet megfigyelését és annak leírását egy metaforikus közegben volt képes ábrázolni. Ez a kifejezés mód, melynek

központi eleme az emberi fantázia – vagyis a szubjektum transzformációs képessége és „3D-s elemzőközpontja” –, indította el előbb a filozófia, majd a tudományos gondolkodás térhódítását a világban.

Feyerabend meggyőződése, hogy ez az alkotói alapképesség, még a matematika legnagyobb elméit is áthatja. Mi több, a személyes létviszonyulási pontok és vélekedések szintézise sokkal meghatározóbb egy tudományos paradigma megalkotása során, mint annak későbbi formalizálása a tudományos elvárásoknak és előírásoknak megfelelően (Feyerabend, 1999). Ezért is igyekeznek az intuitív fantáziát a tudományos főáram véleményformálói félretolni, mi több neveltségessé tenni, hasonlóan a mítoszok megtermékenyítő jellegének tagadásához.

Mi magunk is hasonló módon – felhasználva a saját tapasztalatainkat és hallgatólagos tudásunkat az általunk funkcionálisnak nevezett fogyatékoságról – jutottunk el az egzisztenciális fogyatékoság és az akadálymentesség egymásra épülő világáig (Farkas 2020, 2021).

Az egzisztenciális fogyatékoság és az akadálymentesség forrásvidéke

2021-ben megvédett PhD-értekezésünk az *Egzisztenciális fogyatékoságban rejlő lehetőségek – Betekintés a fogalom jelentésvilágába* címet viseli (Farkas, 2021). A vizsgálódás és a disszertációvédés során explicit módon vállaltuk a szubjektív és eklektikus jellegét – a veleszületett mozgásfogyatékoságból származó hallgatólagos tudásunkat „erőforrásként” felhasználva –, mint ahogy azt is szinte valamennyi megjelent munkánkban hangsúlyoztuk, hogy ez a személyes jelleg hitelesítheti a filozófiai jellegű fogalomalkotási és létértelmezési gyakorlatunkat (Farkas et al., 2022a, 2022b).

Ez véleményünk szerint nem áll távol a fogyatékoságtudomány társadalmi felelősségre és részvételre hangsúlyt helyező megközelítésétől, amely szerint a fogyatékoságokhoz tapadó sztereotípiák és ezek felszámolása mindannyiunk közös akaratán és cselekedetein múlik (Kálmán & Könczei, 2002; Könczei & Sándor, 2019).

Ezzel együtt úgy gondoljuk, hogy a fogyatékoság állapotainak és alapvető fogalmi kereteinek filozófiai újragondolása nem várthat magára, látva és tapasztalva, hogy az „egészségesség” versus „fogyatékoság” mint kiindulópont a mai napig része a hétköznapi és a szakmai diskurzusoknak. Ez annak ellenére így van, hogy a fogyatékoságtudományi és a vele szorosan együttműködő gyógypedagógiai szakmát megtestesítő elkötelezett (szak)emberek csoportja mindent megtesz és megtett értünk, a funkcionálisan fogyatékosággal élőkért (Cserti-Szauer et al., 2022).

Abból az *egzisztenciális emberképből* indultunk ki, amely az ókori görög, római és a buddhista filozófiák hermeneutikai jellegű elemzésén keresztül tetten érhető. Vagyis az ember mint a létezés egyik összetett, tudatossággal rendelkező lény, végességénél és fizikai alkatánál, sérülékenységénél fogva kénytelen szembesülni a saját fogyatékoságaival is (Jaspers, 1974; Arisztotelész, 1992; Platon, 2005). A kutatás során ezen bölcséleti kiindulópontok mentén eljutottunk a XX. század legjelentősebb gondolkodóinak hasonló tartalmú megállapításaiig. Tisztában vagyunk vele, hogy például Martin Heidegger, Karl Jaspers, Henri Bergson vagy Peter Kro-

potkin direkt módon nem beszéltek az általunk megalkotott egzisztenciális fogyatékos-ság és akadálymentesség fogalmairól, mint ahogy az ókori filozófusok sem.

Karl Jaspers a következőt írja az ember és az állatok kapcsolatáról: „Az ember az állathoz képest akár fogyatékos is lehet” (Jaspers, 2008, 163).

E gondolatébresztő megállapítás nyomán indultunk el azon a máig tartó úton, amely az egzisztenciális fogyatékos-ság és akadálymentesség fogalmainak „megalakításához” és folyamatos elmélyítéséhez vezet. Tisztában vagyunk vele, hogy a filozófiában és a tudományban nincsenek végleges megállapítások, ezért nem törekszünk a munka végleges lezárására (Bergson 1987, Feyerabend, 1990).

A buddhista filozófia folyamatszempontot alkalmazunk a vizsgálódásaink során. Ez a „módszer” alapvetően hermeneutikai jellegű, tehát egy jelenség megértésére és értelmezésére törekszik, nem pedig arra, hogy ok-okozati úton megmagyarázzon valamit. Ennek megfelelően a közölt megállapítások (mind a szubjektív, mind az objektív tények) a hermeneutika, és nem az empirikus bizonyítás célját szolgálják (Garfield, 1995; Tenzin, 1998; Fromm & Suzuki, 1995).

Így visszakanyarodva a jaspersi egzisztenciális- és életfilozófiai emberképhez, megállapíthatjuk, hogy Jaspers gondolatvilága számtalan módon kapcsolódik úgy az antik görög, mint a buddhista ürességfilozófia és nem utolsósorban a heideggeri fundamentális ontológia megállapításaihoz vagy éppen nyitott kérdéseikhez (Jaspers, 1974, 1996, 2000, 2005).

Jaspers munkásságához szorosan hozzátartozik az a személyes, mondhatnánk szubjektív létélmény, ami egy gyermekkori légzőszervi rendellenesség következtében prognosztizált, a rövid életre vonatkozó orvosi „megállapítás” által formálódott előbb tudományos, majd filozófiai tudássá életművében (Jaspers, 2005, 2008).

A második világháború viszontagságai között Jaspers – és zsidó származású felesége – Németországban megtapasztalta a határhelyzeteknek az egzisztenciális karakterre gyakorolt hatásait, melyek a hétköznapoktól eltérő, általában válságos helyzetet meg- és túlélése következtében formálják az ember szellemi „alapanyagát” és ezáltal a világhoz való viszonyulását (Jaspers, 1998, 2000).

Időben ekkor – kb. a 1940-es évek elején – került Jaspers szorosabb kapcsolatba az ürességfilozófia szubsztanciámentességét „hirdető” tanításaival és gondolatvilágával. Megértette és megélte a késői Heidegger által is vallott dualitásmentesség valóságát és annak a tudományra és a filozófiára is vonatkoztatható meghatározó jelentőségét (Heidegger 1991, 1994).

A lételméleti és ismeretelméleti dimenziók önálló létjogosultságának kétségbevonásától eljutott a tudomány és a filozófia, valamint az ember „értelmezési kereteinek” újragondolásáig, mi több, ezen folyamatok lezárhatatlanságát is megélte, illetve megállapította (Jaspers, 2000, 2005).

Mindezekből Jaspers arra a következtetésre jutott: mi emberek egzisztenciális, – meglátásunk szerint – értelmező és értéket teremtő lények vagyunk. Ilyen formában a saját létezésünket is folyamatosan „szondázzuk”. Ezen az – egyszerre ontológiai és episztemológiai – elemzésen keresztül óhatatlanul felfedezzük a létünk és az emberi karakterünk *korlátos* mivoltát (Fromm, 2002). Ezt a buddhista filozófia úgy fogalmazza meg, hogy az ember egy szenvedésbe vetett lény, és ennek az állapotnak az oka az emberi tudatlanság. Vagyis nem ismerjük fel, vagy elkendőzzük, illetve elfelejtjük a létezés ki nem elégítő voltát – páli nyelven: *dukkha* (Fenner, 1990; Fromm & Suzuki, 1995; Agócs, 2002; Porosz, 2018; Végh, 2023).

Innen már csak egy lépés, hogy megértsük és megalkossuk az egzisztenciális fogyatékoság fogalmát, látva, hogy mi emberek tulajdonképpen „lehetőséglények” vagyunk (Kropotkin, 1989; Fehér, 1997; Jaspers, 2008). Mi döntjük el, mivé formáljuk személyiségünket és a gyengeségeink kompenzálására létrehozott társadalmi intézményeinket (Adler, 1998; Fromm, 2002; Han, 2015).

Az embertehát önmagában is egy befejezetlen – mondhatjuk úgy is, hogy tökéletlen – lény. Ezt Jaspers, Heidegger, Kropotkin és Nágárdzsuna egyaránt „így gondolja”. Itt a jelen idő használata nem véletlen, tudván, hogy az általunk vizsgálódási módszerként alkalmazott buddhista hermeneutika alapvetően „élő” kommunikációt folytat az általa elemzett szövegeket alkotó *mesterekkel* és gondolkodókkal. Továbbá a vizsgálódásban részt vevő elemzők a szövegeket nemcsak elolvassák és önállóan, szubjektíven értelmezik, hanem erről rendkívül aktív, filozófiai jellegű szóbeli vitákat is folytatnak. Ettől a *módszertől* nem áll távol Hans-Georg Gadamer vizsgálódási gondolatvilga: „Az alábbiakat arra tett kísérletként tekintsek érvényesnek, hogy a gondolat görög klasszikusait ez egyszer másként olvassuk: ne a modernség kritikai főlányéből kiindulva, amely modernség úgy hiszi, hogy egy végtelenül kifinomult logika birtokában túlhaladta a régieket, hanem ama meggyőződés alapján, hogy a „filozófia” változatlanul eseményszerűen megütköztető tapasztalata maradt az embernek, ami őt mint embert kitünteti, s hogy ebben nincs előrelépés, hanem csak részesülés. Hogy ez még egy olyan civilizációra is érvényes, amelyet, miként a miénket, a tudomány alakított ki – hihetetlenül hangzik, és mégis, számomra igaznak tetszik.” (Gadamer, 2000, 13).

Az általunk bejárt – *dialogikus természetű* – bölcséleti és hermeneutikai út, amely elvezetett az egzisztenciális fogyatékoság forrásvidékére, kifejezetten a szubjektív létmegélési gyakorlatokra épülő filozófiai megközelítések útjelzői által vált számunkra akadálymentessé(i) természetűvé.

Az egzisztenciális fogyatékoság – értelmezésünk szerint – az, ami az embert igazán emberré tudja tenni. Vagyis heideggeri terminológiával élve az ember létbe vetett mitolta és az ebben való zuhanás csak addig koordinálatlan és esetleges, amíg a létezés biológiai és manapság „technológiai” szintjei dominálnak (Heidegger, 1994, 2019). Azonban ha képessé válunk felfedezni és elfogadni a saját végességünkől és tudatlanságunkból adódó egzisztenciális fogyatékoságunkat, akkor a zuhanás, illetve sodródás egy általunk irányított *felfedezőrepülés*sé válik az élet és a halál között vezető útunk során (Jaspers, 2000; Farkas et al., 2022b).

Az egzisztenciális fogyatékoság a létezésünk természetéből adódó alapállapot, ami lehetőséget ad arra, hogy a funkcionális fogyatékoságok széles tárházára úgy tekintsünk, mint az emberi létezés természetes aspektusára. S mindezek az egzisztenciális fogyatékoság „potencialitás” természetének aktualizálódási eseményhorizontjaként is értelmezhetők.

Így a tudomány, a technológia és a filozófia közös erőfeszítései révén esélyünk nyílik arra, hogy az egészségesség, fogyatékoság és a tudományosság, valamint a filozófikusság valósnak és szubsztanciálisnak látszó, elválasztó kereteit feloldjuk. Azonban a cél nem egy kaotikus világgép kialakítása, hanem az emberi létezés hierarchiamentes – vagy ha úgy tetszik, akadálymentes képének – közös és soha véget nem érő meg- és újraalkotása.

Az akadálymentesség körvonalai

Az egzisztenciális fogyatékoság megnyilvánulásainak és fogalmának feltérképezése során az akadálymentesítés mint „technológiacentrikus” emberi tevékenység szinte magától értetődő módon tárul eléink. Meggyőződünk arról, hogy az ember fizikai és tudati adottságainál fogva együttműködésre és együttélésre rendeltett lény. Ennek egyenes következményeként pedig alapvetően közösségi entitás (Tönnies, 1983; Fromm, 2002).

Gehlen (1976) és Adler (1998) munkásságában szintén megtaláljuk az ember alapvető fogyatékoságának a felismerését, és azt is, hogy – véleményük szerint – a mára társadalommá átalakult közösségek létrejötte is az ember tökéletlenségének kompenzálására tett egyfajta „kísérlet”.

Ezt elemezve a fogyatékoságtudomány megállapításainak tükrében (Kálmán & Könczei, 2002; Hernádi & Könczei, 2019; Könczei & Sándor, 2019; Cserti-Szauer et al., 2022) eljutottunk a következő összegző megállapításhoz: az ember befejezetlen, véges, potenciálitással rendelkező, egzisztenciálisan fogyatékos lény; a természet egy olyan entitása, aki kénytelen – a testi adottságait is figyelembe véve – akadálymentesítő tevékenységet végezni a faj és önmaga fenntartásának érdekében (Kato, 2014; Farkas & Petykó, 2019; Farkas et al., 2022b).

Azonban itt nem áll meg az általunk „filozófikusnak” nevezett vizsgálódásunk folyamata. Korábban a Heidegger által „kéznél lévő” és „kézhez álló” eszközök különbségeit elemeztük (Farkas, 2020, 2021). E különbségtétel lényege, hogy az ember mára elfelejtette az eszközök eredendő megalkotásának és használatának a célját és a módját. Vagyis a közösségi ember által létrehozott *mesterséges* használati tárgyak létrehozásuk első szakaszában a Homo Sapiens kezének-testének a „meghosszabbításaként” funkcionáltak, mára azonban ezek csupán kéznél lévő – általunk szellemtelennek nevezett – eszközökké váltak (Marosán, 2004).

Ekkor *fedeztük fel* és vetettük papírra először az „emberségfelejtés” fogalmát, ami az egzisztenciális fogyatékoság egy újabb „összetevője”. Továbbá ekkor éltük és értettük meg az akadálymentesség és az akadálymentesítés közötti különbséget is, amelyről ezt követően számos tanulmányban értekeztünk (Farkas et al., 2022a, 2022b).

Az akadálymentesség és az akadálymentesítés közötti különbségtétel véleményünk szerint több, mint szükségszerű, hiszen az ember akadálymentességre törekvése az egzisztenciális és antropológiai karakterének egyrészt következménye, másrészt eredője is. E paradoxnak ható megállapítás feloldására Péter Kropotkin orosz származású filozófus, geográfus és természettudós munkásságának megismerésével tudunk válaszolni.

A Kropotkin által kidolgozott a kölcsönös segítségre épülő – empirikus megfigyelések sokaságával alátámasztott – evolúciós elmélet már az állatvilág egyedeinél, például az szibériai hangyák és termeszek kolóniáinak viselkedése és életszervezése kapcsán, is megfigyelhető és igazolható (Csányi, 1988, Kropotkin, 1989).

Kropotkin munkássága alátámasztja azon megállapításunkat, miszerint a filozófia és a tudomány nem elkülönülő világok, hanem egymást segítő, sok esetben komplementer tevékenységek. Mi emberek egzisztenciálisan fogyatékos lényként arra kényszerülünk, hogy a létezésben megtaláljuk a saját helyünket, és életünknek a biológiai dimenzió túl is értelmet adjunk. A fogyatékoság szembeállítása az

egészségesség ideáljával vagy a filozófia és a tudomány viszonyának *démonizálása* tévútra visz bennünket (Fromm & Suzuki, 1995; Kołakowski, 2012).

Összefoglalás

Tanulmányunkban igyekeztünk megmutatni, hogy a filozófia és a tudomány nem elentétesek egymással, hanem egymástól elválaszthatatlan megismerési tevékenységek. Ropolyi László ezt úgy fogalmazza meg, hogy a tudomány = technológia és filozófia (Ropolyi, 2016, 2022).

Úgy gondoljuk, ez a megállapítás helytálló, és ezzel összhangban alakítottuk ki – a még megközelítőleg sem teljes – egzisztenciális fogyatékosagra és akadálymentességre vonatkozó filozófiai természetű paradigmánk kereteit.

Meggyőződésünk, hogy a buddhista ürességfilozófiából és az egzisztenciális bölcseléből táplálkozó dualitásmentességre törekvő világkép és az ebből fakadó újszerű vizsgálódási módok segítséget nyújthatnak a fogyatékoságtudomány elméleti és gyakorlati céljainak eléréséhez, és eközben a filozófia és a tudomány „kéz a kézben járásának” megvalósulásához is hozzá tud járulni a maga szerény eszközeivel.

A tudományosság és a filozófia mesterséges szétválasztása a hegeli értelemben vett „elszellemtelenedés” egyik következménye (Csikós, 2008).

Mi emberek egzisztenciális fogyatékoságunknál fogva különböző akadálymentességi módokat dolgoztunk ki a bennünket körülvevő makro- és mikrovilág megismerésének érdekében. Ez alapvetően egy akadálymentesség természetű, elsősorban szellemi energiákat mozgósító folyamat. Ahogy azonban eljutottunk a modern kor racionalitásra törekvő világáig, a természetünk ezen fundamentális elemét is majdnem teljes egészében elfeledtük. Ennek következtében például a tudomány és a filozófia is dichotóm, mesterséges világok határai közé záródott. Rajtunk múlik, hogy ezeket a határokat hogyan tesszük akadálymentessé, vagyis miként alakítjuk át őket *útjelzőkké* (Heidegger 2005, Heiszler 2015).

Az akadálymentesség eszméje és gyakorlata, feltehetően az általunk megismerhető létezés valamennyi *élő szereplőjének* egyik nélkülözhetetlen „mozgatórugója” (Wohlleben, 2018). Az ember esetében pedig értelemkereső és értelemadó egzisztenciális tartóoszlopa is.

Hasonlóképpen a fogyatékoság és az egészségesség egzisztenciális értelemben természetellenes megkülönböztetését is az akadálymentesség szellemiségének életre hívásával és alkalmazásával tudjuk eltörölni.

Irodalomjegyzék

- Adler, A. (1998). *Életismeret*. Kossuth Kiadó.
- Agócs T. (2002). *Buddhista ismeretelmélet*. A Tan Kapuja Buddhista Főiskola.
- Arisztotelész (1992). *Metaphysica* I. Logos.
- Bergson, H. (1987). *Teremtő fejlődés*. Akadémiai Kiadó.
- Csányi V. (1988). *Az emberi természet*. Humánológia. Vince.
- Cserti-Szauer Cs., Sándor A., Katona V. & Könczei Gy. (2022). Social Innovation in Higher Education from a Disability Studies Perspective. In Păunescu, C., Katri-Liis, L. & Spencer, N. (Eds.): *Social Innovation in Higher Education: Landscape, Practices, and Opportunities*. Springer International Publishing, 273–293. https://doi.org/10.1007/978-3-030-84044-0_13

- Csikós E. (2008). *Élő gondolkodás – A folyamatfilozófia klasszikusai: Hegel és Whitehead*. L'Harmattan.
- Farkas J. (2020). A szimbiotikus embertől az egzisztenciálisan fogyatékos emberig. *Educatio*, 29(3), 479–486. <https://doi.org/10.1556/2063.29.2020.3.10>
- Farkas J. (2021). *Az egzisztenciális fogyatékoságban rejlő kiteljesedési lehetőségek: Betekintés a fogalom jelentésvilágába*. Doktori értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem.
- Farkas J. & Petykó Cs. (2019). Utazás az akadálymentesség, a fogyatékoság és a fenntarthatóság multidiszciplináris és bölcséleti dimenzióiba. *Turizmus Bulletin*, 19(4), 13–22. <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2019v19n4.2>
- Farkas J., Raffay Z. & Dávid L. D. (2022a). Fundamental accessibility and technical accessibility in travels — the encounter of two worlds which leads to a paradigm shift. *Sustainability*, 14(7), 37–65. <https://doi.org/10.3390/su14073765>
- Farkas J., Raffay Z., Pallás E. I., Fekete-Frojimovics Zs., Zsarnóczky Martin B. & Dávid L. D. (2022b). Contexts of networking and travelling in the light of Buddhist “wisdom” and life philosophy – management of accessibility and barrier generation in tourism. *Sustainability*, 14(18), 111–123. <https://doi.org/10.3390/su14181123>
- Fehér J. (1997). *Nágárdzsuna. A mahájána buddhizmus mestere*. Farkas Lőrinc Kiadó.
- Fenner, P. (1990). *The Ontology of the Middle Way*. Kluwer Academic Publishers. <https://doi.org/10.1007/978-94-009-0547-4>
- Feyerabend, P. (1999). *Három dialógus a tudásról*. Osiris.
- Feyerabend, P. (2002). *A módszer ellen*. Atlantisz.
- Fromm, E. & Suzuki, D. T. (1995). *Zen-Buddhizmus és pszichoanalízis*. Helikon.
- Fromm, E. (2002). *Menekülés a szabadság elől*. Napvilág.
- Gadamer, H. G. (2000). *A filozófia kezdete*. Osiris.
- Garfield, J. (1995). *The Fundamental Wisdom of the Middle Way*. Nāgārjuna's Mūlamadhyamakārikā. Translated and Commentary by Jay L. Garfield. Oxford University Press.
- Gehlen, A. (1976). *Az ember: Természete és helye a világban*. Gondolat.
- Hadot, P. (2010). *A lélek iskolája: Lelkigyakorlatok és az ókori filozófia*. Kairosz.
- Han, B. C. (2015). *The burnout society* (translated by E. Butler). Stanford Briefs, an imprint of Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9780804797504>
- Heidegger, M. (1994). *“...Költőien lakozik az ember...”*. T-Twins Kiadó.
- Heidegger, M. (2019). *Lét és idő*. Osiris.
- Heidegger, M. (1991). *Útban a nyelvhez. Egy japán és egy kérdező párbeszédéből*. Helikon.
- Heidegger, M. (2005). *Útjelzők*. Osiris.
- Heiszer K. (2015). Partecipatív kutatás, intellektuális sérülés. In Hernádi I. & Könczei Gy. (szerk.): *A felelet kérdései között. Fogyatékoságtudomány Magyarországon*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar, 68–78.
- Hernádi I. & Könczei Gy. (2019). Előszó a magyar kiadáshoz: A diskurzus újraalkotása: többszörös tudományköziség a fogyatékoságtudományban. In Goodley, D. *Fogyatékoságtudomány, interdiszciplináris bevezető*. ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, xv–xx.
- Jaspers, K. (1996). *Bevezetés a filozófiába*. Európa Kiadó.
- Jaspers, K. (1998). *Filozófiai önéletrajz*. Osiris Kiadó.
- Jaspers, K. (2000). *A filozófiai gondolkodás alappgyakorlatai*. Budapest, Farkas Lőrinc Imre Kiadó.
- Jaspers, K. (2005). *A transzcendencia rejtjelei*. Kairosz.
- Jaspers, K. (2008). *Mi az ember? Filozófiai gondolkodás mindenkinek*. Media Nova.
- Jaspers, K. (1974). *Anaximander, Heraclitus, Parmenides, Plotinus, Laotzu, Nagarjuna*. Harper Perennial.
- Katona F. (2014). *Az emberi kéz kultúrtörténete*. Medicina.
- Kálmán Z. & Könczei Gy. (2002). *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Osiris.
- Könczei Gy. & Sándor A. (2019). Spirituality and Disability. In Zsolnai L. & Flanagan, B. (Eds.): *The Routledge International Handbook of Spirituality in Society and the Professions*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315445489-20>
- Kropotkin, P. A. (1989). *Mutual aid: A factor of evolution* (1. Canadian ed.). Black Rose Books.
- Kořakowski, L. (2012). *Mit kérdeznek tőlünk a nagy filozófusok?* Typotex.
- Marosán B. P. (2004). Variációk az élet történetre. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1(4). <https://epa.oszk.hu/00100/00186/00019/marosan.html>
- Platón (2005). *Phaidrosz*. Atlantisz.
- Polányi M. (1994). *Személyes tudás*. Atlantisz.
- Porosz T. (2018). *Szubjektív Tudomány – Objektív Tudás*. Gondolat.

- Ropolyi L. (2016). Technotudomány és filotudomány. In Paksi D. (szerk.): *Emergencia és Tudomány*. L'Harmattan Kiadó, 163–204.
- Ropolyi L. (2022). Error as the natural end for any technologies. In Bakó R. K., Horváth G. (Eds.): *Proceedings of the Seventh Argmentor Conference held in Oradea/Nagyvárad, Romania*, 16-17. September 2022., pp 27-35.
- Tenzin, G. (1998). *Tibeti buddhizmus – Kulcs a középső úthoz*. Noran – Palatinus.
- Tönnies, F. (1983). *Közösség és társadalom*. Gondolat.
- Tóth I. (2011). *Szabadság és igazság. Matematikai gondolkodás és filozófiai elmélkedés*. Typotex.
- Végh J. (2023). *Létkerék. Bevezetés a buddhista alaptanítások képi ábrázolásába* (2., bővített és javított kiadás). Damaru.
- Wohlleben, P. (2018). *A fák titkos élete – Mit éreznek, hogyan kommunikálnak? Egy rejtett világ felfedezése*. Park Könyvkiadó.

Stefania SPAN

Cooperativa Sociale Trieste Integrazione a m. Anffas Onlus, Via Cantù, 45. I-34134 Trieste
progetti_cse@triesteintegrazioneanffas.it

Patrizia CLEMENTI

Cooperativa Sociale Trieste Integrazione a m. Anffas Onlus, Via Cantù, 45. I-34134 Trieste
progetti_cse@triesteintegrazioneanffas.it

Deborah ARBULLA

Museo Civico di Storia Naturale di Trieste, Via Tominz, 4. I-34139 Trieste
deborah.arbulla@comune.trieste.it

fordította: NEMES-JAKAB Éva • ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi
Intézet • jakabev@gmail.com

szakmai lektor: HORVÁTH Péter László, főiskolai docens • Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Nevelés-
tudományi Tanszék

Akadálymentes múzeum

A könnyen érthető nyelv és az augmentatív és alternatív kommunikáció a tudományos ismeretterjesztés szolgálatában¹

Absztrakt

A fizikai akadályok mellett számos embernek ún. kulturális akadályokkal is szembe kell néznie nap mint nap: ezek a nehézségek leginkább az információhoz való hozzáférés terén mutatkoznak. A megfelelő eszközök biztosításával ezeket az akadályokat is felszámolhatjuk annak érdekében, hogy valódi inklúzióról és a társadalomban való valódi részvételtől beszélhessünk. A „Cooperativa Sociale Trieste Integrazione a marchio Anffas Onlus” és a triezsti Természettudományi Múzeum együttműködésében megvalósuló projekt kétféle megoldást kínál az információhoz, a kultúrához, a közös tudáshoz való hozzáférés biztosításához. A projekt résztvevői két, különféleképpen támogatott látogatói útvonalat alakítottak ki: az egyik könnyen érthető nyelven készült szövegekkel támogatja a múzeumlátogatást, a másik útvonal az Augmentatív és Alternatív Kommunikáció eszközkészletét mozgósítja a látogatói élmény érdekében.

Kulcsszavak: egyenlő esélyű hozzáférés, múzeum, könnyen érthető nyelv, tanulásban akadályozott személyek, értelmileg akadályozott személyek

¹ Az „I musei al tempo della crisi. Problemi, soluzioni, opportunità” címmel Triesztben 2016. november 16–18. között megrendezett konferencián elhangzott előadás írott változata..

Accessible museum. Easy Language and Augmentative and Alternative Communication for science education²

Abstract

In addition to physical barriers, many people also face so-called cultural barriers every day: these are most evident in the area of access to information. By providing the right tools, these barriers can also be overcome in order to talk about real inclusion and real participation in society.

The project *Cooperativa Sociale Trieste Integrazione a marchio Anffas Onlus*, in partnership with the Trieste Museum of Natural History, offers two solutions to ensure access to information, culture and shared knowledge. The project participants have developed two differently supported visitor pathways: one that supports the museum visit with texts in easy-to-understand language, and one that mobilises the tools of Augmentative and Alternative Communication to enhance the visitor experience.

Keywords: equal access, museum, easy-to-understand language, people with learning disabilities, people with intellectual disabilities

Akadálymentes múzeum

A könnyen érthető nyelv és az augmentatív és alternatív kommunikáció a tudományos ismeretterjesztés szolgálatában

Kik vagyunk?

Az Olaszország-szerte működő közhasznú nonprofit egyesület, az *Anffas Onlus* (Értelmi Sérült, Autista Személyek és Családjaik Országos Egyesülete) a „kihívásokkal élő személyek” és családjaik jogainak védelmén és előmozdításán dolgozik (lásd az 1. honlapot).

Az Anffas Onlus kötelékében működő *Società Cooperativa Trieste Integrazione* (Trieszti Integrációért Szövetkezet) szociális és pedagógiai szolgáltatásokat kínál, valamint egy szakképzési központot működtet a kihívással élő fiatalok és felnőttek számára. Évek óta részt vesz az általa ellátott személyek társadalmi befogadását és részvételét előmozdítani kívánó kezdeményezésekben, mint amilyen az Akadálymentes Múzeum kialakításának folyamata is volt.

A projekt bemutatásának még teljesebb tétele érdekében a folyamatban aktívan részt vevő, intellektuális kihívással élő (ford. – értsd: tanulásban akadályozott)³ fiatal, Mattia B. beszámolóját is olvashatják a szövegben.

2 Az angol nyelvű címet, az angol nyelvű absztraktot, illetve a magyar és angol nyelvű kulcsszavakat az eredeti tanulmány nem tartalmazza. Ezeket a kiegészítéseket a folyóirat követelményei alapján emeltük be a tanulmányba.

3 A fordító és a szakmai lektor megjegyzése: jelen magyar nyelvű fordításban helyenként megőriztük az olasz szakkifejezések eredeti formáját, pl. *intellektuális kihívással és szociális/társas kapcsolati nehézségekkel élők*, ami az értelmileg akadályozott, a tanulásban akadályozott és az autista személyeket is magukba foglaló fogalom. Helyenként az *intellektuális kihívással élő személyek*, máshol az *értelmileg akadályozott / tanulásban akadályozott személyek* fogalmakat használjuk.

A projekt

Az alábbi megfontolásból indultunk ki: a megértéshez támogatást igénylő személyeket a mindennapi életben számos olyan nyelvi tartalom veszi körül, melyek csak nehezen és nem közvetlenül hozzáférhetők számukra.

Élég csak a napilapokra, újságokra, magazinokra, különböző okmányokra, úrlapokra, hivatalos közleményekre, levelekre, híradásokra, rádió- és tévéújsorokra gondolunk. Ezek a szövegek a társadalmon belül jelentős szakadékot teremtenek az emberek között, növelik a társadalmi egyenlőtlenségeket.

Évekkel ezelőtt, mikor látogatást tettünk a trieszti Természettudományi Múzeumban, mi is számos nehézséggel találtuk szemben magunkat. Ezek a nehézségek nem fizikai vagy érzékszervi kihívások voltak, hanem olyan kulturális falak, melyek az információhoz való hozzáféréstől zártak el minket.

Mattia B. a kiállítással kapcsolatos véleményét így fogalmazta meg: „Néhány társam, mielőtt az Anfassa jöttem, már volt a Természettudományi Múzeumban, és nehezen tudták elolvasni a feliratokat. Azt látták, hogy néhány felirat nagyon nehezen érthető. Nem értettek semmit!”

Mint a legtöbb nehézség, ez is leküzdhetővé válik, ha az érintettek megfelelő támogatást kapnak hozzá: olyan eszközöket, melyek valódi megoldást jelentenek, hatékonyan képesek a hozzáférést gátló akadályok lebontására, és amelyeket az érintett személyek életének valamennyi területén alkalmazni kellene.

A kultúra területén jelentkező akadályok felszámolásával kezdtük. Bár az emberek különböző képességekkel rendelkeznek, ettől függetlenül mindenkinek egyaránt joga van a kulturális életben való részvételhez. A kultúra valamennyiünk számára kiemelt jelentőséggel bír, hiszen az egész életen át tartó tanulás színtereként hozzájárul, hogy még felnőttként is lehetőségünk legyen új dolgokat tanulni. Ugyanakkor a kikapcsolódás, az öröm, a szórakozás, a közösséghez tartozás megélésének fontos tere is ez (Blackstone & Hunt-Berg, 2003).

Az Akadálymentes Múzeum projekt eredményeként 2015 októberétől mindenki számára rendelkezésre állnak a trieszti Természettudományi Múzeum termeiben azok az egyszerűsített ismeretterjesztő szövegek is, melyek két különböző kommunikációs stratégiát működtetve kísérik a látogatókat: a kiállítási információk akadálymentesítésének egyik útja az augmentatív és alternatív kommunikáció (továbbiakban: AAK) eszközkészletét hívja segítségül, a másik pedig könnyen érthető nyelven teszi hozzáférhetővé azokat.

Az AAK használata megkönnyítheti, hatékonyabbá teheti a kommunikációt. Az írott szöveghez társuló képek, szimbólumok, ikonok, fényképek a vizuális csatornát mozgósítják annak érdekében, hogy a verbális üzenet minél egyértelműbbé váljon (Beukelman & Mirenda, 2004).

A könnyen érthető nyelv alkalmazásakor egyszerű, de jól körülhatárolt szabályok alkalmazásával törekszünk arra, hogy a szöveget könnyebben érthetővé, ezáltal a benne közölt információt hozzáférhetőbbé tegyük. Így senkit ne érhesen hátrányos megkülönböztetés az információhoz való hozzáférés tekintetében. (A könnyen érthető nyelvről lásd a 2. és a 3. honlapot.)

A projekt kezdetén megállapodtunk abban, hogy kétféle bejárési útvonalat alakítunk ki, melyek jóllehet egymástól nagyon eltérő kommunikációs rendszert és eszközkészletet működtetnek, ezt azonban ugyanazon cél szolgáltatásban teszik: hogy a látogatók minél szélesebb köre számára elérhetővé váljon a múzeumi élmény.

Az első bejárás során a múzeum részéről dr. Deborah Arbulla projektfelelős is velünk tartott, és miként Mattia mondja, „mesélt nekünk és segített, hogy jobban értsük”.

A következő szakaszban a saját intézményünkben dolgoztunk tovább a tanultakkal. A nehezebb tartalmak után ajártunk, gazdagítottuk az ismereteinket. Mattia így meséli: „Ezután visszamentünk az Anffas-ba és átismételtük, hogy mit tanultunk a múzeumban. Annak érdekében, hogy jobban értsük, néztünk filmeket, dokumentumfilmeket, fényképeket, kerestünk hozzá könyveket, és kerestünk információt az interneten is.”

Ezután következett a szövegek újraírása. Arra törekedtünk, hogy a tanultakat újrafogalmazzuk. Egyrészt figyeltünk arra, hogy minél világosabb és minél egyszerűbb magyarázatokat írjunk; másrészt igyekeztünk a szöveg megjelenésének is a lehető legegyszerűbb formát adni: ügyeltünk a betűméretre, a betűtípusra, a sortörésre, a mondatok rövidségére és a több sorba kerülő, hosszabb mondatok értelemeszerű tagolására. Ebben a munkafázisban segítségünkre volt az *Információ mindenkinek. A könnyen érthető kommunikáció európai alapelvei* című dokumentum (lásd még 2. honlap). A szabályrendszer kidolgozása az Inclusion Europe (értelmileg akadályozott személyek és családjaik érdekvédelmi szervezeteit tömörítő európai ernyőszervezet, melynek az Anffas Onlus is tagja) koordinálásában és a *Pathways II. Utak a felnőttképzésben értelmi fogyatékossgal élő emberek számára* elnevezésű, az Európai Unió *Egész életen át tanulás* programjának finanszírozásával zajlott. A dokumentum olasz nyelvre történő adaptációjában az Anffas Onlus is részt vett (lásd 2. és 3. honlap).

Anélkül, hogy ehelyütt részletesen kitérnénk ezen alapelvek ismertetésére, szeretnénk kiemelni az aktív részvétel elvét, amelyen minden könnyen érthető szöveg készítésének alapulnia kell. Ennek az elvnek az újszerűsége abban rejlik, hogy a „Semmit rólunk nélkülünk!” szlogennek megfelelően, az érintett személyekkel közösen végzett munkáról van szó, és nem egy nekik végzett tevékenységről.

Amikor az új, hozzáférhető múzeumi feliratok készítéséről beszélünk, fontos hangsúlyozni, hogy mindez tíz intellektuális kihívással élő, a szervezetünk szolgáltatásait igénybe vevő személy aktív közreműködésével történt. Meggyőződésünk, hogy ők is képesek információt szolgáltatni.

Fontos, hogy olyan emberekkel közösen írjuk a szövegeket, akik maguk is olvasási és megértési kihívásokkal élnek. Ők tudják a legjobban megmutatni, hogy mi az, amit nehezen értenek meg, és mire van szükségük az információ megértéséhez.

Ahogy Mattia mondja, „elkezdtek a múzeumi feliratokat átírni könnyen érthető nyelvre. Együtt csináltunk mindent, egy csapat vagyunk. Voltak szabályaink, például, hogy nagyban írjunk, egyszerű szavakat használjunk, amiket a csoportban mindenki ért, és csak a legfontosabb dolgokat írjuk le.”

Miután elkészültek az első fogalmazványok, tartalmi ellenőrzés következett, hogy egyszerűségük mellett továbbra is megfeleljenek a tudományos pontosság kritériumainak.

„Amikor már befejeztük az írást, visszamentünk a múzeumba, és dr. Deborah Arbulla megmondta, hogy rendben van-e, vagy sem. Voltak nehéz témák, nem mindig volt gyerekjáték! Néha Deborah kijavított minket, és segített nekünk, hogy a helyes dolgokat írjuk” – meséli tovább Mattia.

a családjaink, meg sok iskola, egészen kicsi gyerekek is. Interjút adtunk, meg videó készült rólunk, és még a hírekben is benne voltunk. Még két konferenciára is elmentem, hogy a projektről beszéljek.”

Ez a projekt több szereplő összefogásával születhetett meg. Részt vettek benne Trieszt város önkormányzatának Kulturális és Szociálpolitikai Osztályai; az ISAAC (Augmentatív és Alternatív Kommunikáció Nemzetközi Egyesülete) olaszországi tagozata; a trieszti Iqbal Masih oktatási intézményegyüttes Francesco Rismondo iskolája, amelynek felső tagozatos diákjai könnyen érthető angol nyelvre fordították le a múzeumi szövegeket; az angliai székhelyű Mencap egyesület, amely az elkészült angol fordítások érthetőségét ellenőrizte; valamint néhány középfokú oktatási intézmény iskolai közösségi szolgálatot teljesítő diákjai.

És végül

Úgy érezzük, hogy az Akadálymentes Múzeum projekt révén sikerült a kezdeti célkitűzéseinket elérni. A látogatók és a látogatói igények kerültek a figyelem középpontjába azért, hogy a fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény 9. és 30. cikkében foglaltak értelmében biztosíthassuk a kultúrához, az információhoz, a tudáshoz való egyenlő esélyű hozzáférés jogát (Kent-Udolf & Sherman, 2004; Borgnolo et al., 2009). Meggyőződésünk ugyanis, hogy ezek kulcsfontosságú lépések a fogyatékos emberek valós inklúziója és társadalmi részvétele felé.

Különbéféle intézményekkel és szervezetekkel sikerült együttműködések kialakítanunk. A projekttel elindultunk azon az úton is, amelynek célja, hogy lebontsa a falat a lakosság egy része és a kollektív képzeletben még mindig az elit számára fenntartott helyként élő múzeum között. Az út során a lakosság e csoportja maga mögött hagyhatja az e helytől való idegenkedést és az oda nem tartozás érzését. A múzeum pedig nyitott, együttműködésen alapuló térré alakul, amely a látogatóihoz való aktív odafordulást a társadalmi elkötelezettségen alapuló működésének stratégiai pontjává teszi.

Az eredeti tanulmány adatai:

Museo accessibile: il Linguaggio facile da leggere e la Comunicazione Aumentativa Alternativa per la divulgazione scientifica semplificata. *Museologia Scientifica Memoriae* 2019(18), 127–130. https://www.anms.it/riviste/dettaglio_rivista/34/30

Irodalomjegyzék

- Beukelman, D. R. & Mirenda, P. (2004). *Manuale di Comunicazione Aumentativa e Alternativa. Interventi per bambini e adulti con complessi bisogni comunicativi*. Centro Studi Erickson.
- Blackstone, S. W. & Hunt-Berg, M. (2003). *Social Networks. A communication inventory for individuals for severe communication challenges and their communication partners and their communication partners*. Augmentative Communication Inc.
- Borgnolo, G., De Camillis, R., Francescutti, C., Frattura, L., Troiano, R., Bassi, G. & Tubaro, E. (Eds.) (2009). *ICF e Convenzione ONU sui diritti delle persone con disabilità. Nuove prospettive per l'inclusione*. Centro Studi Erickson.

- Dowden, P. & Cook, A. M. (2002). Choosing Effective Selection Techniques for Beginning Communicators. In Reichle, J., Beukelman, D. & Light, J. (Eds.): *Exemplary Practices for Beginning Communicators*. Paul H. Brookes Publishing Co. pp. 395-431.
- lanes, D. (2005). *Bisogni educativi speciali e inclusione*. Centro Studi Erickson.
- Kent-Udolf, L. & Sherman, E. (2004). *Il linguaggio funzionale*. Centro Studi Erickson.

Honlapok

1. <http://www.anffas.net>
2. <https://www.inclusion-europe.eu/easy-to-read/>
3. <http://www.anffas.net/it/linguaggio-facile-da-leggere/linee-guida/>

A téma iránt érdeklődő olvasók figyelmébe ajánljuk az alábbi magyar nyelvű forrásokat:

- Bóka Zsanett (2021). *Könnyen érthető múzeumi anyagokkal összefüggő tapasztalatok*. Szakdolgozat. Témavezető: Horváth Péter László, Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- Horváth Péter László (2022). *Múzeum mindenkinek! Múzeum mindenkinek?* *Carissimi* XIII:3. 7–9.

Leealaura LESKELÄ

Finnish Centre for Easy Language (Selkokeskus)
leealaura.leskela@kvl.fi

Auli KULKKI-NIEMINEN

Tampere University, Faculty of Information Technology and Communication Sciences,
Unit Communication Sciences
auli.kulkki-nieminen@tuni.fi
<https://orcid.org/0000-0003-1331-3009>

fordította: TIMÁR Bogáta • ELTE Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Finnugor Tanszék, doktorjelölt • timar.bogata@gmail.com • <https://orcid.org/0000-0001-9020-0273>

nyelvi lektor: TILLY Anna, a budapesti **Finnagora** munkatársa

szakmai lektorok: HORVÁTH Péter László, főiskolai docens • Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Neveléstudományi Tanszék és NEMES-JAKAB Éva • ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet

Útmutató az egyszerűen érthető irodalmi szövegek szerzőinek

Absztrakt

Az eredetileg finn nyelven megjelent szakirodalmi forrásból négy oldal magyar nyelvű fordítását készítettük el. A szerzők összefoglalják a könnyen érthető irodalmi szövegek készítésének szabályait. Bár van arra is példa, hogy a kortárs írók és költők eleve könnyen érthető irodalmi alkotást készítenek, ez az írás már létező irodalmi művek könnyen érthető újrameselésének irányelveiről szól elsősorban. Tanácsokat adnak könnyen érthető prózai szövegek, versek, színdarabok és gyermekirodalmi szövegek írásához. Az ebben a fordításban használt egyszerűsített nyelvezet magába foglalhatja az egyszerűen érthető és a könnyen érthető nyelvi szinteket is.

Kulcsszavak: egyszerűsített nyelv, egyszerűen érthető, könnyen érthető, irodalom, szabályrendszer

A guide for authors of literary texts in simplified language

Abstract

We have prepared a Hungarian translation of four pages from the original Finnish literature. The authors summarize the rules for writing easily understandable literary texts. Although there are examples of contemporary writers and poets producing literary works that are easy to understand from the outset, the rules for rewriting existing literary works in an easy-to-understand way will be the primary focus. They give advice on writing easy-to-understand prose texts, poems, dramas and children's literature. The simplified language used in this translation can include both plain and easy-to-understand language levels.

Keywords: simplified language, plain language, easy to understand, literature, set of rules

Útmutató az egyszerűen érthető irodalmi szövegek szerzőinek

Az egyszerűsített nyelvezetű szépirodalom-írás nem csupán az útmutatások követéséből áll. Írjon kreatívan és személyes hangvételen, és hagyatkozzon az arányérzékére abban, hogy mennyire követi a javasolt irányelveket. Az egyszerűsített nyelvezetű irodalom éppen olyan színes és sokoldalú lehet, mint a köznyelvi.

Próza

Témák

A jó téma lehet hagyományos és könnyen kiszámítható, vagy akár modern és merész is. Az olvasók egy részének a modern témák szokatlanok lehetnek. Az ilyen témákat mindig kellő alaposággal vezesse be. Nyújtson elegendő magyarázatot, hogy az olvasó megértse azokat, és ezáltal lehetősége legyen tágítani gondolati körét.

A nehezebb témákat (pl. szexualitás, kábítószeresek, erőszak) nem szabad automatikusan elhagyni a szöveg egyszerűsítése során. Gondolja végig, hogy milyen helyet kapnak a forrásszövegben, mekkora hangsúly esik rájuk és törekedjen rá, hogy lehetőség szerint ugyanakkora hangsúlyt kapjanak az egyszerűsített szövegben is.

Gondolkodjon el azon, hogy különösen a felnőtt olvasók számára, miként tehetné gazdaggá és változatossá az olvasás élményét. Ez azt is jelenti, hogy néha az irodalmi mű témája nehéz vagy az elbeszélés végkicsengése nem pozitív.

A gyermekeknek szóló egyszerűen érthető irodalomban az olyan örökzöld témák, mint a jó és a rossz harca, általában jól működnek. Ezek a témák az egyszerűen érthető irodalmat igénylő olvasók számára nagy valószínűséggel újdonságnak számítanak.

Cselekmény

A cselekmény kifejtésében kerülje a túlságosan szájbarágós magyarázatokat. Nem lehet mindent megmagyarázni a szépirodalmi érték sérülése nélkül.

Keltse fel olvasójában az olvasási kedvet rögtön az elején. Indítson például felütéssel, hogy az olvasót azonnal magával ragadja a történet alapötlete vagy fő üzenete. Felütés lehet például valamilyen akciójelenet, humoros kezdés, esetleg egy szokatlan állítás, melyre az olvasó felkapja a fejét.

Regényekben vagy más, hosszabb terjedelmű szépirodalmi művekben választhat leíró jellegű, lassabb indítást, például tájleírást, amiben lefesthet az olvasóinak akár egy konkrét képet, akár egy egész világot is.

Gondolja át, hogyan tehetné olvasmányosabbá az elbeszélését. Használhat például irodalmi szófordulatokat. Ültesse el az olvasóban azt az érzést, hogy íróként többet tud nála, és biztos ösvényen vezet el előre a történetben.

Hagyja el azokat a cselekményfordulatokat, történetaszakokat, melyek nem alapvető fontosságúak az elbeszélés fő üzenetének átadásához. Ezáltal a történet lényege és fő cselekménye előtérbe kerül, ami így válik világosabbá, könnyebben hozzáférhetőbbé az olvasó számára.

A szerkesztésből következhet, hogy bizonyos dolgokat vagy cselekményszakokat jobban ki kell fejteni, mint az eredeti műben. Ezeket a magyarázatokat beépítheti például párbeszédbe vagy a szereplők belső monológjaiba. Így nem kapnak akkora hangsúlyt, mintha közvetlen magyarázatként szűrná be őket a szövegbe.

Törekedjen úgy írni, hogy az elbeszélés megértéséhez ne legyen szükség előzetes tudásra az eredeti műről, annak szerzőjéről, a korszakról vagy a műfajjal kapcsolatban. Ha az alkotás alapvető üzenetének megértéséhez ezek a kiegészítő információk mégiscsak szükségesek, akkor törekedjen a lehető legrövidebb megfogalmazásra. Érdemes ezeket a könyv végén elhelyezni, hogy ne terheljék feleslegesen az olvasót, és ne tegyék bonyolultabbá magát a művet.

Az egyszerűen érthető adaptációt készítő személy lerövidítheti a cselekményt vagy elhagyhat cselekményszakokat, de az alkotás fő szerkezetét és cselekményét nem módosíthatja. Az eredeti mű felépítése és központi cselekménye az eredeti szerző alkotása.

Szereplők

Az egyszerűen érthető elbeszélésben nem lehet olyan sok szereplő, hogy az olvasónak nehézségei legyenek a fejben tartásukkal. Mellékszereplőkből szintén nem lehet túl sok. Azt azonban, hogy pontosan mennyi szereplője legyen egy egyszerűen érthető alkotásnak, lehetetlen megmondani.

Mutassa be a szereplőket világosan a történet elején, és a cselekmény előrehaladtával utaljon rájuk úgy, hogy könnyen felismerhetőek legyenek. A szereplőkhöz társíthatók a felismerést könnyítő tulajdonságok vagy jellemzők. A kiadvány elejét elláthatja képes szereplőgalériával.

Részesítse előnyben a párbeszédes formát, mivel az a fiktív művek prototípusának tekintett elbeszélő szövegekben alapvető és jellegzetes történetmesélő eszköz.

A párbeszédekben használhat beszélt nyelvi, nyelvjárási vagy ezeket megközelítő kifejezéseket, ha azok mélyítik és gazdagítják a szereplő jellemrajzát. Sok beszélt nyelvi kifejezés vagy mondatszerkezet egyszerűbb és egyértelműbb az írott nyelvinél és konkretizálja a szöveget. (A fordító megjegyzése: A finn nyelvben a beszélt nyelv élesen elkülönül az írott nyelvtől a szavak és nyelvtan terén is, illetve minden régióban használnak tájszólást. A nyelv ilyen típusú rétegei tehát a finnben sokkal látványosabbak, mint a magyarban.)

Az egyszerűen érthető szövegben a fontosabb dolgokat meg lehet ismételni. A párbeszéd kézenfekvő és természetes módja annak, hogy megismételjünk valamit, ami a szövegben közvetlen narráción keresztül is elhangzik.

Gondoskodjon róla, hogy az olvasó képes legyen követni, mikor ki beszél éppen. Ezt megteheti például úgy, hogy megnevezi a beszélőt minden vagy a legtöbb megszólalás után.

Váltások

A lehető legvilágosabban és legegyszerűbben jelölje a cselekményben történő helyszín- és időbeli váltásokat. A visszaemlékezéseket érdemes kerülni, ha nem lehet őket könnyen érthető módon az olvasó elé tárni. Az időbeli ugrásokhoz használhat grafikus szimbólumokat, hogy segítsenek nyomon követni az idősíkokat.

Világosan fogalmazza meg azt is, ha a szövegben szempontváltás történik, azaz hirtelen megváltoznak a szereplő érzései, tapasztalatai vagy a történetekhez való hozzáállása.

Jelezzze világosan az álom és az ébrenlét, illetve a képzelet és a valóság közötti váltásokat. Az egyszerűsített nyelvezetet igénylők számára ezek követése különösen nehéz lehet. Ha sok van belőlük a szövegben, találjon ki egy egységes módot a váltások jelölésére.

Ügyeljen arra, hogy a szöveg koherens legyen, különösen a jelenetváltások során. Használjon például az adott mondatípusra jellemző kezdő- és kötőszavakat, amelyek jelzik a változást (pl. de, mégis), így az átmenetet nem hagyja figyelmen kívül az olvasó.

Ne húzza ki a partikulákat a szövegből akkor sem, ha a ritkábban használt partikulák az egyszerű nyelvezetet igénylő olvasók egy része (pl. nyelvtanulók) számára nehezen érthetők lehetnek.

A kötőszavak és a partikulák hiánya gyengítheti a szöveg logikáját és hiányérzetet kelthet az olvasóban. Különösen megnehezítheti a hosszú szépirodalmi szövegek befogadását. (A fordító megjegyzése: az eredeti szöveg csak klitikumokat (simulószókat) ír, de a finn klitikumok jó része inkább olyan jelentésű, amit a magyarban a partikulák látnak el: pl. *bizony, ugyan, hát, így*.)

Versek

Az egyszerűsített nyelvezetű vers lehet rímvers vagy szabadvers. Válasszon olyan verstípust, ami Önhöz közel áll, vagy amit a téma szempontjából megfelelőnek érez.

A versének egy vagy csak kevés fő témája legyen. A túl sok témát vagy aspektust tartalmazó versek megterhelőek lehetnek.

Gondolja át, hogyan hozhat létre értelmezési rétegeket egy versben úgy, hogy azok ne legyenek túl egyértelműek, hanem különböző interpretációs lehetőségeket kínálnak az olvasónak. Egyes rétegek lehetnek nehezebbek, mások könnyebbek.

Egyszerűsítse le vagy tömörítse a vers költői képeit. Használjon elsősorban konvencionális vagy közismert hasonlatokat és metaforákat, és olyan szavakkal írja le, amiket könnyű hozzákapcsolni a szóban forgó fogalomhoz (például a madár röptét a szabadsághoz és az örömhöz). Kerülje a nagyon specifikus, egyedi hasonlatokat és metaforákat, valamint a képből kiközlentető kifejezéseket.

Gondolja át, milyen mellékjelentések vagy benyomások származhatnak a vers szavaiból. A költészet szimbolikus nyelve kihívást jelenthet az olvasónak, vagy félrevezetheti gondolatait.

Ugyanakkor ne magyarázzon és irányítson túl sokat, hiszen a jó vers egyszerűen jó vers. Az olvasónak nem kell okulási céllal olvasnia a verset, sőt, azt sem feltétlenül kell megértenie, hogy elméletben mi az a vers.

Színdarabok

Először is döntse el, hogy kinek adaptálja vagy írja a színdarabot: a nézőknek (közönségnek), a színészeknek, a színdarab alkotóinak vagy az olvasóknak. Ha a darabot mindenkinek szánja, beleértve a színészeket, rendezőket, díszlettervezőket stb., akkor a forgatókönyvben mindennek egyszerűsített nyelven kell lennie, beleértve a rendezői utasításokat is.

Mérsékelje a felvonások mennyiségét. A nagyon gyakran változó felvonások és jelenetek fárasztóak lehetnek, hiszen az olvasónak vagy nézőnek újra és újra bele kell helyezkednie az új jelentbe.

Gondolja át, hogyan teheti az időbeli váltásokat egyértelművé. A jelenetváltásokról ld. a próza című fejezetben írt útmutatást.

Szereplőkből nem lehet túl sok. A szereplőkről ld. a próza című fejezetben írt útmutatást.

Tegye a színdarab szereplőit egymástól minél könnyebben megkülönböztethetővé és könnyen beazonosíthatóvá. Ha a szereplők öregednek a színdarab előrehaladtával, és másik színész alakítja a szereplő idősebb alakját, ezt tegye egyértelművé.

Ügyeljen a párbeszéd természetességére. Egy-egy megszólalás legyen rövid. Használhat bennük beszélt nyelvi elemeket. A párbeszédhez ld. a Próza c. fejezetben írt útmutatást.

Gyermekirodalom

Az ifjúsági és felnőtt szépirodalomra vonatkozó irányelvek közül sok a gyermekirodalomra is vonatkozik. Az egyszerűen érthető mű szerzője, jó, ha figyelembe veszi, hogy a gyermek a gyermekirodalmi alkotásokon keresztül találkozik először irodalmi műfajú szövegekkel, mint amilyenek a történetek vagy a versek. Az egyszerűen érthető könyvek hatással lehetnek a gyermek nyelvi készségeire, olvasástanulására és olvasói identitásának kialakulására. Használjon gyermekeket inspiráló nyelvezetet.

Gondolja át, hány éves gyermekeknek szánja a művet, és ezt a korosztályt mi érdekelheti. Az egyszerű nyelvezetet igénylő gyermekek gyakran lassabban tanulnak meg olvasni, mint társaik, így előfordulhat, hogy nyelvében egyszerűbb, de tartalmában már komolyabb olvasnivalóra vágnak. Ezek az átmenetet jelentő könyvek részben tartalmazhatnak illusztrációkat, de kevesebb legyen bennük a kép, mint a képes gyermekkönyvekben, és ennek megfelelően legyen több a szöveg.

Gondolja át a kiadvány típusát is. Az egyszerűsített nyelvű gyermekirodalom kiadható hangos- vagy online könyv formájában is. Az olvasni tanuló gyermek számára hasznos, ha egyszerre látja és hallja is a szöveget.

Mesék és gyermekversek

Az egyszerűen érthető mesékben éljen a mesékre jellemző szófordulatokkal, akár az olyan klisékkel és elkopotott kifejezésekkel is, mint az „egyszer volt, hol nem volt” kezdés, mert az egyszerűen érthető mesét igénylő gyermekolvasó számára ezek is újdonságnak számíthatnak.

Egyszerűsítse mind a mese cselekményét, mind a nyelvezetét. Ügyeljen ugyanakkor arra, hogy a mese ne keltsen kegyetlen benyomást, vagy a hangulata ne váljon túl komorrá. A mese általános hangvételének pozitívnak kell maradnia, és biztonságérzetet kell nyújtania, még akkor is, ha a cselekményben vannak sötét vagy kegyetlen fordulatok.

A gyermekversben vagy mondókában olyan témát írjon meg, amely legalább részben kiszámítható vagy kikövetkeztethető. Az olyan költői megoldások, amik tudatosan szakítanak a megszokott és ismerős kifejezésmóddal, nehézséget jelenthetnek az olvasók számára.

Gondolja át, hogyan nyílik meg a gyermek számára a vers jelentése. A versek nyelvezete lehet összetettebb is annál, mint amit a gyermekolvasó megszokott, ha a kontextus és a vers témája megfelelően világos és megfogható.

Gyermekregények

Válasszon olyan témát, amit a gyermek számára érdekesnek vél, és amibe valamilyen módon beleélheti magát.

Vegye figyelembe az illusztrációk mennyiségét. Milyen mértékben függ a cselekmény és a téma érthetősége az illusztrációktól, és milyen mértékben a szövegtől? Fordítson különös figyelmet az illusztrációkra, ha a szöveg rájuk támaszkodik.

Gondolja végig, hogyan motiválja a gyermekregény az olvasni tanuló gyermeket. Számos módja van az olvasás ösztönzésének, például az interaktivitás, a humor, valamint a viccek.

Gondolja át, kínál-e a szövege a gyermeknek pozitív azonosulási lehetőséget. A sajátos nevelési igényű gyerekekkel vagy az őket érdeklő témákkal más gyermekirodalom aligha foglalkozik.

Az eredeti kiadvány adatai:

Leskelä, Leealaura & Kulkki-Nieminen, Auli (2015). *Selkokirjoittajan tekstilajit. Ohjeita selkokielisen kaunokirjallisuuden kirjoittajalle*. Espoo: Opike. 190–193. ISBN: 978-951-580-637-6 <https://opike.fi/tuote/selkokirjoittajan-tekstilajit/>

A téma iránt érdeklődő olvasók figyelmébe ajánljuk az alábbi magyar nyelvű forrásokat:

Horváth Péter László – Nemes-Jakab Éva – Pechan Eszter (2022). Szépirodalom – könnyen érthetően? *Fogyatékoság és Társadalom* 2022.1. 88–100. <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2022.1.8>

Horváth Péter László (2022). *Irodalom mindenkinek! Irodalom mindenkinek? Carissimi* XIII.2. 10–11.

Nemes-Jakab Éva (2022). *Rámpa a sövényhez. Expedíció az Északi-sark könnyen érthető irodalom felfedezésére*. In: Földes Györgyi, Major Ágnes és Szénási Zoltán (szerk.): *Műfordítás és más extrém sportok. Írások Kappanyos András 60. születésnapjára*. Budapest: Reciti Kiadó. 231–238.

Petőfi Sándor – Nógrádi Gergely – Bodonyi Panni (2022). *János vitéz 1-3. ének. Egyszerűen érthetően / könnyen érthetően*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.

HÖRCSIK Diána

Miskolci Egyetem, BTK Tanárképző Intézet, Gyógypedagógiai Tanszék (hallgató)
dia.horcsik@gmail.com

Megváltozott munkaképességű édesanyával a családban és a munkába vetett hit – Hogyan lettem gyógypedagógia szakos hallgató?

Absztrakt

Gyermekkorom óta tudom, milyen egy megváltozott munkaképességű szülővel élni. Édesanyám története nemcsak inspirált, szociálisan is érzékenyebbé tett. Öt évig dolgoztam egy olyan általános iskolában, ahol sok sajátos nevelési igényű tanítványom volt. Ezek a tapasztalatok motiváltak abban, hogy a gyógypedagógiát válasszam.

Kulcsszavak: megváltozott munkaképesség, tanulási nehézség, sajátos nevelési igény, beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézség

Having a mother with a changed ability to work, and faith in work – Why am I studying special education?

Abstract

I grew up with a parent with a changed ability to work. My mother's story not only inspired me, but also made me sensitive towards other people. I worked in a primary school for five years where I taught many pupils with special educational needs. This experience motivated me to start studying special education.

Keywords: change in ability to work, learning difficulties, special educational needs, emotional and behavioral disorder

Megváltozott munkaképességű édesanyával a családban és a munkába vetett hit – Hogyan lettem gyógypedagógia szakos hallgató?

Az alábbi publikáció édesanyám szóbeli engedélyével készült.

Kisgyermekként nagyon élveztem a folyamatos anyai közelséget. Azt, hogy a lehetőségeknek hála a lehető legkevesebb időt töltöttem az óvodában, hogy amikor lehetett, akár hétköznap délelőtt is, elmehettünk a játszótérre, kirándulni, vagy meglátogathattuk szabadon a nagyszülőket, és nem kellett sietni haza. Akkor még nem tudtam, hogy ennek milyen ára van. Édesanyám középiskolás volt, amikor valószínűleg egy vírusfertőzés következtében elindult szervezetében a folyamatos gyulladáásokat generáló folyamat. Néhány évvel később kapta meg a Bechterew-kór diagnózisát. 1991-ben, 27 évesen, nem teljesen 9 évnyi munkaviszonnyal, ahogy akkoriban mondták, leszázalékolták. Stigmaként hatott rá, meg kellett birkóznia a kifejezéssel, mely dühöt, rettegést, haragot váltott ki, és folyamatosan felmerült benne a kérdés, hogy miért pont ő, miért most, és mit hoz a jövő. Ameddig csak lehetett, igyekezett titkolni a betegségét a tágabb környezete előtt, annak ellenére is, hogy az örökmozgó fiatalból napi szinten fájdalomcsillapítót szedő felnőtt lett. Ma már *leszázalékolt* helyett azt mondjuk, *megváltozott munkaképességű*. Mennyivel szebb megfogalmazás! A szavaknak ereje van. Egy kifejezés, ami nem a kisebbségre utal, melyet talán éppen ezért könnyebb feldolgoznia az érintett embereknek.

Édesanyám diagnózisából és állapota romlásából azt a következtetést vonták le az orvosok, hogy 40 éves korára kerekesszékre kerül majd a nagyizületek meszesedése miatt, emellett rövidebb élettartammal is „biztatták”. Amit csak lehetett, megtett, és a mai napig megtesz ennek elkerülése érdekében. Rendszeresen jár kontrollra a reumatológiai szakrendelésre, ahol évtizedekig egy neves főorvos úr betege volt. Évente két alkalommal kap fizioterápiás kezeléseket, melyek, ha rövid időre is, de enyhítik fájdalmát. Amikor elkezdtem a középiskolai tanulmányaimat, úgy döntött, szeretné megpróbálni, mire is képes. Ekkor volt 38 esztendő. Döntését édesapám is támogatta. Megbízási szerződéssel a helyi megyei napilapnál vállalt állást, ahol üzletkötőként dolgozott az akkori törvények szerinti munkaidővel. A csapatban mindannyian megváltozott munkaképességű munkavállalók voltak. Ebben a 1,5–2 évben, mondhatjuk, hogy kinyílt előtte a világ. A sikerélmények hatására önbizalma megnőtt, hiszen bebizonyította önmagának, hogy képes elvégezni a rábízott feladatokat. Így már nemcsak a háztartás vezetése hárult rá, hiszen ismét dolgozó, kereső nő lett.

2006-ban új munkaterületen próbálta ki magát. Kollégái zöme itt is megváltozott munkaképességű munkavállaló volt. A közel 3,5 év alatt több területen kellett helyt állnia, betanított munkásként hol lefestett alkatrészek tisztítását kellett végeznie, hol

pedig koszorút készítenie. Mindig azt, amit a megrendelő kért. Sajnos a válság miatt elkezdődött az elbocsátási hullám, amely a cég megszűnésével ért véget. Ebben az időszakban édesanyám már gondolt arra, hogy egyszer majd remélhetőleg nyugdíjas lesz, ezért a törvények adta lehetőségnek köszönhetően magasabb nyugdíjárulékot fizetett. Ma már tudjuk, hogy sajnos feleslegesen. Amikor a Nyugdíjbiztosítási Igazgatóságtól megérkezett a levél, melyben feltüntették ledolgozott éveinek számát, kiderült, hogy a törvénymódosítás hatására elvesztett néhány olyan évet, amikor bejelentett munkavállalóként, de megváltozott munkaképességű rokkantnyugdíjasként dolgozott. Így ma az elsődleges célja, hogy az öregségi nyugdíjkorhatár előtt összejöjjön a minimum 20 éves munkaviszonya, majd ezt minél több esztendővel meg tudja toldani.

A 2011-es év fordulópont volt, a család szerkezetében is változásokat hozott. Nagyjából 1–1,5 évvel korábban édesanyám belevágott egy kísérleti folyamatba, mely biológiai terápiával igyekezett segíteni a bechterewes betegeknek. A cél az volt, hogy a visszafordíthatatlan folyamatot a havi infúziók segítségével megállítsák vagy, amennyire csak lehet, lelassítsák. Szerencsére a szervezete jól reagált a kezelésre, melynek eredményeként mozgása könnyedebb lett, mindennapos fájdalmai megszűntek, ahogy az évente visszatérő súlyos szemgyulladása is elmúlt. Figyelnie kellett azonban arra, hogy ne erőltesse meg magát, hiszen bár a fájdalmak elmúltak, a már meglévő ízületi merevség megmaradt. Az infúziók egy nem várt „mellékhatást” is hoztak, ugyanis a hormonrendszerre is hatással voltak. 2011-ben megszületett az öcsém, aki – jó értelemben véve – teljesen felforgatta az addig megszokott hétköznapijainkat. Édesanyám 47 esztendő volt ekkor, kisebb csodaszámba ment a terhessége.

2014-ben úgy gondolta, ismét munkába állna, augusztus 1-jén helyezkedett el a Szimbiózis Alapítványánál. Sokat gondolkodtam, hogy helyes-e, ha nevén nevezzük ezt az intézményt. Azonban nem a reklámozás a cél, hanem az általuk megvalósított jó gyakorlat egy szeletének a bemutatása. Édesanyám előbb az egyik lakóotthonban takarított, ahol már megismerkedett a fiatalok élethelyzetével, majd az Alapítvány éttermének munkatársa lett. Izgalmas kihívásként tekintett a feladatra. Az átépítést követő takarítási munkálatoktól a létesítmény utolsó pillanatáig az étteremben dolgozott. Számára is fájdalmas volt a bezárása. A mai napig örömmel gondol rá vissza, csodálatos ékszerdobozként emlegeti a helyet, ahol jó hangulatú, egymást segítő csapatban dolgozhatott együtt munkatársaival.

Nagyon örült annak, hogy lehetőséget kapott, így az Alapítványon belül más munkakörben helyezkedhetett el. A gyümölcsfeldolgozó üzem felszereltsége elmondása szerint minden háziasszony álmát megvalósítja. Az, hogy tartósítószerrel nem használva lehet egészséges lekvárokat, szörpöket készíteni, inspirációt jelentett neki is, és nekem is. Kisebbségi hatásra vettünk egy befőzőautomatát, együtt kerestük a recepteket, kísérleteztünk otthon. A jó hangulat és a közösen töltött kellemes idő mellett új ízek kerültek az asztalunkra. Az ötletelés ma is tart, nemcsak a családon belül, hanem édesanyám munkahelyén is. Nagyon örül annak, hogy kellemes légkörben, egymást tanítva és egymástól tanulva dolgozhat, fiatalokkal körülvéve magát, akik fejlődését így folyamatosan követheti. És annak is, hogy nem hiába dolgoznak, az elkészült lekvárokra, sült teákra és szörpökre szerencsére felfigyeltek az emberek, szívesen fogyasztják azokat.

Édesanyám munkája alapján két fontos dolgot figyeltem meg, mely az étteremre is jellemző volt, de a gyümölcsfeldolgozó üzemben is ugyanúgy megfigyelhető. Az egyik a harmónia. A pozitív légkör, amikor fel sem tűnik, hogy valaki az Alapítvány fiataljaként vagy megváltozott munkaképességű dolgozójaként végzi a munkáját, inkább a jó hangulat az, amire felfigyelhetünk. A másik a rugalmasság és a családbárát szemlélet, mely nagy segítség számára is a mindennapokban.

Egyrészt ez a jó tapasztalat vezetett a gyógypedagógia irányába, másrészt a saját munkatapasztalatom. Előző munkahelyem festői környezetben volt, ahol pedagógusként a mindennapokban szembesültem a borsodi kistérségi valósággal. Csak a tények kedvéért: bő 5 évig tanítottam egy olyan általános iskolában, ahol száz százalékban a kisebbséghez tartozónak vallották magukat a tanulók, akiknek szinte mindegyike minimum hátrányos helyzetű volt, a sajátos nevelési igényű és a beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézségekkel küzdő gyermekek aránya pedig annak ellenére is magas, hogy sokakat nem visznek el a szülei vizsgálatra. Sokan iskolaéretlenül érkeznek az intézmény első osztályába, mert a körzeti óvodákban egyszerűen nincs hely a számukra, így a legtöbben minimum egyszer kénytelenek megismételni az iskola első évfolyamát, de a bukás sajnos a későbbiekben is gyakori. Az iskolában az alapelv az, hogy az osztályfőnök mindaddig, amíg a gyerekek iskolában vannak, anyja helyett anyja, apja helyett apja az osztályába járó tanulóknak. Ez nem véletlen, a nevelés jelentős része arra a maroknyi pedagógusra hárul, akik próbálnak átevezni a mindennapok háborgó tengerén. Mivel a nagyobb településektől messze helyezkedik el az iskola, folyamatos tanárhiánnyal és szakemberhiánnyal küzd az intézmény. A tavalyi tanévben például a 6 alsós osztályra egyetlen tanító végzettséggel rendelkező kolléga jutott, a többi osztályban képesítés nélküli, általában érettségivel rendelkező kollégák tanították a gyerekeket. Ebből is látszik, hogy nagy szükség lenne pszichológusra, gyógypedagógusra, logopédusra, fejlesztőpedagógusra, és mint az előző példa is takarja, tanítókra. Mert bár az iskola technikai felszereltsége lenyűgöző, az emberi jelenlétet nem pótolhatja. Mindez reménytelen, a szakszolgálat olyan szinten túlterhelt a térségben, hogy – ahogy az egyik tankerületi rendezvényen is nevezték – a civilizációs végpontokra egyszerűen nem jutnak el. Ma már én sem vagyok ott. A magánélet más megyébe vitt. Bármennyire is nehéz feladat volt a helytállás, hiányzik az a környezet.

Ez volt a másik oka, hogy elkezdtem a gyógypedagógiai képzést. Nagyon sok olyan tanulót ismertem meg, akinek segítségre lenne szüksége, és ahogy látom a tendenciát, egyre többen vannak. Hogy a felgyorsult életmód, az információrobbanás, a digitális eszközök vagy az egyre inkább fejlődő tudományterületek miatt van így, azt nem könnyű kideríteni. Mire elvégzem a képzést, szeretnék egy nagy kulcstartót felépíteni a megszerzett tudásból, melyre rátehetném majd azokat a kulcsokat, melyekkel segíthetek a gyermekeknek.

SZŐKE Mihály

szokemihaly58@gmail.com

Lakatosból jelnyelvi mesemondó¹

Absztrakt

A tanulmány a szerző saját életútján, személyes beszámolóján keresztül mutatja be, hogyan erősödik meg a Siket identitás tudata azáltal, hogy anyanyelvén, magyar jelnyelven szerepelhetett számos alkalommal, halló közönség előtt. Az élménybeszámoló, amellett, hogy a szerző életének fontosabb mérföldköveit mutatja be, kitér arra is, hogy milyen nehézségekkel küzdött meg, azokat hogyan győzte le, és mi adott neki erőt mindehhez. Tekintsünk erre az esszére úgy, mint a szerző saját tanmeséjére.

Kulcsszavak: jelnyelv, Siket, Siket identitás, Siket büszkeség, népmese

How I turned from locksmith into a sign language-storyteller

Abstract

This paper presents how the author's sense of identity as a Deaf person is strengthened by performing in Hungarian sign language for a hearing audience. It presents the story of the author's life, highlighting the most important points in his life and describing the difficulties he has faced, and how he overcame them. Look at this essay as the author's own instructive fairy tale.

Keywords: sign-language, Deaf, Deaf pride, Deafhood, folktale

Lakatosból jelnyelvi mesemondó

Szőke Mihály vagyok, és siket emberként szeretném megosztani veletek, hogyan lettem lakatosból jelnyelvi mesemondó, és mindez hogy hatott rám és az életemre. Szeretném, ha a történetem példaként szolgálna a sorstársaimnak, hogy rámutasson arra, nincsen lehetetlen.

A gyerekkorom hasonlóan alakult, mint sok siket sorstársamé. A szüleim egyszerű tanyasi parasztemberek voltak. Édesanyám nehezen tudta feldolgozni, hogy három gyermeke közül elsőszülöttként siketnek születtem. A szüleimmel nem is nagyon tudtam kommunikálni, az öcséimmel szerencsére jobban ment. Bennem nem is tudatosult, hogy édesanyám azért sír, mert nem hallok. Nem tudtam, mit jelent ez.

5 évesen a szegeledi, majd 11 évesen az egi siketek intézetébe kerültem. Mindkettő bentlakásos iskola volt. Csak ünnepnapokon mehettem haza. Ilyen fiatalon ez megrázó élmény volt. Az vigasztalt, hogy megismertem sorstársakat, és megtanul-

¹ Szőke Mihály magyar jelnyelven készített tanulmányát magyar nyelvre fordította Ámontné Szőke Bernadett.

tam a jelnyelvet. Így végre ki tudtam fejezni, meg tudtam osztani a gondolataimat, az érzéseimet a kortársaimmal. A nevelőkkel és a tanárokkal sajnos továbbra is nehezen érttettem meg magam, mert az intézményen belül egyébként tilos volt jelelni. Az általános iskola elvégzése után egyetlen vágyam volt: a fővárosba költözni.

Akkoriban a siket fiatalok néhány szakma közül választhattak, hogy mit szeretnének megtanulni. Nekem mindegy volt a szakma, csak Budapestre kerüljek. Így lettem lakatos. Ez életem egyik legszebb szakasza volt több szempontból is. Egyrészt megismertem a SINOSZ-t, a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetségét, ahol egy fantasztikus siket közösségre leltem. Másrészt itt találkoztam a feleségemmel is, akivel azóta is, immár 40 éve boldog házasságban élünk. Van egy lányunk és egy gyönyörű kislány unokánk. Harmadrészt pedig a Siket Sportszövetségnek köszönhetően elkezdődött a focista karrierem. Kapus voltam a budapesti Siketek S.C. fociklubban. A csapattal rengeteg pozitív élményben volt részem, és ennek köszönhetően jutottam el először külföldre. Sosem felejttem el az első külföldi utunkat, ami Lengyelországba vezetett. Felejthetetlen volt egy idegen ország megismerése, az első repülés és az első külföldi szereplés élménye. Később sajnos a focista karrieremet fel kellett adnom egy sportbaleset miatt.

A szakmunkásképző iskola elvégzése után a feleségemmel vidékre költöztünk, és lakatosként kezdtem el dolgozni. Mindig is volt bennem egy kisebbségi érzés. Egyrészt azért, mert siket vagyok, másrészt azért, mert egy szegény tanyasi családból származom. Ezt a kisebbségi érzést azzal próbáltam leküzdeni, hogy minden munkahelyemen a legjobbra törekedtem. Szorgalmas voltam, precíz és jól dolgoztam. A főnökeim mindig elégedettek voltak velem, kiváló dolgozói kitüntetést is kaptam. Ezek büszkeséggel töltöttek el, és adtak egy kis önbizalmat. A kommunikációs akadályokat ki tudtuk küszöbölni. Volt, hogy kézzel-lábbal, de megérttettem magam. A munkám pedig meggyőzte a főnökeimet arról, hogy jól tették, hogy engem alkalmaztak.

A munkám és a családom mellett még egy fontos része volt és van az életemnek: a siket közösség. Amikor a feleségemmel Egerbe költöztünk, beléptünk a helyi SINOSZ klubba, ahol rendszeresen találkoztunk a siket barátainkkal. Együtt mentünk rendezvényekre, kirándulásokra, nyaralásokra. 2008-tól 10 éven át ennek a helyi szervezetnek az elnöke is voltam. Ezalatt igyekeztem minél többet segíteni a sorstársaimnak. Rendszeresen részt vettünk civil fórumokon, kirándulásokat szerveztünk, és megalapítottam az egri Siket Klubot. Mindezek mellett még egy fontos dolgot kaptunk a SINOSZ-tól, a jelnyelvi tolmácsokat. Nekik köszönhetően már gördülékenyebben tudtuk a hivatalos ügyeket intézni.

Közel 30 éve, hogy megismertem Kévés Zsuzsannát, azt a jelnyelvi tolmácsot, aki azóta jó barátom. Neki köszönhetem, hogy ma nem csak egy siket lakatos vagyok, hanem egy siket amatőr színész, egy jelnyelvi mesemondó.

Mindez úgy kezdődött, több mint 10 éve, hogy egy nap Kévés Zsuzsa megkéréselt, hogy lenne-e kedvem jelnyelven mesét mondani, mert szerinte abszolút alkalmas lennék erre a feladatra. Bizonytalan voltam, féltem, nem mertem elvállalni. Ő azonban meggyőzött, hogy annyira jó a mimikám, a nonverbális kommunikációm, hogy ez teljesen nekem való feladat. A félelmem abból fakadt, hogy elég szegényes a magyar nyelvi szókincsem. Nehezen értem meg az írott szöveget, sok benne a számomra ismeretlen szó. Pontosan emiatt gyerekkoromban sosem olvastam mesét. A képregényeket viszont imádtam, mert a rajzok mindent elmondtak, nem

kellett a szöveget figyelni. Sokszor a tükör előtt próbáltam leutánozni, amit a képre-
gényekben láttam.

Az első mese, amit el kellett volna jelelnem, szintén tele volt ismeretlen szavak-
kal. Végigolvastam a mesét, de nem érttem, félreértettem, hogy miről szól. Akkor
ismét azt éreztem, hogy ez nem nekem való feladat. Zsuzsa azonban megnyugtatót,
hogy menni fog ez. A mese szövegét először lefordította nekem egyszerűen érthető
szövegre. Jelnyelven összefoglalta, hogy miről szól a mese. Így már megértettem,
és az egyszerűen érthető szöveg alapján elkezdtem gondolkodni, hogy lehetne ezt
jelnyelven jól előadni. Hiszen nem csak arról van szó, hogy kiállok és szavanként el-
jelelem a mesét. Ezt igazából el kellett játszanom. Otthon többször átolvastam a tör-
ténetet, rengeteget gyakoroltam. A tükör előtt számtalanszor eljeleltem, eljátszot-
tam. Majd ezután a tolmácsirodában Zsuzsával közösen begyakoroltuk. Összetett
folyamat volt, amiben nagyon kellett figyelnünk egymásra. Végül elérkezett az első
fellépés. Egyáltalán nem élveztem. Nagyon izgultam, félttem, lámpalázás voltam. De
kiálltunk, lesz, ami lesz. Volt, hogy tévesztettem is, de végül előadtam a mesét. A kö-
zönség, ami egyébként halló általános iskolás gyerekekből állt, állva tapsolt, lájkokat
mutatott. Le sem tudom írni azt a meghatottságot, az örömet, amit akkor éreztem.

ELSŐ FELLÉPÉSEM JELNYELVI MESEMONDÓKÉNT

Innentől folyamatosan érkeztek a megkeresések. Felléptünk óvodákban, általános
iskolákban, középiskolákban, sőt még az **egri egyetemen** is. Rendszeresen szere-
peltünk **helyi rendezvényeken**. Részt vettünk a **VII. Országos népmese-konferen-
cán** is, ahol úgy jellemezték: „**Ha hanggal mesélne, a legnagyobbak között tartaná
számom.**”

JELNYELVI MESEMONDÁS A TINÓDI SEBESTYÉN ÁLTALÁNOS ISKOLÁBAN

„FÓKUSZBAN A JELNYELV SZEREPE” –
FELLÉPÉSEM A KONFERENCIÁN

FELLÉPÉSEM A VII. ORSZÁGOS
NÉPMESE-KONFERENCIÁN

Néhány alkalom után Zsuzsával teljesen összeszoktunk, egyre kevesebbet kellett gyakorolnunk, lazábban adtunk elő, egyikünk sem izgult már, és mindketten nagyon élveztük a közös munkát.

Volt néhány igen emlékezetes fellépésem, amit sosem fogok elfelejteni. Az egyik ezek közül az egri Bródy János Könyvtárban volt, ahol nemzeti mesemondó napot tartottak. Hét mesemondó volt, akik más-más nyelven mondtak mesét. Én voltam az utolsó. Az előttem lévő fellépéseket nézve láttam, hogy a gyerekek fel-alá szaladgáltak, nem maradtak a színpad előtt. Megijedtem, hogy fogok így mesét mondani, hiszen ahhoz, hogy engem értsenek, le kell ülniük és figyelniük kell. Amikor én kerültem sorra, megkértük hát a gyerekeket, hogy üljenek le a színpad elé, mert ezt a mesét bizony figyelni kell. És azok a gyerekek, akik addig összevissza szaladgáltak, mással foglalkoztak, csendben ültek, és tátott szájjal végig figyelték az előadást. Ez igazán jól esett.

„GYERE, MONDOK MESÉT NEKED”

Mérhetetlen büszkeséggel töltött el, amikor az ELTE Tanító- és Óvóképző Kara mesemondó versenyt tartott, és ennek az eseménynek én voltam a megnyitó vendége. Utána rengeteg kérdéssel fordultak hozzám a hallgatók. Jól esett, hogy kíváncsiak voltak rám. Rengeteg dicséretet kaptam. Azt mondták, nem is kellett a jelnyelvi tolmács hangja, mert értették, amit jeleltem.

Szintén egy emlékezetes fellépésünk volt az, amikor a XVII. Eger Civil Ünnepen léptünk fel hatalmas közönség előtt.

SZEREPLÉSEM AZ EGER CIVIL ÜNNEPEN (MESEMONDÁS AZ 5.00 PERCTŐL)

Ez egy szabadtéri esemény volt, ahol vegyesen voltak gyerekek és felnőttek is. Amikor felmentünk a színpadra, Zsuzsa szólott, hogy jöjjenek közelebb a színpadhoz, hogy lássanak. Ahogy elkezdtem mesélni, egyre többen lettek a színpad előtt, és láttam, hogy tényleg élvezik az előadásomat. Azon a rendezvényen később odajött hozzám a Gárdonyi Géza Színház igazgatója is, aki szeretett volna velem egy olyan színdarabot csinálni, amiben több siket is van, és jelnyelven adunk elő. A felkérésre büszke voltam, de elvállalni már nem mertem. Öreg vagyok már, és nem voltam benne biztos, hogy bírnam azt az iramot. Ezen a rendezvényen a várostól megtudtam, hogy jelöltek az „Év embere” díjra is, amit bár nem én nyertem meg, a jelölés maga mérhetetlen büszkeséggel töltött el. Ez hatalmas erőt és önbizalmat adott. Később a Heves Megyei Hírlap újságírója, Pócsik Attila is megkeresett, és készített velem egy interjút, ami aztán az újságba is bekerült. Mai napig hihetetlen számomra, hogy én, Szőke Mihály, siketként, egyszerű emberként 55 évesen egy újságban szerepelek. Híres ember lettem.

Még egy utolsó élményt kiemelnék, amikor a gyöngyösi Petőfi Sándor EGYMI rendezvényén léphettem fel. A mese után a gyerekek odajöttek hozzám, megsimogattak, megöleltek. Éreztem azt a rengeteg szeretetet, ami bennük van. A polgármester és az intézmény igazgatója is odajött gratulálni. És amiért még különleges volt számomra ez az esemény, hogy a lányom is ott volt a rendezvényen, mint gyógypedagógus. Láttam őt a gyerekekkel fellépni, ahogy ő is látott engem fellépni. Ez az érzés leírhatatlan.

Egyik évben a SINOSZ rendezett siket gyermekek részére jelnyelvi mesemondó versenyt. Jól eső érzés volt, hogy engem is beválasztottak zsűritagnak. Nagyon jó volt látni, hogy milyen élvezettel mesélik jelelve a gyerekek a meséket, ki-ki a saját stílusában.

ZSŰRITAGKÉNT AZ ELSŐ ORSZÁGOS JELNYELVI MESEMONDÓ VERSENYEN

Ekkor eszembe jutott, hogy az én gyerekkoromból teljesen hiányzott a mese, pedig mennyire jó lett volna. Örülök, hogy a mai siket gyerekeknek már van számukra is hozzáférhető mese, elérhetőek jelnyelven tolmácsolts mesék, gyerekprogramok. Ilyen például a **Mese Tv – jelnyelven**, vagy a **Jel Tv Jelmese** sorozata.

2020-ban sajnos a pandémiás helyzet bekövetkeztével a fellépések megszűntek, és azóta még nem kerestek minket újra. De bízom benne, hogy lesz még alkalmam újabb és újabb mesét mesélnem jelnyelven.

Hogy mit is adott nekem ez a lehetőség? A sok pozitív visszajelzésnek köszönhetően végre azt mondhatom, hogy van önbizalmam. Nem félek siket emberként kiállni és jelnyelven beszélni. Az emberek többsége, akik az előadásainkon ott voltak, előtte sosem találkoztak még siket emberrel. A találkozásoknak köszönhetően elértem, hogy ezek az emberek más szemlélettel gondoljanak a siketekre. Merjenek beszélgetni velünk, megismerni minket. Ne fogyatékos személynek lássanak minket, hanem olyan embernek, aki másik nyelven, jelnyelven beszél. Egyébként ugyanolyan, mint bárki más. A munkahelyemen is kamatoztattam a mesemondással szerzett tapasztalatokat. Míg korábban sose mertem a főnökeimnek bármit is mondani, most ha valamivel nem értek egyet, bátran kiállok a főnököm elé, és elmondom neki, ha kell, tolmács segítségével. Ennek köszönhetően a főnökeim és a munkatársaim viszonyulása hozzám pozitív irányban változott. Korábban úgy éreztem, hogy lenéznek, butának tartanak. Most viszont, hogy a kommunikációs gát megszűnt, elfogadnak, sőt kedvelnek is. Emellett a rengeteg, közel 100 mese megismerésével és jelnyelvre adaptálásával bővült a magyar nyelvi szókincsem és a szövegértésem is, Kévécs Zsuzsának pedig a jelkincse.

Ha valaki fiatal korban azt mondta volna, hogy „Misi, te egyszer híres ember leszel és hatalmas közönség előtt fogsz szerepelni!”, kinevettem volna. És most tessék, 65 éves vagyok, és ez mind a valóság. Ez az életem.

ÁMONTNÉ SZŐKE Bernadett

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Pedagógiai Kar, Gyógypedagógiai Intézet
szoke.bernadett.85@gmail.com

Két világ között

Absztrakt

Jelen tanulmány arra hivatott, hogy bepillantást engedjen az olvasó számára a CODA emberek világába. A szerző a szakirodalom elemzése mellett személyes tapasztalatain keresztül mutatja be a Siket embereket, a Siket kultúrát és a CODA emberek elhelyezkedését ebben a kultúrában. A tanulmány célja, hogy magyar nyelven is szélesebb körben ismertté váljanak a fentebb említett fogalmak.

Kulcsszavak: siket/Siket, Siket identitás, Siket kultúra, CODA, jelnyelv

Between two worlds

Abstract

The purpose of this paper is to present the world of CODA people. In addition to analysing the literature, based on her personal experiences, the author presents her view of Deaf people, Deaf culture and the position of CODA people in this culture. The aim of the study is to make the above concepts more widely known in Hungarian.

Keywords: deaf/Deaf, Deaf identity, Deaf culture, CODA, sign language

Két világ között

2022-ben több Oscar-díjat kapott a **CODA** című amerikai-francia film (Heder, 2021). Véleményem szerint önmagában egy szórakoztató film, de egy CODA (Child of Deaf Adults) vagy egy Siket ember számára a szórakoztatáson túl adott még egy kis pluszt. Tükröt mutatott. Humorral fűszerezve mutatta be a valóságot arról, milyen is a Siket kultúra, és hogyan éli ezt meg egy CODA gyermek. Ennek kapcsán néhány gondolatot szeretnék megosztani arról a bizonyos valóságról, amit a film is taglal.

Ahhoz azonban, hogy az olvasó megértse a gondolataimat, igazán átérezze a történetem, tisztáznunk kell néhány alapfogalmat. Kezdjük is a legalapvetőbbel: ki is az a siket/Siket ember? Röviden összefoglalva: siket ember az, akinél a siketség elsősorban audiológiai élmény, aki fogyatékosként tekint az állapotára. A halló társadalomba igyekszik beilleszkedni a jelnyelvet használó Siket közösség helyett. A Siket személyek, nagy S kezdőbetűvel, azok a személyek, akik hallásállapotukat tekintve általában veleszületett siketek, vagy kora gyermekkorban veszítették el hallásukat, azonban identitásukat nem a hallásállapotuk határozza meg. A magyar Siket emberek identitásának alapja a magyar jelnyelv, a Siket közösség tagjai elkötelezettséget éreznek a saját közösségük értékei és normái iránt, ezeket belsővé teszik, és a jelnyelvre anyanyelvként tekintenek (Romanek, 2017). A Siket kollektíva nyelve, közössége, kultúrája határozza meg igazán hovatartozásukat (Ladd, 2003).

Carol Padden (1980) úgy tartja, hogy a Siket közösség olyan emberek csoportja, akik egy adott helyen élnek, [a közösség] tagjaival azonos célokat vallanak, és különböző módokon e célok elérésén munkálkodnak. A Siket közösség magába foglalhat olyan személyeket is, akik maguk nem siketek, de tevékenyen támogatják a közösség céljait, és együttműködnek a Siket emberekkel ezek elérése érdekében. A Siket közösség fogja össze azokat a siket és nagyothalló egyéneket, akik közös nyelvet, közös élményeket, közös értékeket vallanak magukénak, valamint az egymással és a halló emberekkel való érintkezési formáik is közösek. Padden (1980) szerint a Siket kultúra a Siket közösségre jellemző saját nyelv, élmények, értékek és érintkezési formák összessége. Ebbe a Siket közösségbe tartozhatnak bele azok a halló emberek, akiknek siket családtagjuk van, így az anyanyelvük a magyar jelnyelv, a szombat esti siket klubélet pedig a gyermekkoruk – és akár felnőttkoruk – része (Vasák, 1996).

Én magam is CODA ember vagyok, vagyis Siket szülők halló gyermeke. A CODA lét azonban nem csak ennyiről szól. A **CODA International** bemutatkozó **videója** ezt jól reprezentálja (CODA International, 2016). Irigykedve nézem, hogy külföldön ez már egy elterjedt kifejezés, mögötte olyan eszmékkel, mint a **Siket identitás** (MacAulay & Wood, 2019), a **Siket kultúra** (Cooper, 2017), valamint a **kultúrák közti átjárhatóság** (Rosen & Opatich, 2023) elfogadása. Úgy vélem, hogy nálunk sajnos még gyerekipőben járnak ezek a fogalmak. Ezen szeretnék most egy hangyányit javítani azzal, hogy elmesélem saját tapasztalatomat a CODA létről.

Az életem során sokszor feltették nekem azt a kérdést, hogy milyen érzés, hogy siketek a szüleim. Gyerekként nem értettem, mire gondolnak. Nekem az én szüleim ugyanolyannak tűntek, mint bárki más szülei, csak épp alacsonyabbak/magasabbanak, vagy más a hajszínük, és egymás között másik nyelven beszélnek. Soha nem éreztem azt, hogy a szüleim fogyatékosok lennének. Miért is éreztem volna? Hiszen ugyanúgy éltünk, mint bármelyik más család. A szüleim dolgozni jártak, én iskolába, szabad idejükben játszottunk, apum focizni tanított, nyáron nyaralni mentünk stb.

Felnőtt fejjel sem gondolom ezt másképp, viszont megértettem, miért is kérdezték ezt tőlem. Gyerekként nem tűnt fel, hogy a széles családi körömet nézve én voltam, és vagyok az egyetlen, aki nem fogyatékos emberként tekintett a szüleimre. A nagyszüleim nem engedték, hogy anyuék egymás között és velem jelnyelven beszéljenek. A szüleim csak akkor jeleltek egymással, ha nem látta őket senki (rajtam kívül).

Nekem azt tanították, hogy kell nagyra nyitott szájjal, szépen artikulálva beszélnem velük. Hogy miért? Mert nagymamám szerint csúnya a mutogatás, és szégyen jelelni, valamint a beszédfejlődésnek nem tesz jót, ha jelelünk. Abszurd és rendkívül buta gondolat, amivel sikerült elérniük, hogy a két anyanyelvem közül, csak a magyar nyelvet gyakorolhassam. Ennek ellenére a jelnyelv

1. KÉP. DAVID CALL KISGYERMEKKÉNT „EYE HAND” FEJJELEL SZIMBOLIZÁLJA TERMÉSZETES ÖSZTÖNÉT, HOGY SZEMEK ÉS KEZEK EMBERE LEGYEN. AZ EGYIK KEZE BE VOLT SZÍJAZVA, ÉS AZ ASZTALRA KULCSOLÓDOTT, DE TOVÁBBRA IS ELLENÁLLT A SZÓBELI BESZÉDLECKÉNÉK, MERT A SZABAD KEZÉVEL EGY KALAPÁCCSAL ÖSSZETÖRTÉ A FELHÚZOTT, CSEVEGŐ FOGAS JÁTÉKOT (CALL, 2013).

ugyanúgy a részemmé vált, mint a magyar nyelv. Gyerekkoromban nem jeleltem, de mindent érttem, amit a szüleim egymás között jeleltek. Gyakran vittek Siket közösségbe, ahol hosszú órákat csak jelnyelven beszélgettek, aminek minden percét élveztem. Tizenéves koromra már használtam néhány jelet, de igazán jelnyelven beszélni velük fiatal felnőtt koromra kezdtem el. Ez a pillanat számomra és a szüleim számára is olyan volt, mintha egy hatalmas fal omlott volna le közöttünk. Főleg édesapámmal, mert az ő beszédhangja nagyon nehezen érthető, a magyar nyelvi kompetenciája alacsony szintű. A jelnyelv használatával azonban megnyílt előttünk az a kommunikációs csatorna, amivel végre mindent ki tudtunk fejezni egymásnak. Belecsöppentem egy másik világba, a Siketek világába. Akkor tudatosult bennem igazán, hogy most lett teljes az én világom. Eltűnt az a hiányérzet, ami addig folyton ott motoszkált bennem valahol. Hogy ezt jobban tudjam szemléltetni, ismét visszautalnék kicsit a CODA című film egyik jelenetére, ahol a CODA főhősnő, Ruby a zenetanárával beszélget (CODA, 2021). A zenetanár megkérdezi tőle, hogy milyen érzés neki az éneklés, és Ruby nem találja rá a szavakat. Végül jelnyelven meséli el, milyen érzés is ez neki. Ez számomra az egyik legmeghatóbb része volt a filmnek. Ezt igazán csak egy CODA ember értheti. Azt, hogy a legmélyebb érzéseinket hangzó nyelven sokszor ki sem tudjuk fejezni. A jelnyelv viszont nem csak egy nyelv, annál sokkal több. A mimika, a testtartás, a jelelés sebessége, intenzitása. Nonverbális jelek sokasága, amik milliószor kifejezőbbek lehetnek egy-egy szónál.

2. KÉP. THAT DEAF GUY. DEAF 101 (FORRÁS: DAIGLE & DAIGLE, 2012).

Lennard Davis CODA író mondta azt, hogy „Mind a mai napig, ha jelelem, hogy »tej«, jobban érzem a tej ízét, mintha kimondom” (Solomon, 2017). Valahogy így érzek én is.

Az, hogy Siket emberek a szüleim, nem csak azt jelenti, hogy jelnyelven kommunikálnak. A Siket közösség olyan, mint egy nyelvi, kulturális kisebbség. Ezt a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról szóló 2009. évi CXXV. törvény 3. §-a is elismeri. A mai napig csodálattal nézem, hogy milyen összetartó közösség az ő közösségük. Bárkinek bármiben támogatásra, segítségre van szüksége, mindig ott vannak egymásnak. A Siket közösségben kötődött barátságok sokkal mélyebbek tudnak lenni, mint a halló emberek közti kapcsolatok. Sokat tűnődöm, hogy ez minek köszönhető. Talán azért, mert sorstársak. Vagy esetleg azért, mert a Siket emberekre jellemzően, mindig őszinték egymással? Fogalmazhatnék úgy is, hogy kegyetlenül őszinték. Ha gy szemléltessem ezt egy példával: Mi, halló emberek, ha találkozunk valakivel, akit rég láttunk, és mondjuk elhízott, azt mondjuk „Jól nézel ki.” vagy „Nahát, rég láttalak.” Ha egy Siket emberrel találkozol, az első, amit mondani

fog, hogy „Hú, de meg híztál! Mi történt?” Mert ennyire őszinték, és egyenesek. És tényleg érdekli, hogy mi történt veled. Nos, talán ettől mélyebbek a köztük szövődött barátságok. Ezt az őszinteséget, ezt a nyitottságot igyekszem magammal vinni a saját életem során is. Bár sokszor azt veszem észre, a halló emberek kevésbé nyitottak erre.

Furcsa dolog összehasonlításokat tenni halló és siket emberek között. De mégis természetesnek vélem, mert két külön világ. Olyan ez, mintha két nagyon különböző nemzetiségű embert hasonlítanék össze. Fiatalon kicsit nehéz is volt mindezt megélni. Sokszor a halló barátaim nem értették a Siket kultúrából hozott szokásaimat. Amikor pedig a Siket közösségben voltam, nekem kellett Siket gondolkodásra váltanom. A mai napig vannak olyan helyzetek, amit a halló szeretteim nem értenek meg, mert az teljesen a Siket kultúra része, ami számukra idegen. Csak egy egyszerű példát említek. Amikor Siket közösségben vagyunk, és valaki menni készül, felöltözik, felveszi a cipőjét és elköszön. A fogastól a bejárati ajtóig azonban minden esetben legalább 20–40 perc az út, még akkor is, ha két lépésre van, ugyanis a Siket emberek szokása, hogy az ajtóban még leállnak egy sort beszélgetni, majd 10 perc búcsúzkodás következik, amikor is végre sikerül kilépni a bejárati ajtón.

3. KÉP. THAT DEAF GUY. CODA-KODA (FORRÁS: DAIGLE & DAIGLE, 2015)

Ez a rituálé bennem is ugyanúgy megvan, amit a halló szeretteim kevésbé tolerálnak. Jogosan teszik fel a kérdést, hogy minek öltöztünk fel, ha még fél órát beszélgetni akarok. Erre persze mindig az a válaszom, ilyenek vagyunk mi, Siketek.

Mit is jelent még CODA-nak lenni? Siket szülők halló gyermekeként akarva-akaratlanul tolmáccsá válik az ember. Ezt a bonyodalmat mutatja be a **CODA** film is (CODA, 2022). A mai napig természetesnek tartom, hogy ha szükség van rá, tolmácsoljak a szüleimnek. Édesanyám például a legszemélyesebb ügyeket jobban szereti velem intézni, mint hivatalos tolmáccsal. Szerintem ez teljesen érthető. De van olyan CODA ismerősöm, aki felnőttként már nem hajlandó tolmácként segíteni a szüleinek. Ő gyerekként is tehernek élte meg ezt a szerepet. Ezt az oldalt is meg tudom

érteni. Nem egyformán dolgozzuk fel lelkileg ezt a helyzetet. Általánosságban azt látom, hogy a CODA felnőttek egy része nem hajlandó jelnyelvet használni, a szülein kívül nem is feltétlen tart kapcsolatot siket/Siket személyekkel. Úgy vélem, ők fogyatékoságként élik meg szüleik siketségét, nem érzik magukénak a Siket identitást. Azoknál a családoknál, ahol a halló családtagok nem befolyásolták a siket/Siket szülők nevelését, és kezdettől jelnyelven beszéltek a halló gyermekükkel, esetleg még siket/Siket testvére is volt, ott a halló gyermek olyan CODA felnőtté vált, aki inkább rendelkezik Siket gondolkodással, mint hallóval. Hiszen ebben szocializálódott. Ezen CODA felnőttek egy része jelnyelvi tolmács hivatást választ. Egy profi jelnyelvi tolmács ismerősöm mondta azt, hogy a CODA jelnyelvi tolmácsoknál nincs jobb, mert ők rendelkeznek azzal a Siket gondolkodásmóddal, vizuális gondolkodással (Hallatlan Alapítvány, 2015), amit egy olyan jelnyelvi tolmács, aki nem Siket közösségben szocializálódott, soha nem fog tudni megtanulni. És vannak azok a CODA felnőttek, akik hozzám hasonlóan a családi befolyás hatására halló közösségben szocializálódtak, de a szüleik révén a Siket kultúra részévé is váltak. Így lebegünk mi a két világ között, hol az egyik, hol a másik kultúra szokásait gyakorolva.

Mit jelent mindez a szüleim vagy bármelyik más siket/Siket személy perspektívájából? Ahogy azt a cikk elején már említettem, Amerikában kétféleképpen használják a siket kifejezést. Amikor a hallás sérüléséről, fogyatékoságról beszélnek, akkor a *deaf* szót használják. A *Deaf* kifejezés nagy D-vel pedig a Siket identitást, a Siket kisebbséghez, Siket kultúrához való tartozást fejezi ki (Padden & Humphries, 2006). Itthon még kevésbé elterjedt ez a fogalom, de már egyre több helyen fellelhető. A Siket szó nagy S-sel egyfajta büszkeséget fejez ki. Azt, hogy egy kulturális kisebbség tagja a Siket személy, nem pedig egy hallásfogyatékos ember. A magyar Siket közösség is úgy tartja, bárki lehet a Siket kultúra, a Siket kisebbség része, aki használja a jelnyelvet, és elfogadja a kulturális szokásokat (Henger et al., 2010). Így nézve, az a halló ember is lehet Siket, aki anyanyelvi szinten beszél a jelnyelvet, és elfogadja a Siket gondolkodást, a szokásaikat. Amikor engem kérdeznek erről, én azt szoktam mondani, hogy halló is vagyok, és Siket is. Amikor a SINOSZ-nál kezdtem el dolgozni megyei titkárként, a siket/Siket tagok eleinte nem akarták elhinni, hogy halló vagyok. Mindig azt mondták „te siket vagy, mert úgy jelezsz, mint a Siketek”. Őszintén ez mérhetetlen büszkeséggel töltött el. A Siket közösségük teljes értékű tagja lehettem azáltal, hogy anyanyelvi szinten beszéltem a jelnyelvet és tudtam úgy gondolkodni, mint ők. Siketként tekintettek rám, aminek nagyon örültem, hiszen egy részem tényleg az. Bár már azóta munkát és várost is váltottam, gyógypedagógus lettem, a Siket kultúrához való viszonyom azóta sem változott. Mai napig szívesen járok a helyi Siket közösségbe. Egyaránt vannak halló és Siket barátaim.

Amennyire lehetséges, igyekszem minél szélesebb körben megmutatni azt, hogy a Siket emberek nem fogyatékos emberek, hanem egy nyelvi, kulturális kisebbség tagjai, amibe én magam is beletartozok, mint CODA személy. Van egy két és fél éves halló kislányom, akit úgy nevelünk fel, hogy számára természetes legyen az, hogy Siket és halló emberek egyaránt körbeveszik. A szüleimnek pedig a lelkére kötöttem, hogy jelnyelven beszéljenek vele, hogy ő megkaphassa azt az előnyt, hogy két anyanyelve lesz, ha már tőlem ezt elvették gyermekkoromban.

Záró gondolatként csak azt írnám le, hogy ma, ha megkérdezik, hogy milyen érzés siket szülők gyerekének lenni, emelt fővel azt mondom, hogy felemelő. És ha

értetlenül néznek, akkor hozzáteszem, hogy nincs is jobb, mint két külön világ részese lenni és ezen két világ tapasztalatait ötvözve élni az életem.

Irodalomjegyzék

- A magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról szóló 2009. évi CXXV. törvény. Hallatlan Alapítvány (2015). *Siket kultúra: Tévhitek a jelnyelvről*. <https://www.youtube.com/watch?v=67bwqiMNTpU>
- Call, D. (2013). *Oralism Stole My Father's Baby*. <https://audismnegatsurdi.com/2013/06/13/oralism-stole-my-fathers-baby/>
- CODA (2021). "How do you feel when you sing?" In My Opinion Flicks YouTube-csatorna. <https://www.youtube.com/watch?v=ze4Peazx3Fw>
- CODA (2022). *Ruby translate for her family*. Movie Zone YouTube-csatorna. <https://www.youtube.com/watch?v=ze4Peazx3Fw>
- CODA International (2016). *Welcome home - CODA International*. https://www.youtube.com/watch?v=bUqeTGpW8_Y&t=242s
- Cooper, G. (2017). *Protecting and Interpreting Deaf Culture*. TEDx YouTube-csatorna. <https://www.youtube.com/watch?v=io7z5PftOU4>
- Heder, S. (2021). CODA. <https://www.imdb.com/title/tt10366460/>
- Henger K. et al. (2010). *Nem süketelünk! Bevezetés a magyarországi siket* közösség kultúrájába*. Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közalapítvány. <https://fszk.hu/wp-content/uploads/2017/08/Siketkultura.pdf>
- MacAulay, I. D. & Wood, K. (2019). *Deaf and proud*. TEDx YouTube-csatorna. https://www.youtube.com/watch?v=TobG2g-ZW_U
- Padden, C. (1980). The deaf community and the culture of deaf people. In Baker, C. & Pattison, R. (Eds.): *Sign language and the deaf community*. National Association of the Deaf. pp. 89–104.
- Padden, C. & Humphries, T. (2006). *Inside deaf culture*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674041752>
- Ladd, P. (2003). *Understanding Deaf Culture*. Cromwell Press Ltd. <https://doi.org/10.21832/9781853595479>
- Romanek P. Z. (2017). A prelingvális siketek nyelvvelsajátítása – kitekintés. *Anyanyelv-pedagógia*, 2017(2). <https://doi.org/10.21030/anyp.2017.2.1>
- Rosen, G. & Opatich, R. S. (2023). *A Coda Story*. TEDx YouTube-csatorna. <https://www.youtube.com/watch?v=5z-60UOMGLU>
- Solomon, A. (2017). *Alma a fájától*. Libri Kiadó.
- Daigle & Daigle (2012). *That Deaf Guy*. *Deaf 101* <https://thatdeafguy.com/2012-10-18/>
- Vasák I. (1996). *Ismeretek a SIKETEKről*. SINOSZ.

Ajánlott honlap:

A CODA International weblapja: <https://www.coda-international.org/>

SZERZŐK / AUTHORS

ARBULLA Deborah az olaszországi, Triesztben működő Természettudományi Múzeum munkatársa, számos kiállítás kurátora, a múzeumban megvalósult projekt egyik szervezője. A múzeumban könnyű nyelvi tárlatot alakítottak ki, és könnyű nyelvi tárlatvezetés is elérhető, melyet értelmi sérült személyek vezetnek akár a sorstársaiknak is.

ARBULLA, Deborah is a staff member of the Natural History Museum in Trieste, Italy, curator of several exhibitions and one of the organisers of a project at the museum. The museum has set up an easy language exhibition, and it also offers guided tours in easy language, guided by people with intellectual disabilities, even for their peers.

ÁMONTNÉ SZŐKE Bernadett több mint tíz éve gyógypedagógus, és 2020 óta gyógypedagógia-tanár. Jelenleg a kislányával otthon van, és emellett óraadóként dolgozik az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Gyógypedagógiai Intézeténél. Szakmai érdeklődésének fókuszában a könnyen érthető nyelv és a Siket kultúra tanulmányozása áll.

ÁMONTNÉ SZŐKE, Bernadett has been a special education teacher for more than ten years and a teacher of special education since 2020. Currently she is at home with her daughter and she also works as a lecturer at the Institute of Special Education at Eszterházy Károly Catholic University. Her main fields of interest are easy or accessible language and Deaf culture.

CLEMENTI Patrizia az olaszországi, Triesztben működő Szociális Szövetkezet (Anffas Onlus) pedagógusa, számos könnyű nyelvi kiadvány készítője, a trieszti Természettudományi Múzeumban megvalósult projekt egyik szervezője. A múzeumban könnyű nyelvi tárlatot alakítottak ki, és könnyű nyelvi tárlatvezetés is elérhető, melyet értelmi sérült személyek vezetnek akár a sorstársaiknak is.

CLEMENTI, Patrizia is a teacher at the Anffas Onlus Social Cooperative in Trieste, Italy. She is the author of several publications in easy language and one of the organisers of a project at the Natural History Museum in Trieste. The museum has set up an easy language exhibition, and it also offers guided tours in easy language, guided by people with intellectual disabilities, even for their peers.

CSERTI-SZAUER Csilla Gyógypedagógus-közgazdász, az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kara Általános Gyógypedagógiai Intézetének oktatója és az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kara Neveléstudományi Intézetének doktorandusza. Érdeklődése fókuszában a társadalmi innovációk és a fogyatékosügy inklúzió megközelítésű kapcsolódásai állnak.

CSERTI-SZAUER, Csilla is a special education teacher and an economist. She teaches at the Bárczi Gusztáv Faculty of Special Needs Education at Eötvös Loránd University, Budapest. Her PhD research is on the topic of career guidance empowering people with intellectual disabilities at the Doctoral School of Education of the Faculty of Education and Psychology, Eötvös Loránd University.

CZAKÓ Gabriela gyógypedagógus és képződő művészetterapeuta. Nagyon sok közös van bennünk Szalay Anna Lillával, nagy művészet- és sportkedvelők vagyunk, illetve nagyon szeretünk utazni. Egy izgalmas szakdolgozati kutatás során lettünk partícipatív kutatótársak.

CZAKÓ, Gabriela is a special needs teacher and an art therapist in training. We have a lot in common with Anna Lilla Szalay, we are big fans of art and sports, and we love to travel. We became participatory research partners during an exciting thesis research.

FARKAS Jácint a Budapesti Gazdasági Egyetem Menedzsment Tanszékének a tudományos főmunkatársa, a Budapesti Corvinus Egyetem Corvinus Institute for Advanced Studies (CIAS) – Centre for Economics Ethics és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpontjának tudományos munkatársa. Fő kutatási területe az élet, valamint a buddhista és a térfilozófia gyakorlati alkalmazhatóságának vizsgálata a fogyatékoság és az akadálymentesség paradigmáinak – szükségszerű – újragondolásában.

FARKAS, Jácint is a Senior Research Fellow at the Department of Management at the Budapest University of Economics and Business, and a Research Fellow at the Corvinus Institute for Advanced Studies (CIAS) – Centre for Economics Ethics at the Corvinus University of Budapest and the Eötvös Loránd Research Network's Centre for Astronomy and Earth Sciences. His main research interests are the practical application of life, as well as Buddhism and the philosophy of space in the – necessary – rethinking of the paradigms of disability and deep accessibility.

FAZEKAS-VINKOVITS Ágnes Sarolta adjunktus, ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, Fogyatékoság és Társadalmi Részvétel Intézet. A CHARM-EU WP6 Társadalmi befogadás (Inclusiveness) munkacsoport vezetője 2019–2022 között.

FAZEKAS-VINKOVITS, Ágnes Sarolta is an assistant professor at ELTE University, Bárczi Gusztáv Faculty of Special Needs Education, Institute for Disability and Social Participation. Ágnes was the leader of the CHARM-EU WP6 Inclusiveness working group between 2019–2022.

GEREBEN Ferencné az ELTE professzor emeritája, a Gyógypedagógia MA szak gyógypedagógiai terápia szakirányú/specializációjú képzésének egyik alapító felelőse. Az utóbbi évek képzésfejlesztési tevékenységével összefüggő szakmai munkásságához kapcsolódik a gyógypedagógia-tudomány és -gyakorlat klinikai irányultságának elemzése, az ún. klinikai gyógypedagógia tanegységszintű kimunkálása és rendszerbe helyezése.

GEREBEN, Ferencné is a Professor Emerita of ELTE University. She is one of the founders of the MA in Special Needs Education Therapy at the Bárczi Gusztáv Faculty of Special Needs Education. In recent years, her professional work in the field of training development has been connected with the analysis of the clinical orientation of the theory and practice of special needs education, as well as the introduction of the so-called Clinical Special Needs Education.

HERNÁDI Ilona független kutató. 2015-ben szerezte meg PhD-fokozatát a Pécsi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának Kultúratudományi Doktori Programjában. Főbb kutatási területei: társadalmi nemek tudománya, kritikai fogyatékoságtudomány, feminista fogyatékoságtudomány, poszt-humán, testelméletek, a hatalom és a normalitás kérdésköre, a szubjektivitás alternatív reprezentációi.

HERNÁDI, Ilona is an independent researcher. She received her PhD from the Doctoral School of Literary Studies, Cultural Studies Program at the University of Pécs, in 2015. Her main research areas include gender studies, critical disability studies, feminist disability studies, post-human, body theories, questions of power-relations and normalcy, alternative representations of subjectivity.

HÖRCSIK Diána kulturális antropológia – magyar nyelv és irodalom szakon szerzett diplomát. 2011 óta tanít, 2021-től folytatja gyógypedagógiai tanulmányait a Miskolci Egyetemen.

HÖRCSIK, Diána earned a Master of Arts degree in Cultural Anthropology and Hungarian Language and Literature. She has been teaching since 2011 and studying special education at the University of Miskolc since 2021.

KÖNCZEI György a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem professzora fogyatékoságtudományi területen; az MTA doktora (1998) szociológiai területen. Jelenlegi kutatásai a (kritikai) fogyatékoságtudomány számos problémakörére terjednek ki, mint például a fogyatékoság elméleti aspektusai és a fogyatékoság története. Alapítója, valamint az első főszerkesztője volt a *Fogyatékoság és Társadalom* című lapnak 2008–2018 között.

KÖNCZEI, György is a professor of Disability Studies at Eötvös Loránd University, Budapest. He obtained his DSc (1998) and PhD (CSc: 1988) in sociology from the Hungarian Academy of Sciences. His current research covers a range of problems of (Critical) Disability Studies, such as the history of disability theory and the history of disability. He was the founder and the first editor-in-chief of the *Hungarian Journal of Disability Studies and Special Education* between 2008–2018.

KULKKI-NIEMINEN, Auli finn szakember, egyetemi oktató a Tampere Tudományegyetemen, az Információs Technológia és Kommunikációs Tudományok Karon, a Kommunikációs Tudományok Tanszéken. A finn KLAARA (Könnyű Nyelv Kutatóinak Hálózata) egyik vezető személyisége. Szakterülete az újságírói szaknyelv. Kutatásainak fókuszában az egyszerű nyelv áll, különös tekintettel a közérthető nyelvű publicisztikai szövegekre.

KULKKI-NIEMINEN, Auli is a Finnish professional and a lecturer at the Unit of Communication Sciences, Faculty of Information Technology and Communication Sciences, Tampere University of Applied Sciences. She is a leading figure in the Finnish KLAARA (Network of Light Language Researchers). Her area of expertise is journalistic language. Her research focuses on plain language, especially on public language journalistic texts.

LESKELÄ, Leealaura finn szakember, a könnyű nyelv kutatója, a finn KLAARA (Könnyű Nyelv Kutatóinak Hálózata) egyik vezető személyisége, a Könnyű Nyelv Nemzetközi Hálózatának tagja. Jelenleg a finnországi Könnyű Nyelvi Centrum (Selkokeskus) munkatársa. Doktori kutatásának fókuszában a beszélt könnyű nyelv áll.

LESKELÄ, Leealaura is a Finnish professional, a researcher of easy language, a leading personality in the Finnish KLAARA (Network of Easy Language Researchers) and a member of the Easy Language International Network (ELIN). She is currently a staff member at the Finnish Centre for Easy Language (Selkokeskus). Her doctoral research focuses on spoken easy language.

NAMOMSA Gutama Daraje vezető oktató és kutató az Ambo University College of Business and Economics Közigazgatási és Fejlesztési Menedzsment Tanszékén, valamint a Közszolgálati Egyetem Közigazgatástudományi Doktori Iskola doktorjelöltje. Kutatási területe az etiópai egészségbiztosítási politika.

NAMOMSA, Gutama Daraje is a Senior Lecturer and researcher at the College of Business and Economics, Department of Public Administration and Development Management, Ambo University, Ambo Oromiya, and a PhD candidate at the University of Public Service, Doctoral School of Public Administration Science. His research field is Ethiopian Health Insurance Policy.

SÁNDOR Anikó az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógia Kara Fogyatékos-ság és Társadalmi Részvétel Intézetének adjunktusa és intézetigazgató-helyet-tese. Emellett a Disability/Studies/ and Social/ Innovation Lab társalapítója és a Fogyatékoságtudományi Doktori Műhely egyik vezetője. Fő érdeklődési területe a magas támogatási szükségletű személyek önrendelkezése és a participatív okta-tás, kutatás és innováció.

SÁNDOR, Anikó is an assistant professor and deputy head of the Institute for Disability and Social Participation at ELTE University, Bárczi Gusztáv Faculty of Special Education. She is also a co-founder of the Disability/Studies/ and Social/ Innovation Lab and co-leader of the Disability Studies Doctoral Workshop. Her main areas of interest are the self-determination of people with high support needs, and participatory teaching, research and innovation.

SCHUCHMANN Júlia geográfus, PhD (2014), a Neumann János Egyetem Gazda-ságföldrajzi és Városmarketing Kutatóközpontjának adjunktusa. Szakterülete a vá-roskutatás, város- és területfejlesztés, társadalmi-térbeli egyenlőtlenségek.

SCHUCHMANN, Júlia is a geographer, PhD (2014), assistant lecturer at the Re-search Center of Economic Geography and Urban Marketing at John von Neumann University. She is specialized in urban studies, urban and regional development, so-cio-spatial inequalities.

SPAN Stefania az olaszországi, Triesztben működő Szociális Szövetkezet (Anffas Onlus) elnöke, a trieszti Természettudományi Múzeumban megvalósult projekt egyik szervezője. A múzeumban könnyű nyelvi tárlatot alakítottak ki, és könnyű nyelvi tár-latvezetés is elérhető, melyet értelmi sérült személyek vezetnek akár a sorstáiraiknak is.

SPAN, Stefania is the President of the Social Cooperative (Anffas Onlus) in Trieste, Italy. She is one of the organisers of a project at the Natural History Museum in Trieste. The museum has set up an easy language exhibition, and it also offers guided tours in easy language, guided by people with intellectual disabilities, even for their peers.

SZALAY Anna Lilla felszolgáló a Nem Adom Fel Kávézóban. Csakó Gabrielával sok közös van bennünk, nagy művészet- és sportkedvelők vagyunk, illetve nagyon szeretünk utazni. Egy izgalmas szakdolgozati kutatás során lettünk participatív kutatótársak.

SZALAY, Anna Lilla is a waitress at the Nem Adom Fel (Never Give Up) Café. We have a lot in common with Gabriela Csakó, we are big fans of art and sports, and we love to travel. We became participatory research partners during the an exciting thesis research.

SZIRMAI Viktória Széchenyi-díjas szociológus. Kutatási témái a városi társadalmak, a térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek, a társadalmi jólét, a versenyképesség és a társadalmi konfliktusok. Az Eötvös Loránd Kutató Hálózat Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézetében kutatóprofesszor. Publikációs listája itt érhető el: <https://m2.mtmt.hu/api/publication?format=html&labelLang=hun&sort=publishedYear,desc&cond=authors;eq;10001504>

SZIRMAI, Viktória is a Széchenyi Prize awarded sociologist. Her research topics are urban societies, spatial-social inequalities, social well-being, competitiveness and social conflicts. She is a research professor at the Institute for Sociology, Eötvös Loránd Research Network. Her publication list is available here: <https://m2.mtmt.hu/api/publication?format=html&labelLang=hun&sort=publishedYear,desc&cond=authors;eq;10001504>

SZŐKE Mihály 65 éves siket ember. 40 éve házas. Van egy CODA lánya és egy kislány unokája. Egy multi áruháznál minőségellenőr. Szabadidejében jelnyelvi mesemondóként lép fel iskolákban, rendezvényeken. Hobbija a foci, a jelnyelvi videók készítése és az ezermesterkedés.

SZŐKE, Mihály is a 65 year old Deaf man. He has been married for 40 years. He has a CODA daughter and a granddaughter. Mihály is a quality controller in a supermarket. In his spare time, among others, he works as a sign-language storyteller in schools and at local events. His hobbies include football, making sign language videos and handicrafts.

UZZOLI Annamária 1999-ben szerzett tanári diplomát az Eötvös Loránd Tudományegyetem(ELTE) Természettudományi Karán, földrajz szakon. 2004-ben az ELTE-n szerzett PhD-fokozatot. Tudományos tevékenysége az egészségföldrajz területén a társadalmi-térbeli egyenlőtlenségek kutatására épül. Jelenleg a COVID-19 világjárvány egészségügyi következményeit tanulmányozza.

UZZOLI, Annamária graduated as a teacher specialised in geography at the Faculty of Science of Eötvös Loránd University (ELTE) in 1999. She received her PhD degree at ELTE in 2004. Her scientific activities in Health Geography are based on research on socio-spatial inequalities in health. Currently, she is studying the health consequences of the COVID-19 pandemic.